مللي تبررتوريسلك ئاپتونوميه قانۇنى توغرسسدا ئومۇمي بايان

مىللەتلەر نەشرىياتى

مللي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى تونۇرسىدائۇمۇمي بايان

شى جۇن

مىللەتلەر نەشرىياتى

مۇندەرىجە

مۇقەددىمە 1
بىرىنچى باب جۇڭگونىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە
تۈزۈمى 24
بىرىنچى بۆلۈم مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى
يولغا قويۇشنىڭ ئوبيېكتىپ ئاساسى..... 27
ئىككىنچى بۆلۈم مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە
دېگەن نېمە؟ 31
ئۈچىنچى بۆلۈم مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ
قۇرۇلۇشى..... 36
ئىككىنچى باب مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر
قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى 54
بىرىنچى بۆلۈم دېموكراتىك ئىنقىلاب دەۋرىدىكى
ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن ـ نىزاملار..... 54
ئىككىنچى بۆلۈم دۆلىتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىل-
دىكى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىـ
يىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى 62
ئۈچىنچى بۆلۈم 1954 ـ يىلدىكى ئاساسىي قانۇن ئېلان

قىلىنغاندىن كېيىنكى مىللىي تېررىتورد-
يىلىك ئاپتونومىيىسگە دائىر قانۇنچىلىق
قۇرۇلۇشى 79
تۆتىنچى بۆلۈم 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇننىڭ
مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە توغرد-
سىدىكى يېڭى بەلگىلىمىلىرى 93
ئۈچىنچى باب «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي
تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ
تۈزۈلۈشى 98
بىرىنچى بۆلۈم مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە
قانۇننىڭ تۈزۈشتىكى يېتەكچى ئىدىيە ۋە
ئاساسىي پرىنسىپ 98
ئىككىنچى بۆلۈم مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى
يولغا قويۇشتىكى تارىخىي تەجرىبىلەر-
نىڭ ئىلمىي يەكۈنى 109
تۆتىنچى باب مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئورگانلىرى 121
بىرىنچى بۆلۈم مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتو-
نومىيە ئورگانلىرى دېگەن نېمە؟..... 121
ئىككىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خاراك-
تېرى 126
ئۈچىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىل

قىلىنىشى 136
بەشىنچى باب مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە
ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى 142
بىرىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە هوقۇقىنىڭ خاراكتېرى..... 142
ئىككىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە هوقۇقىنىڭ ئاساسىي
مەزمۇنى 146
ئالتىنچى باب دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا
قاراتقان رەھبەرلىكى ۋە بەرگەن ياردەمى..... 185
بىرىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا
رەھبەرلىك قىلىش پرىنسىپى..... 187
ئىككىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك
جايلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە
مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە
ياردەم بېرىشتىكى مۇهىم مەسئۇلىيىتى
..... 203
ئۈچىنچى بۆلۈم يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى
بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ
ئىقتىسادىي مەنپەئەت مۇناسىۋىتىنى
مۇۋاپىق تەڭشەش 212
يەتتىنچى باب دۆلەتنىڭ بىرلىكنى قوغداش ۋە مىللەتلەر-
نىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى
سۈرۈش 218

بىرىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تەڭرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش 218
ئىككىنچى بۆلۈم تىنچلىق، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش 222
ئۈچىنچى بۆلۈم مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش پىرىنسىپى..... 231
سەككىزىنچى باب «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تەڭرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش 236
بىرىنچى بۆلۈم مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتىنىڭ نازارىتىنى يولغا قويۇش 242
ئىككىنچى بۆلۈم گوۋۇيۈەننىڭ ۋە مۇناسىۋەتلىك يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ كاپالىتىنى يولغا قويۇش 247
ئۈچىنچى بۆلۈم مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشى 257

تۆتىنچى بۆلۈم جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىنى يولغا قويۇش..... 264

قوشۇمچە:

1. جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ نامى ۋە قۇرۇلغان ۋاقتى 276
2. دۆلىتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ۋە كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىلەر تۈزگەن مىللەتلەر توغرىسىدىكى ئايرىم قانۇن ـ نىزامـلار مۇنداقرىجىسى (1949 ـــ 1953 ـ يىلىغىچە) 286
3. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار 1955 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلىغىچە تۈزگەن ئايرىم نىزاملارنىڭ مۇنداقرىجىسى 298

مۇقەددىمە

يېرىم ئەسىردىن كۆپرەك ۋاقىتتىن بۇيان، مەملىكىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەت خەلقلىرى خەنزۇ خەلقى بىلەن بىرلىكتە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، مىللەتلەر ھەمكارلىقىنى قەتئىي داۋاملاشتۇرۇپ، يېڭى دېموكراتىك ئىنقىلاب يولىغا بىللە مېڭىپ، جاھانگىرلىك، فېئودالىزم ۋە بيۇروكرات كاپىتالىزمنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقىنى ئاغدۇرۇپ تاشلاپ، مىللىي زۇلۇم تۈزۈمىنى يوقىتىپ، ئورتاق ئازادلىققا ئېرىشتى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان، مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ماركسىزم ـ لېنىنىزم ۋە ماۋ زېدۇڭ ئىدىيەسىدىن ئىبارەت نەزەرىيىۋى قورالنى تەتبىق قىلىپ، خەلق دېموكراتىيسى دىكتاتۇرىلىقىدىكى ھاكىمىيەتنى قۇرۇپ، بىرلىكە كەلگەن دۆلەت ئىچىدە سوتسىيالىزم يولىنى بويلاپ، 30 نەچچە يىللىق مۇساپىنى يەنە بىرلىكتە بېسىپ ئۆتتى. مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقى داۋاملىق تۇردە يەنە مۇشۇ يۆنىلىش بويىچە تەۋرەنمەي ئالغا بېسىۋېرىدۇ.

ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى

ئاساسي قائىدىسى بويىچە، جۇڭگو ئىنقىلابى ۋە قۇرۇلۇشنىڭ نەچچە ئون يىلدىن بۇيانقى مىللىي خىزمەت جەھەتتىكى ئەمەلىيەت تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن، جۇڭگودەك بۇنداق كۆپ مىللەتلىك مەملىكەتتە، مىللىي زۇلۇم ۋە مىللىي ئېكسپلاتاتسىيە تۈزۈمىنى يوقاتقاندىن كېيىن، مىللىي مەسىلىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ ھەل قىلىش ئۈچۈن بىز تۆۋەندىكى بىرنەچچە مۇھىم پرىنسىپقا ئەمەل قىلىپ كەلدۇق.

بىرىنچى، مىللەتلەر بىر-بىرىگە ھۆرمەت قىلىش پرىنسىپى.

بىر خىل ئىجتىمائىي ھادىسە سۈپىتىدىكى ھەرقانداق مىللەت ئۆزىنىڭ تۇغۇلۇش، تەرەققىي قىلىش ۋە تارىخ سەھنىسىدە پائالىيەت ئېلىپ بېرىش جەريانىدا ئۆزىنىڭ ئالاھىدىلىكىنى شەكىللەندۈرگەن، ئىنسانلار جەمئىيىتىنىڭ تارىخى ۋە مەدەنىيىتى ئۈچۈن بەلگىلىك تۆھپىلەرنى قوشقان. 1848-يىللا ماركس بىلەن ئېنگېلىس «مۇقەددەس ئائىلە ياكى تەنقىدنى تەنقىد قىلىش ئۈستىدە ئېلىپ بېرىلغان تەنقىد» دېگەن ماقالىسىدە: "قەدىمدىن تارتىپ ھازىرغىچە ھەربىر مىللەت بەزى جەھەتلەردە باشقا مىللەتلەردىن ئۈستۈن تۇرۇپ كەلدى"① دەپ كۆرسەتكەنىدى. ئېنگېلىس ئىرلاندىيە، پولشا ۋە ئوتتۇرا ياۋروپا-دىكى ئېزىلگۈچى ئاجىز مىللەتلەر مەسىلىسىنى بايان قىلغان

① «ماركس ئېنگېلىس ئەسەرلىرى»، 2-توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1957-يىلى نەشرى، 194-بەت.

چېغىدا، بۇ ئاجىز، ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنىڭ ئۆزىگە خاس "ھاياتىي كۈچ"كە ئىگە ئىكەنلىكىنى، "دەل ھەرقايسى ئەل ئىشلىرى ئۆزى ئۈچۈن تەلەپ قىلغان مۇستەقىل، مىللىي ياشاش ھوقۇقىغا ئىگە"① ئىكەنلىكىنى ئوچۇق ئوتتۇرىغا قويغاندى. دېمەك، ھەربىر مىللەت ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقىغا ئىگە، ھەربىر مىللەت ئۆزىنىڭ "ھاياتىي كۈچ"كە ۋە ياشاش ھوقۇقىغا ئىگە. ماركسزم كلاسسىكلىرىنىڭ بۇ نۇقتىنىزىرى تارىختىن بۇيانقى فېئودالالار سىنىپى ۋە بۇرژۇئا سىياسىي ئوبزورچىلىرىنىڭ مىللەتلەرنى كەمسىتىدىغان ۋە مىللىي ئىمتىيازنى تەشۋىق قىلىدىغان ھەر خىل ـ ھەر ياڭرا مۇئامىلىرىغا ئاشكارا قارشى قويۇلغان بولۇپ، پرولېتارىياتنىڭ مىللەتكە ۋە مىللىي مەسىلىگە توغرا مۇئامىلە قىلىشتىكى تۈپ مەۋقەسى، ماركسزمنىڭ مىللەت ۋە مىللىي مەسىلە توغرىسىدىكى نەزەرىيىسىنىڭ ئۇلى ھېسابلىنىدۇ.

ستالىنمۇ، ماۋ زېدۇڭمۇ ماركس، ئېنگېلىسنىڭ بۇ نۇقتىنىنەزەرلىرىنى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ بايان قىلدى. 1948 ـ يىلى، ستالىن «فېنلاندىيە ھۆكۈمىتى ۋەكىللەر ئۆمكىنى كۈتۈۋېلىش مۇناسىۋىتى بىلەن ئۆتكۈزۈلگەن چۈشلۈك زىياپەتتە قىلىنغان سۆز»دە مۇنداق دېگەنىدى: "ھەربىر مىللەت، مەيلى ئۇ چوڭ ياكى كىچىك مىللەت بولسۇن، ئۆزىنىڭ ماھىيەتلىك ئالاھىدىلىكىگە، باشقا

---

① «ماركس ـ ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، 16 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1964 ـ يىل نەشرى، 175 ـ بەت.

مىللەتلەردە تېپىلمايدىغان ۋە شۇ مىللەتنىڭ ئۆزىگىلا خاس بولغان خۇسۇسىيەتكە ئىگە. بۇ ئالاھىدىلىكلەر ھەربىر مىللەتنىڭ دۇنيا مەدەنىيىتىنىڭ ئورتاق خەزىنىسىگە قوشقان تۆھپىسى سۈپىتىدە ئۇ خەزىنىنى تولۇقلىغان ۋە بېيىتقان بولىدۇ. مۇشۇ مەنىدىن ئېيتقاندا، بارلىق مىللەتلەر، ئۇلارنىڭ چوڭ ياكى كىچىك مىللەت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئوخشاش ئورۇندا تۇرىدۇ، ھەربىر مىللەت باشقا ھەرقانداق مىللەتكە ئوخشاشلا مۇھىم."① 1956 ـ يىلى ماۋ زېدۇڭ «ئون چوڭ مۇناسىۋەت توغرىسىدا»دىگەن ئەسىرىدە مۇنداق دېگەن: "ئېتىراپ قىلىش كېرەككى، ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ ئارتۇقچىلىقى بولىدۇ، بولمىسا ئۇ قانداق مەۋجۇت بولۇپ تۇرالايدۇ؟ قانداق راۋاجلىنالايدۇ؟ شۇنىڭ بىلەن بىللە، ھەربىر مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ يېتىشسىزلىكىمۇ بولىدۇ." ئۇ يەنە كونكرېت قىلىپ مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى جۇڭگو تارىخىغا تۆھپە قوشقان."

ماركسىزم ـ لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىنىڭ مىللەتلەر توغرىسىدىكى توغرا تونۇشىغا ئاساسەن، دۆلتىمىز مىللەتلەر ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ كەلدى ھەمدە خەنزۇلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ھۆرمەت قىلىشى لازىملىقىنى

① سوۋېت ئىتتىپاقى «خەۋەرلەر» گېزىتىنىڭ 1948 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 13 ـ كۈنىدىكى سانىدىن.

تەكتلەپ، مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ئۆگىنىشىنى تەشەببۇس قىلىپ كەلدى.

ئىككىنچى، مىللەتلەر بىردەك باراۋەر بولۇش پرىنسىپى.

ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ «مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇشىنى تەلەپ قىلىش»① توغرىسىدىكى پرىنسىپى پۈتۈن دۇنيا پرولېتارىيات ئىنقىلابىنىڭ تۈپ مەيدانىدا تۇرۇپ ئوتتۇرىغا قويۇلغان. ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ بۇ پرىنسىپى 17 ۋە 18 ـ ئەسىرلەردىكى ياۋروپا بۇرژۇئازىيىسىنىڭ سىياسىي ئۇبزورچىلىرى ئوتتۇرىغا قويغان "مىللەتلەر باراۋەر بولسۇن" دېگەن شوئارغا ماھىيەت جەھەتتىن ئوخشىمايدۇ. يېقىنقى نەچچە يۈز يىلدىن بۇيانقى كاپىتالىزم تۈزۈمىنىڭ تارىخى تولۇق چۈشەندۈرۈپ بەردىكى، بۇرژۇئازىيە ئوتتۇرىغا قويغان "مىللەتلەر باراۋەر بولسۇن" دېگەن شوئار كاپىتالىزمغا قارشى تۇرۇش كۈرىشىدە ئاكتىپ تارىخىي رول ئوينىغان بولسىمۇ، لېكىن ماھىيەت جەھەتتىن ئېيتقاندا، بۇ شوئار ھەرقايسى ئەل بۇرژۇئارىيىسىنىڭ بىرلىككە كەلگەن مىللىي بازارنى ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈش، كاپىتالىزمنىڭ تەرەققىي قىلىشىنى ئەڭ ياخشى شارائىت بىلەن تەمىن ئېتىدىغان نوقتۇل مىللىي دۆلەت قۇرۇشتىن ئىبارەت تۈپ ۋەزىپىسىگە بويۇ-

① لېنىن: «مىللىي مەسىلىگە دائىر تېزىسلار»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 19 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1959 ـ يىل نەشرى، 238 ـ بەت.

سۈندۇرۇلغان. ياۋروپا بۇرژۇئا سىياسىي ئوبزورچىلىرى "مىللەت-لەر باراۋەر بولسۇن"دېگەن شوئارنى ئوتتۇرىغا قويۇشقا مىللىي مەنپەئەتپەرەسلىك مەيدانىنى ئاساس قىلغان، ئۇلار دۇنيادىكى مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇشىنى ھەقىقىي تەشەببۇس قىلمايدۇ، بىرەر مەملىكەتنىڭ بۇرژۇئازىيىسى مۇستەقىل مىللىي دۆلەتنى ھەقىقىي تۇرده قۇرۇپ كۆچەيگەندىن كېيىن، "مىللەت-لەر باراۋەر بولسۇن"دېگەن شوئارنى دەرھال چۈرۈۋېتىپ، ئوچۇقتىن-ئوچۇق مىللەتلەرنى تالان-تاراج قىلىش ۋە مۇس-تەملىكچىلىك قىلىپ تاجاۋۇز قىلىش، ئېزىش سىياسىتىنى يۈرگۈزىدۇ. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇشىنى ئېلان قىلىش، بۇرژۇئازىيىنىڭ قارد-شىچە، بىر خىل ئالدامچىلىق، بىزنىڭ قارىشىمىزچە، بۇ — راست گەپ، بۇ راست گەپ بارلىق مىللەتلەرنى تېزدىن يېنىمىزغا تارتىشىمىزغا ياردەم بېرىدۇ."①

ماركسىزم-لېنىنىزم تەشەببۇس قىلىپ كەلگەن مىللەتلەر بىردەك باراۋەر بولۇش پرىنسىپى تۆۋەندىكى بىرنەچچە مۇھىم مەزمۇنىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

1. مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇشى دۇنيادىكى بارلىق

---

① لېنىن: «پ. كىيېۋسكى (يۇ. پىداكوۋ)غا جاۋاب»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 23-توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958-يىل نەشرى، 16-بەت.

مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇشىنى ھەم كۆپ مىللەتلىك دۆلەتنىڭ ئىچىدىكى مىللەتلەرنىڭ بىردەك بارار بولۇشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. خەلقئارا جەھەتتىن ئېيتقاندا، مۇھىمى، مۇستەملىكىلەر ۋە تەرەققىي تاپمىغان دۆلەتلەر، تەرەققىي تاپمىغان رايونلاردىكى مىللەتلەرنى پۈتۈنلەي باراۋەر ھالدا دۇنيادىكى مىللەتلەر قاتارىدا قەد كۆتۈرۈپ تۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش لازىم؛ كۆپ مىللەتلىك دۆلەتنىڭ ئۆز ئىچىدىن ئېيتقاندا، مىللەتلەر چوڭ ياكى كىچىك دەپ ئايرىلماي، بىردەك باراۋەر بولۇشى كېرەك. مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇشىنى ھەقىقىي تۇرمۇشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، مىللىي زۇلۇم ۋە ئېكسپلاتاتسىيە تۈزۈمىنىڭ يىلتىزىنى قۇرۇتۇش، يەنى سىنىپىي زۇلۇم ۋە ئېكسپلاتاتسىيە تۈزۈمىنى يوقىتىش لازىم. ئادەمنى ئادەم ئېكسپلاتاتسىيە قىلىدىغان ئەھۋال يوقالغان ھامان، مىللەتنى مىللەت ئېكسپلاتاتسىيە قىلىدىغان ئەھۋالمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ يوقىلىدۇ؛ مىللەتلىك ئۆز ئىچىدىكى سىنىپى قارىمۇقارشىلىق يوقالغان ھامان، مىللەتلەر ئارىسىدىكى دۈشمەنلىك مۇناسىۋىتىمۇ شۇنىڭغا ئەگىشىپ يوقىلىدۇ. خەلقئارا جەھەتتىن ئېيتقاندا، جاھانگىرلىكنىڭ مۇستەملىكچىلىك تۈزۈمىنى يوقىتىش لازىم؛ كۆپ مىللەتلىك دۆلەتنىڭ ئۆز ئىچىدىن ئېيتقاندا، مىللىي زۇلۇم تۈزۈمىنى يوقىتىش لازىم. بۇ يەردىكى ئەڭ ماھىيەتلىك مەسىلە شۇكى، مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى ھەقىقىي ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، سىنىپنى يوقىتىش لازىم.

2. كۆپ مىللەتلىك دۆلەتتە مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن مىللىي ئىمتىيازغا قارشى تۇرۇش لازىم. ئېنگېلس مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: نېمىس مىللىتى ئۆزىنىڭ "ھەققىي" "ئىنقلابىي مىللەت" ئىكەنلىكىنى ئىسپاتلاش ئۈچۈن، "ئۆزى ئەركىنلىكىگە ئېرىشىش بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئۆزىنىڭ زۇلمىغا ئۇچراپ كەلگەن خەلقنىمۇ ئەركىنلىككە ئىگە قىلىشى كېرەك."① لېنىن كۆپ مىللەتلىك دۆلەتتە بۇ پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش لازىملىقىنى ئالاھىدە تەكتىلىگەن. چار روسىيەدىن ئىبارەت "مىللەتلەر تۈرمىسى"ئالدىدا 1913 ـ يىلى لېنىن: "سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى ئۆزۈل ـ كېسىل دېموكراتىك بولغان دۆلەت تۈزۈمىنى ئورنىتىشنى تەشەببۇس قىلىدۇ، مىللەتلەرنىڭ بىردەك باراۋەر بولۇشىنى تەلەپ قىلىدۇ، بىرەر مىللەت ياكى بىرنەچچە مىللەتكىلا پايدىلىق بولغان ھەر ـ قانداق ئىمتىيازغا قارشى تۇرىدۇ"② دەپ ئوتتۇرىغا قويغان. لېنىن ھەرقانداق مىللەتتە ھېچقانداق ئىمتىيازنىڭ بولماسلىقى كېرەكلىكىنى، مىللەتلەرنىڭ باپباراۋەر بولۇشىنى قايتا ـ قايتا

---

① «ماركس ـ ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، 5 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 ـ يىل نەشرى، 95 ـ بەت.

② لېنىن: «مىللىي مەسىلىگە دائىر تېزىسلار»، «لېنىن ئەسەر ـ لىرى»، 19 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1959 ـ يىل نەشرى، 238 ـ بەت.

تەكتلىگەن.① لېنىن يەنە بارلىق فېئودالىق زۇلۇمنى، بارلىق مىللىي زۇلۇمنى، بىرەر مىللەت ياكى بىرەر تىلنىڭ بارلىق ئىمتىيازلىرىنى يوقىتىشنىڭ پروگراممىسىنىڭ "مۇتلەق ۋەزىپىسى"② ئىكەنلىكىنى كۆرسەتكەن.

3. كۆپ مىللەتلىك دۆلەتتە ئەگەر مىللەتلەرنىڭ بىرەك باراۋەر بولۇشىنى يولغا قويۇش ئادەتتىكىچىلا ئوتتۇرىغا قويۇلمىغان بولسا، بۇ بەكمۇ يېتەرسىز بولىدۇ. بۇ يەردىكى ئەڭ ماھىيەتلىك مەسىلە چوڭ مىللەت ئۆز دۆلىتى ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىشى شەرت دېگەن مەسىلىدىن ئىبارەت. لېنىن: "ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش پرىنسىپى باپباراۋەر بولۇش پرىنسىپى بىلەن چەمبەرچاس باغلانغان بولىدۇ"③ دېگەن. كۆپ مىللەتلىك دۆلەت ھەقىقىي تۇردىكى مىللەتلەر باپباراۋەر بولۇش

---

① لېنىن: «مىللىي سىياسەت مەسىلىسى توغرىسىدا»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 20 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 ـ يىل نەشرى، 217 ـ بەت.

② لېنىن: «مىللىي مەسىلە توغرىسىدا تەنقىدىي پىكىر»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 20 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 ـ يىل نەشرى، 18 ـ بەت.

③ لېنىن: «مىللىي مەسىلە توغرىسىدا تەنقىدىي پىكىر»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 20 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 ـ يىل نەشرى، 26 ـ بەت.

پرىنسىپىنى يولغا قويماقچى بولىدىكەن، ئالدى بىلەن شۇ دۆلەت ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىغا قەتئىي تۈردە كاپالەتلىك قىلمايدىغان بولسا، "باپبارا ۋەر بولۇش" دېگەن نېمە بىر قۇرۇق گەپتىنلا ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ. دۆلەت ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىشتا، لېنىننىڭ تەلىپى بويىچە، بىرىنچىدىن، "بارلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقىنى شەرتسىز قوغداش" لازىم①، ئىككىنچىدىن، "ئازسانلىق مىللەتلەرنىڭ بارلىق ئەقىلگە مۇۋاپىق ۋەھەققانىي ئارزۇلىرىنى باراۋەرلىك ئاساسىدا قاندۇرۇش" لازىم②. ستالىن لېنىننىڭ بۇ نۇقتىنەزىرىنى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ شەرھىلىدى، ئۇ مۇنداق دەيدۇ: «ھەممە جەھەتتىن (تىل، مەكتەپ ۋە باشقا جەھەتلەردىن) مىللىي باراۋەرلىكنى يولغا قويۇش مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ زۆرۈر شەرتلىرىدىن بىرىدۇر. شۇنىڭ ئۈچۈن، مەملىكەتنى تولۇق دېموكراتىيىلەشتۈرۈش ئاساسىدا، مىللەتلەرنىڭ ھەرقانداق ئىمتىيازدىن بەھرىمەن بولۇشىنى،

---

① لېنىن: «لاتۋىيە چېكرا رايون سوتسىيال دېموكراتلار پارتىيىسى 4 ـ قۇرۇلتىيىنىڭ پروگرامما لايىھىسى»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 19 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1959 ـ يىل نەشرى، 100 ـ بەت.

② لېنىن: «مىللىي مەسىلە توغرىسىدا تەنقىدىي پىكىر»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 20 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 ـ يىل نەشرى، 27 ـ بەت.

ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقلىرىغا ھەرقانداق يول بىلەن توسقۇنلۇق قىلىش ۋە چەك قويۇشنى مۇستەسناسىز ھالدا مەنئى قىلىدىغان مەملىكەت خاراكتېرلىك قانۇن چىقىرىش كېرەك." ئۇ مۇنداق دەيدۇ: "شۇنداق قىلغاندا، پەقەت شۇنداق قىلغاندىلا، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقىغا قەغەز يۈزىدە ئەمەس، بەلكى ئەمەلىي تۈردە كاپالەت بەرگىلى بولىدۇ."①

دۆلەت ئىچىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىغا ھەقىقىي كاپالەت بېرىش ئۈچۈن، لېنىن مۇنداق دەپ تەكتىلىگەن: دېموكراتىك دۆلەتتە جەمئىيەت ئىشلىرىنىڭ ھەرقانداق بىر ساھەسىدە، ھەرقانداق بىر تارمىقىدا ھەرقانداق بىر مىللەتتە "باشقا مىللەتلەرگە يوغانچىلىق قىلىدىغان ھادىسە" نىڭ بولۇشىغا يول قويۇلمايدۇ②.

دۆلىتىمىز قەتئىي تۈردە مەملىكەت ئىچىدىكى مىللەتلەر بىردەك باراۋەر بولۇش پرىنسىپىنى يولغا قويۇپ كەلدى. 1949-يىلى ئىلان قىلىنغان "جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى"دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن:

---

① ستالىن: «ماركسىزم ۋە مىللىي مەسىلە»، «ستالىن تاللانما ئەسەرلىرى»، 1-توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 186-بەت

② لېنىن: «مىللىي سىياسەت مەسىلىسى توغرىسىدا»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 20-توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958-يىل نەشرى، 218-بەت.

"جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئىچىدىكى مىللەتلەر بىردەك باراۋەر"، "ھەممىسىنىڭ باراۋەر ھوقۇقى ۋە مەجبۇرىيىتى بار"، "مىللەتلەر ئارا كەمسىتىش مەنئى قىلىندۇ". «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ھەممە مىللەت باپباراۋەر"، دۆلەت "ھەرقانداق مىللەتنى كەمسىتىش ۋە ئېزىشنى مەنئى قىلىدۇ".

ئۇچىنچى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىش ۋە ھەمكارلىشىش پرىنسىپى.

ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىش ۋە ھەمكارلىشىش پرىنسىپى پرولېتارىيات ئىنتېرناتسىئونالىزمى پرىنسىپىنىڭ مىللىي مەسىلىدىكى كونكرېت گەۋدىلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، ئۇ ـ "پۈتۈن دۇنيا پرولېتارلىرى، بىرلىشىڭلار!"دىكەن بۇ خەلقئارا پرولېتارىياتنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىدىغان پروگراممىسىنىڭ تەرەققىياتى. دەل پرولېتارىيات دۇنيا ئىنقىلابىنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى ئاساس قىلىپ، ئېنگېلس 1847 ـ يىلى لوندۇندا سۆزلىگەن بىر قېتىملىق نۇتقىدا "ھەرقايسى مىللەت بۇرژۇئازىيىسىنىڭ قېرىنداشلىق ئىتتىپاقىغا ھەرقايسى مىللەت ئىشچىلىرىنىڭ قېرىنداشلىق ئىتتىپاقى ئارقىلىق قارشى تۇرۇش لازىم"لىقىنى① ئوتتۇرىغا قويغاندى. لېنىن روسىيە ئىنقىلابىغا

---

① «ماركس ـ ئېنگېلىس تاللانما ئەسەرلىرى»، 1 ـ توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 495 ـ بەت.

رەھبەرلىك مىلىش جەريانىدا ھەرقايسى مىللەت ئىشچىلىرىنىڭ ئىنتىپاقلىقىنى باشتىن ـ ئاخىر تەكتلىگەن، ئۇ : "بارلىق مىللەتلەرنىڭ ئىشچىلىرى ئىتتىپاقلىشىشى ۋە بىرلىشىشى كېرەك" لېكىنى① ئوتتۇرىغا قويغانىدى.

دۆلىتىمىز ماركسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ بارلىق مىللەت ئىشچىلىرى ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشى لازىم دېگەن پرىنسىپىغا ئاساسەن، دۆلىتىمىز ئىچىدىكى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىدا باشتىن ـ ئاخىر چىڭ تۇردى. بىز مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدا چىڭ تۇرۇشىمىز لازىم، بۇ ـ جۇڭگو خەلقى كونا جۇڭگونىڭ تارىخىي تەجرىبىلىرىنى ئەستايىدىل يەكۈنلەپ چىقارغان توغرا يەكۈن. خۇددى ماۋ زېدۇڭ 1951 ـ يىلى كۆرسەتكەندەك: "جاھانگىرلىكىنىڭ ئىلگىرى جۇڭگونى بوزەك ئېتىشىدىكى سەۋەبلەرنىڭ بىرى جۇڭگو ـ دىكى مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاق بولمىغانلىقى ئىدى، لېكىن بۈ دەۋر مەڭگۈ ئۆتۈپ كەتتى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان كۈندىن ئېتىبارەن، جۇڭگودىكى مىللەتلەر ئىتتىپاقلىشىپ، دوستانە ھەمكارلىشىدىغان چوڭ ئائىلىنى تەشكىل قىلدى، بۇ ھەرقانداق جاھانگىرلىكنىڭ تاجاۋۇزى ئۈستىدىن غەلبە قىلىشقا ھەمدە ۋەتىنىمىزنى گۈللەنگەن قۇدرەتلىك دۆلەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىشقا

---

① لېنىن: «مىللىي سىياسەت مەسىلىسى توغرىسىدا»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 20 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 ـ يىل نەشرى، 217 ـ بەت.

كۆپايە قىلىدۇ.“① بىز مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى تەكتلىگەندە، ھەم ھەرقايسى مىللەتلەر ئىچىدىكى ئىشچىلار سىنىپىنىڭ ۋە باشقا ئەمگەكچىلەر سىنىپىنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى، ھەم چوڭ ياكى كىچىك مىللەت دەپ ئايرىمايلى، ھەممە مىللەتنىڭ بىردەك ئىتتىپاق بولۇشىنى، شۇنىڭدەك يەنە ھەرقايسى مىللەتلەر ئىچىدىكى يۇقىرى قاتلام مىللىي ۋەتەنپەرۋەرلەر ۋە يۇقىرى قاتلام دىنىي زاتلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىشنى، ھەرقايسى مىللەتلەر ئىچىدىكى ئىتتىپاقلىشىشقا بولىدىغان بارلىق كۈچلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىشنى كۆزدە تۇتىمىز. ماۋ زېدۇڭ مۇنداق دېگەن: ”بىز ھەرقايسى مىللەتلەر بىلەن ئىتتىپاقلىشىشىمىز، چوڭ ياكى كىچىك مىللەت بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ئۇلار بىلەن ئىتتىپاقلىشىشىمىز لازىم. مەسىلەن، ئېلۇنچۇن مىللىتىنىڭ ئاھالىسى ئىككى مىڭغىمۇ يەتمەيدۇ، بىز ئۇلار بىلەنمۇ ئىتتىپاقلىشىشىمىز لازىم. جۇڭگولۇقلا بولىدىكەن، مىللەت ئايرىمايمىز، جاھانگىرلىكە قارشى تۇرىدىغان، ۋەتەنپەرۋەرلىك ۋە ئىتتىپاقلىقنى تەشەببۇس قىلىدىغانلىكى مىللەت بولسا، بىز ئۇلار بىلەنمۇ ئىتتىپاقلىشىشىمىز لازىم.“② بىز تەكتە-

---

① ماۋ زېدۇڭ: «غەربىي شىمالدىكى مىللەتلەرنىڭ ئامېرىكا جاھانگىرلىكىگە قارشى تۇرۇش ـ چاۋشيەنگە ياردەم بېرىش ۋەكىللەر يىغىنىغا ئەۋەتىلگەن جاۋاب تېلېگراممىسى»، «خەلق» گېزىتىنىڭ 1951 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنىدىكى سانىدىن.

② ماۋ زېدۇڭ: «شىزاڭ مەسىلىسى توغرىسىدىكى يولىيورۇق»، «شىنخۇا» ئايلىق ژۇرنىلىنىڭ 1954 ـ يىللىق 7 ـ سانىدىن.

لەۋاتقان مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى مىللەتلەرنىڭ يارەملىشىش ۋە ھەمكارلىشىشتا چىڭ تۇرۇش ئاساسىدىكى ئىتتىپاقلىقىدىن، مىللەتلەرنىڭ سوتسيالىزم قۇرۇش ۋە ئورتاق گۈللىنىشنى ئىشقا ئاشۇرۇش جەريانىدىكى يارەملىشىش ۋە ھەمكارلىشىشىدىن ئىبارەت. جۇ ئېنلەي مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "ئېلىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ تەرەققىياتى تەكشى ئەمەس، بۇمۇ تارىختىن قالغان، ئىقتىسادىي بازىس جەھەتتە شۇنداق، ئۇستۇقۇرۇلما جەھەتتىمۇ شۇنداق. تەكشىلىكە يۈزلىنىش ئۈچۈن، مىللەتلەرنىڭ ھەمكارلىشىشىغا ۋە يارەملىشىشىگە توغرا كېلىدۇ، يەككە-يېگانە تەرەققىي قىلىش ئۇستىدە سۆز ئاچقىلى بولمايدۇ."①

تۆتىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئىچىدىكى ئىشلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇسى بويىچە ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان ھالدا باشقۇرۇش پرىنسىپى.

مىللەتلەرنىڭ ئۆز مىللىتى ئىچىدىكى ئىشلارنى ئۆزلىرىنىڭ ئارزۇسى بويىچە باشقۇرۇشى ماركسزمنىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى تۈپ پرىنسىپى. ماركس 1848 - يىلىلا مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: "بىز قوپال ئاۋستىرىيە چېرىكلىرىنىڭ ئىتالىيە خەلقىنى ئۆزلىرى ئېھتىياجلىق بولغان سىياسىي تۈزۈمنى

---

① جۇ ئېنلەي: «دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي سىياستىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا»، «جۇ ئېنلەي تاللانما ئەسەرلىرى»، 2 - توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 467 - بەت.

ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىل ئىرادىسى بويىچە تاللىۋېلىش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ئۈچۈن دەرھال ئىتتالىيەدىن چىقىپ كېتىشىنى تەلەپ قىلىمىز."①

كۆپ مىللەتلىك دۆلەتتە، مىللەتلەر ئۆز ئىچىدىكى ئىشلارنى ئۆزلىرىنىڭ مۇستەقىل ئارزۇسى بويىچە باشقۇرۇش چارىسى — ماركسزمنىڭ تۈپ پرىنسىپى. لېكىن مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئىچىدىكى ئىشلارنى ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان ھالدا باشقۇرۇشىنىڭ كونكرېت شەكلى دۆلەتلەرنىڭ ۋە مىللەتلەرنىڭ ئوخشاش بولماسلىقىغا قاراپ پەرقلىق بولىدۇ، ھەتتا بىر دۆلەتنىڭ ئىچىدىمۇ مىللەتلەرنىڭ ئوخشاش بولماسلىقى سەۋەبىدىن پەرقلىق بولىدۇ.

جۇ ئېنلەي مۇنداق دېگەن: "تارىخىي تەرەققىيات تۈپەيلىدىن مىللەتلەر چوڭ ئائىلىمىزدە سوۋېت ئىتتىپاقىنىڭكىدىن باشقىچە شەكىل قوللىنىشقا توغرا كەلدى. ھەربىر دۆلەتنىڭ ئۆزىگە خاس تەرەققىيات ئەھۋالى بولىدۇ، شۇڭا باشقىلارنىڭ چارىسىنى شۇ پېتى كۆچۈرۈپ قوللىنىشقا بولمايدۇ. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە چارىسىنى قوللىنىش بىزگە تامامەن باب كېلىدۇ."②

---

① ماركس: «رتاك گېزىتى»تەھرىر بۆلۈمىگە يېزىلغان خەت»، «ماركس ـ ئېنگېلس ئەسەرلىرى»، 5 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 ـ يىل نەشرى، 8 ـ بەت.

① جۇ ئېنلەي: "دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا"، "جۇ ئېنلەي تاللانما ئەسەرلىرى"، 2 ـ توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 460 ـ بەت.

جۇڭگو مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتا قوللانغان ئاساسىي شەكىل جۇڭگودىكى مىللەتلەرنىڭ ئارزۇسى بويىچە مىللىي ئاپتونومىيە- لىك جايلارنى يەنى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنى قۇرۇپ، مىللەتلەرنى ئۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇش شەكلى بىلەن باشقۇرۇش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىشتىن ئىبارەت بولدى.

بەشىنچى، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش پرىنسىپى.

ئۇزاق مۇددەتلىك تارىخىي تەرەققىيات جەريانىدا شەكىل- لەنگەن كۆپ مىللەتلىك چوڭ دۆلەتلەر بولۇپمۇ ھوقۇقىنى مەر- كەزگە توپلاش تۈزۈمىدىكى كۆپ مىللەتلىك چوڭ دۆلەتلەر ئوتتۇرا ئەسىردىكى قالاق ۋە تارقاق ھالەتتىن بىرلىككە قاراپ ماڭغان تارىخىنىڭ مەھسۇلىدۇر. ماركسزم كلاسسىكلىرى ھەمىشە كۆپ مىللەتلىك چوڭ دۆلەتلەرنىڭ بىرلىكىنى قوغداشنى تەشەب- بۇس قىلىپ كەلگەن. 1850 ـ يىلى ماركس بىلەن ئېنگېلس گېرمانىيە ئىشچىلىرى "بۆلۈنمەس بىر پۈتۈن گېرمانىيە جۇمھۇ- رىيىتى قۇرۇشتا چىڭ تۇرۇپلا قالماستىن، بەلكى قەتئىي تۈردە بۇ جۇمھۇرىيەتنىڭ بارلىق ھوقۇقىنى دۆلەت ھاكىمىيىتىنىڭ قولىغا مەركەزلەشتۈرۈشى كېرەك"① دەپ ئېنىق تەشەببۇس قىلغانىدى.

---

① ماركس، ئېنگېلس: «مەركىزىي كومىتېتنىڭ كومموئنىزمچىلار ئىتتىپاقىغا مۇراجىئىتى»، «ماركس ـ ئېنگېلس تاللانما ئەسەر- لىرى»، 1 ـ توم، ئۈيغۇرچە نەشرى، 661 ـ بەت.

ئۇزاق تارىخىي جەريانىدا بىرلىككە كەلگەن، ھوقۇق مەركەزلەشتۈرۈلگەن چوڭ دۆلەتلەر ئوتتۇرا ئەسىردىكى قەبىلىلەرنىڭ تارقاق ياشايدىغان ۋە ئۆزلىرىنى بېكىنمە ھالەتتە قالدۇرىدىغان قالاق تۈزۈملىرىنى بۆزۈپ تاشلاشقا، ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەرنىڭ بىر-بىرى بىلەن بولغان ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىي ئالاقىسىنى ئىمكانىيەتىنىڭ بارىچە قويۇقلاشتۇرۇشىغا پايدىلىق بولغان. لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەر بىرلىككە كەلگەن دۆلەتنى تەشكىل قىلغان بولسىلا، ماركسزمچىلار ھېچقانداق فېدېراتىپ تۈزۈمىنىڭ پرىنسىپلىرىنى يولغا قويۇشنى ھەرگىز تەشەببۇس قىلمايدۇ، ھوقۇقنى بۆلىدىغان ھېچقانداق تۈزۈمنى يولغا قويۇشنىمۇ تەشەببۇس قىلمايدۇ. ھوقۇقنى مەركەزگە توپلاش تۈزۈمىدىكى چوڭ دۆلەتلەر ئوتتۇرا ئەسىردىكى تارقاق ھالەتتىن كەلگۈسىدە دۇنيا بويىچە سوتسىيالىزم ئەمەلگە ئاشۇرۇلىدىغان بىرلىكىكە قاراپ تاشلانغان غايەت زور بىر تارىخىي قەدەم بولۇپ ھېسابلىنىدۇ"①. لېنىن مۇنداق دەپ قارىغان: "چوڭ دۆلەت ئىقتىسادنى راۋاجلاندۇرۇش ۋەزىپىسىنى كىچىك دۆلەتكە قارىغاندا تېخىمۇ ئوڭۇشلۇق ئورۇنلىيالايدۇ، پرولېتارىيات بىلەن بۇرژۇئازىيە ئوتتۇرىسىدىكى كۈرەش

① لېنىن: «مىللىي مەسىلە توغرىسىدا تەنقىدىي پىكىر»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 20-توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958-يىل نەشرى، 29-بەت.

ۋەزىپىسىنى تېخىمۇ ئوڭۇشلۇق ئورۇنلىيالايدۇ."①

تارىختا شەكىللەنگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ماركسزمنىڭ دۆلەت ئىچىدىكى مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى مۇھىم بىر پرىنسىپى. كۆپ مىللەتلىك بۇ دۆلەتلەر ئۆز ئىچىدە ھوقۇقىنى مەركەزگە توپلاش تۈزۈمى شەكلىدىكى بىرلىكنى قوللىنامدۇ ياكى فېدېراتىپ تۈزۈمى شەكلىدىكى بىرلىكنى قوللىنامدۇ ۋە ياكى ھوقۇقنى بۆلۈپ بېرىش تۈزۈمى شەكلىدىكى باشقا بىرلىكنى قوللىنامدۇ دېگەن مەسىلدە بولسا، ماركس، ئېنگېلس، لېنىنلار ئوخشاش بولمىغان تارىخىي مەزگىلدە، ئوخشاش بولمىغان كۆپ مىللەتلىك دۆلەتلەر توغرىسىدا ئوخشاش بولمىغان تەشەببۇسلارنى ئوتتۇرىغا قويغان. سابىق سوۋېت ئىتتىپاقى، يۇگوسلاۋىيە، جۇڭگو قاتارلىق كۆپ مىللەتلىك دۆلەتلەر پرولېتارىيات رەھبەرلىك قىلغان ئىنقىلابنىڭ غەلىبىسىنى قولغا كەلتۈرگەندىن كېيىن، ھەرقايسىسى ئۆزلىرىنىڭ ئوخشاش بولمىغان تارىخىي شارائىتىغا ۋە خەلقئارا شارائىتقا قاراپ، ئۆز دۆلىتىنىڭ بىرلىكىنى ئوخشاش بولمىغان مىللىي دۆلەت قۇرۇلمىسى شەكلىنى قوللىنىش يولى بىلەن قوغدىدى. جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى پۈتۈن مەملىكەتتىكى

---

① لېنىن: «مىللىي سىياسەت مەسىلىسى توغرىسىدا»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 20 ـ توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 ـ يىل نەشرى، 217 ـ بەت.

هەر مىللەت خەلقى ئورتاق ياراتقان، بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلەت، مەملىكتىمىزدە ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلدى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ھەممىسى دۆلەتنىڭ ئايرىلماس قىسمى ھېسابلىنىدۇ. بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزنىڭ بىرلىكىنى ساقلاش دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي مەسلىنى ھەل قىلىشتىكى تۈپ پرىنسىپى.

ئالتىنچى، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىش پرىنسىپى.

پرولېتارىيات دۇنيا ئىنقىلابىي داۋامىدا مىللىي زۇلۇمنى يوقىتىپ، ئېزىلگۈچى مىللەتلەرنى ئازادلىققا ئېرىشتۈرۈش بىلەنلا قالماستىن، يەنە مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى قالاق ھالىتىنىمۇ يوقىتىپ، مىللەتلەرنىڭ ھەممىسىنى تەرەققىي قىلدۇرىدۇ ۋە گۈللەندۈرىدۇ، بۇ مارکسىزم-لېنىنىزمنىڭ مىللىي مەسلىنى ھەل قىلىشتىكى يەنە بىر مۇھىم پرىنسىپى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. كۆپ مىللەتلىك دۆلەتلەردىكى مىللىي مەسلىنى ھەل قىلىش جەھەتتە مارکسىزمچىلار بىلەن غەيرىي مارکسىزمچىلار ئوتتۇرىسىدىكى مۇھىم بىر پەرق شۇنىڭدىن ئىبارەت بولىدىكى، مەملىكەت بويىچە ھاكىمىيەتنى قولغا ئالغان، مىللىي زۇلۇم تۈزۈمىنى يوقاتقاندىن كېيىن، مارکسىزمچىلار مىللەتلەرنىڭ قانۇنىدا بىردەك باراۋەر بولۇشىنى ئېلان قىلىش بىلەنلا قانائەتلىنىپ قالماستىن، بەلكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى باراۋەرلىكىنى ئىشقا ئاشۇرغاندىن

كېيىن، مەملىكەت ئىچىدىكى ئىلگىرىكى ئېزىلگۈچى، ئارقىدا قالغان مىللەتلەرگە ئۇنۇملۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتنى تېزدىن راۋاجلاندۇرۇشىغا زور كۈچ بىلەن ياردەم بەردى ۋە تۇرتكە بولدى، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق تەرەققىي قىلىشى ۋە ئورتاق گۈللىنىشىگە تۇرتكە بولدى.

لېنىن مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "بىز ئۆزىمىزگە قارىغاندا قالاقراق بولغان ۋە زۇلۇمغا كۆپرەك ئۇچرىغان خەلقلەرگە ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە 'مەدەنىيەت جەھەتتە خالىسانە ياردەم' بېرىشىمىز، پولشا سوتسىيال دېموكراتلىرىنىڭ چىرايلىق ئاڭلىنىدىغان سۆزى بىلەن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ ماشىنىلارنى ئىشلىتىپ ئەمگەكنى يېنىكلىتىپ، دېموكراتىيە ۋە سوتسىيالىزمنى يولغا قويۇشىغا ياردەم بېرىشىمىز لازىم."①

مەملىكىتىمىز مىللەتلەرنى ئورتاق تەرەققىي قىلدۇرۇش ۋە ئورتاق گۈللەندۇرۇش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ كەلدى. جۇ ئېنلەي مۇنداق دەپ كۆرسەتكەن: "بىز مىللەتلەرنىڭ باراۋەر بولۇشىنىمۇ، ھەممە مىللەتنىڭ گۈللىنىشىنىمۇ ئىشقا ئاشۇرىمىز. مىللەتلەرنى گۈللەندۇرۇش سوتسىيالىستىك دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي

---

① لېنىن: «ماركسىزمغا قىلىنغان مەسخىرە ۋە 'جاھانگىرلىك ئىقتىسادۋازلىقى' توغرىسىدا»، «لېنىن ئەسەرلىرى»، 23 - توم، خەلق نەشرىياتىنىڭ 1958 - يىل نەشرى، 62 - بەت.

سیاسەت جەھەتتىكى تۈپ مەيدانى."①

بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلىك سوتسىيالىستىك دۆلىتىمىزدە مىللەتلەرنى ئورتاق گۈللەندۈرۈش پۈتكۈل سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ۋەزىپىسىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى چاپسان راۋاجلاندۇرۇشىغا ياردەم بېرىش دۆلەتنىڭ مۇھىم ۋەزىپىسى. ماۋ زېدۇڭ مۇنداق دېگەنىدى: "ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ياردەم بېرىپ، ئۇلارنى تەرەققىي قىلىش ۋە ئىلگىرىلەش ئىمكانىيىتىگە ئىگە قىلىش ــ پۈتكۈل دۆلەتنىڭ مەنپەئەتى."②

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغاندىن بۇيان، بىزنىڭ مىللىي خىزمىتىمىز ماركسىزم ــ لېنىنىزم ۋە ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىنىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى يۈقىرىدا بايان قىلىنغان ئاساسىي پرىنسىپلىرىنىڭ يېتەكچىلىكىدە ئېلىپ

---

① جۇ ئېنلەي: "دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا"، «جۇ ئېنلەي تاللانما ئەسەرلىرى»، 2 ــ توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 472 ــ بەت.

② ماۋ زېدۇڭ: 1953 ــ يىل 10 ــ ئاينىڭ 18 ــ كۈنى "شىزاڭنىڭ دۆلەت بايرىمى مۇراسىمىغا قاتنىشىش ئۈمىكىنى قوبۇل قىلغان چاغدا قىلىنغان سۆز".

بىرلىدى. مەملىكتىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتى دەل مۇشۇ پرىنسىپلارنىڭ مەركەزلىك گەۋدىلىنىشى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بىرىنچى باب
جۇڭگونىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى دۆلەتنىڭ تۆپ قانۇنلىرىدىن بىرى. ئۇ مەملىكەتىمىزنىڭ ئەھۋالىغا مۇۋاپىق كېلىدىغان، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنى تەڭشەپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ئاساسىتكى ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىپ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى تۈزۈملەشتۈرىدىغان قانۇنىي بەلگىلىمە. جۇڭگونىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسى جۇڭگودىن ئىبارەت مۇشۇ زېمىنىدا بارلىققا كەلگەن، ئۇ ماركسىزم ـ لېنىنىزمنى جۇڭگودىكى مىللىي مەسىلىنىڭ ئەمەلىيىتى بىلەن بىرلەشتۈرۈشنىڭ مەھسۇلى بولۇپ، روشەن جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە.

جۇڭگو كۆپ مىللەتلىك چوڭ بىر دۆلەت. ئۇنى "چوڭ" دەپ ئاتاشتىكى سەۋەب شۇكى، مىللەت قۇرۇلمىسى ئەھمىيىتىدىن ئېيتقاندا، بىرىنچىدىن، مىللەت كۆپ، ئاھالە كۆپ، جۇڭگونىڭ "چوڭ" بولۇشى بىر مىليارددقا يېقىن خەنزۇ مىللىتىنىڭلا بولغانلى-

قىدىن ئەمەس، يەنە 67 مىليوندىن ئارتۇق ئاھالىگە ئىگە 50 نەچچە ئاز سانلىق مىللەتنىڭمۇ بولغانلىقىدىن. ئىككىنچىدىن، زېمىنى كەڭ بولۇپ، 9 مىليون 600 مىڭ كۋادرات كىلومېتر كېلىدۇ، يەنە كېلىپ ئاساسەن ئاز سانلىق مىللەتلەر تويلاشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلار كەڭ بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەت ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ 60 پىرسەنتىدىن كۆپرەكىنى تەشكىل قىلىدۇ. ئۇچىنچىدىن، تارىخى ئۇزۇن، بۇ تارىخنىڭ ئادەتتىكى مەنىدىكى ئۇزۇن بولۇشى ئەمەس، بەلكى كۆپ مىللەتلىك دۆلەت تارىخىنىڭ ئۇزۇن بولۇشىدىن ئىبارەت، يەنى بۇ تارىخ خەنزۇلارنى ئاساس قىلغان خەن، تاڭ، سۇڭ ۋە مىڭ سۇلالىلىرىنىلا ئۆز ئىچىگە ئېلىپ قالماستىن، ئاز سانلىق مىللەتلەرنى ئاساس قىلغان شىمالىي ۋېي، نەنجاۋ، تۇبۇت، لياۋ، جىن، غەربىي شيا ۋە يۈەن، چىڭ سۇلالىلىرىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ. تۆتىنچىدىن، خەنزۇلارنىڭ ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان شانلىق جۇڭخۇا مەدەنىيىتىگە ئىگە. دۇنياغا داڭقى كەتكەن جۇڭخۇا مەدەنىيىتى جۇڭگو زېمىنىدا ئىنسانىيەت پەيدا بولغاندىن بۇيانقى مەدەنىيەتنىڭ ھەممىسىنى، يەنى ھەم جۇڭيۈەندىكى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى، ھەم ئۇنىڭ ئەتراپىدىكى مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيىتىنى، ھەم جۇ، چىن سۇلالىلىرىدىن بۇيانقى خەنزۇ مەدەنىيىتىنى، ھەم ھون، سيانپى، تۇرك، ئۇيغۇر، قىتان، تۇبۇت، تاڭغۇت، جورجەت، موڭغۇل، مانجۇ قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ ۋە ھازىرقى 50 نەچچە مىللەتنىڭ مەدەنى-

يىتىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. قىسقىسى، جۇڭگونىڭ "چوڭ" بولۇشى جۇڭگودىكى مىللەتلەرنىڭ كۆپ بولۇشىدىن ئايرىلالمايدۇ، جۇڭگودىكى مىللىي مەسىلىدىن ئايرىلالمايدۇ. جۇڭگو تارىخىغا قارايدىغان بولساق، دۆلەتنىڭ بۆلۈنۈشى، قوشۇلۇشى، ئۆڭۈشىلىشى، قالايمىقانلىشىشى ئەزەلدىن تارتىپ جۇڭگو تارىخىدىكى زور سىياسىي مەسىلە بولۇپ كەلگەن. ئۇنىڭدا تارىختىكى سىنپىي كۈرەشنىڭ دائىملىق، ئاساسلىق شەكلى بولغان دېھقانلار ئۇرۇشى مەسلىسىدىن باشقا، يەنە بىر مۇھىم مەسىلە مىللىي مەسىلىدىن، يەنى مەركىزىي سۇلالە بىلەن چېگرا رايونلاردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ھاكىمىيىتى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت مەسىلىسىدىن ئىبارەت بولۇپ كەلگەن. تارىختىكى بۆلۈنۈش، قوشۇلۇش، ئۆڭۈلۈش ۋە قالايمىقانلىشىش مەسىلىسىدە ئىنقلاب غەلبە قىلغاندىن كېيىنكى سوتسىيالىستىك يېڭى جۇڭگودا ماھىيەت خاراكتېرلىك ئۆزگىرىش بولدى، ئەلۋەتتە. دېمەك، تارىختىكى مىللىي زۇلۇم، مىللىي تەڭسىزلىك ھۆكۈم سۈرگەن ئىجتىمائىي سىياسىي تۈزۈم يوقىتىلدى، مىللەتلەر باراۋەر بولغان، ئىتتىپاقلاشقان، ئۆزئارا ياردەملىشىدىغان سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەت شەكىللەندى ۋە تەرەققىي قىلماقتا. لېكىن، بىز يەنىلا شۇنى دېيىشىمىز كېرەككى، مىللىي مەسىلە، بولۇپمۇ چېگرىدىكى مىللىي رايونلار مەسلىسى يەنىلا بۈگۈنكى كۈندىمۇ دۆلىتىمىزنىڭ تىنچ ـ ئىتتىپاق بولالىشى ياكى بولالماسلىقىدىكى ھەل قىلغۇچ مەسىلە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

بىرىنچى بۆلۈم مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ ئوبيېكتىپ ئاساسى

بىزنىڭ بىرلىككە كەلگەن بۇ كۆپ مىللەتلىك چوڭ دۆلىتىمىز شەكىللەنگەن ۋە تەرەققىي قىلغان ئۇزاق تارىخىي جەريانىدا، تۇرلۇك تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، ھەرقايسى مىللەتلەر كۆچۈپ يۈرۈش، ئۆزئارا ئارىلىشىپ كېتىش نەتىجىسىدە، ھەم كەڭ دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىش، ھەم كىچىك دائىرىدە تەپلىشىش ئولتۇراقلىشىش، ھەم گىرەلىشىپ توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىش، ھەم ئارىلاش ۋە تارقاق ئولتۇراقلىشىش ھالىتىنى شەكىللەندۈرگەن ھەمدە سىياسىي تۈرمۇش ۋە ئىقتىسادىي تۈرمۇش جەھەتتە بىر-بىرىگە تايىنىپ بىللە ياشاش مۇناسىۋىتىنى ئورناتقان.

مەملىكىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىش ۋە تارقىلىپ ئولتۇراقلىشىش ئەھۋالىدا تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە ئالاھىدىلىك بار:

بىرىنچى، ئۇلار ئاساسەن، قۇرۇقلۇقتىكى چېگرا رايونلاردا ۋە دېڭىز بويى رايونلىرىدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان. قۇرۇقلۇقتىكى چېگرا رايونلاردا ئولتۇراقلاشقانلارنى ئالساق، لياۋنىڭدا مانجۇلار، جىلىندا چاۋشيەنزۇلار، خېيلۇڭجيانىڭدا خېجېلار، ئىچكى موڭغۇلدا موڭغۇل، داغۇر، ئېۋېنكېلار، شىنجاڭدا

ئۇيغۇر، قازاق، شەپە، قىرغىز، تاجىكلار، شىزاڭدا زاڭزۇلار، يۇننەندە لىسۇ، دەيزۇ، جىڭپو، خانىلار، گۇاڭشىدا جۇاڭزۇلار بار. دېكمز بويى رايونلىرىغا ئولتۇراقلاشقانلارنى ئالساق، گۇاڭدۇڭ بىلەن خەينەنداۋدا لىزۇ، مياۋزۇلار، تەيۋەندە گاۋشەنلەر بار.

ئىككىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر چېگرا رايونلاردىلا توپلىشىپ قالماي، ئىچكى ئۆلكىلەردىمۇ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان. مەسىلەن، نىڭشيا، گەنسۇ، خېبېي، چىڭخەيلەردىكى خۇيزۇلار، خوتەن، گۇيجۇلاردىكى مياۋزۇ، دۇڭزۇلار، گۇاڭدۇڭ، خۇنەن-لەردىكى ياۋزۇلار، خوتەن، خۇبېي، سىچۇەنلەردىكى تۇجيالار، جېجياڭدىكى شېزۇلار، گۇيجۇدىكى بۇيىي، شۇيزۇلار، سىچۇەن-دىكى يىزۇ، جياڭزۇلار، گەنسۇدىكى دۇڭشياڭ، يۇيگۇ، باۋ ئەنلەر، چىڭخەيدىكى تۇزۇ، سالارلار.

ئۇچىنچى، ئوخشاش بىر ئاز سانلىق مىللەت ھەم بۇ رايوندا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، ھەم ئۇ رايونداىمۇ توپلىشىپ ئولتۇ-راقلاشقان. مەسىلەن، خۇيزۇلار ھەم بىرقەدەر كەڭ رايون — نىڭشيادا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، ھەم گەنسۇ، شىنجاڭ ۋە خېبېي، چىڭخەي، گۇيجۇ، يۇننەن قاتارلىق جايلاردا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان. زاڭزۇلارنى ئالساق، ئۇلارھەم شزاڭدىن ئىبارەت كەڭ رايوندا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، ھەم چىڭخەي-نىڭ كۆپ قىسىم رايونلىرىدا، سىچۇەن، گەنسۇ ۋە يۇننەنلەردە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان.

تۆتىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر خەنزۇلار بىلەنلا گىرەلىشىپ ئولتۇراقلىشىپ قالماستىن، باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەنمۇ گىرەلىشىپ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان. ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ھەممىسىدە دېگۈدەك ئازدۇر-كۆپتۇر خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقان، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاز سانلىق مىللەتلەرمۇ خەنزۇلار ئاز-نسبتا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، مەسىلەن، خېبەي ئۆلكىسىنىڭ مېڭسۇن، داچاڭ يېزىلىرىدىكى خۇيزۇلار ئەنە شۇنداق. ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزئارا گىرەلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئەھۋال بولسا تېخىمۇ كۆپ، مەسىلەن، موڭغۇللار شىنجاڭنىڭ بۆرتالا ۋە باينىغۇلىن رايونلىرىدا، شۇيزۇلار گۈيجۇنىڭ جەنۇبىي قىسمىدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان.

بەشىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر كەڭ ۋە بىرقەدەر كەڭ رايونلاردا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقاندىن باشقا، ئۇلارنىڭ بىرمۇنچىسى يېزا-كەنت دەرىجىلىك ناھىيىدىن تۆۋەن بولغان كىچىك رايونلاردىمۇ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، شۇنىڭدەك يەنە بىرمۇنچىسى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدىكى شەھەر-بازار ۋە يېزىلاردا تارقاق ئولتۇراقلاشقان. نۇرغۇن مىللەتلەردە مۇشۇنداق ئەھۋال بار، بولۇپمۇ خۇيزۇلار ھەممىدىن گەۋدىلىك بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەممە ئۆلكە، ئاپتونوم رايون ۋە بۇاسىتە قاراشلىق شەھەرلەردە تارقاق ئولتۇراقلاشقان ھەمدە نۇرغۇن ناھىيىنىڭ يېزا دەرىجىلىك كىچىك جايلىرىدىمۇ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان، ھازىر پۈتۈن مەملىكەتتىكى 67 مىليوندىن

ئارتۇق ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسىنىڭ تارقاق ئولتۇراقلاشقان ياكى يېزا دەرىجىلىك كىچىك جايلاردا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلىرى تەخمىنەن 16 مىليوندىن ئاشىدۇ.

مەملىكىتىمىزدىكى مىللەتلەر قۇرۇلمىسىنىڭ يۇقىرىقى ئالاھىدىلىكلىرى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ ئوبېكتىپ ئاساسى ھېسابلىنىدۇ. مەملىكىتىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ قۇرۇلمىسىنى كۆزدىن كەچۈرىدىغان بولساق (ئەگەر ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاھالىسىنىڭ تارقىلىشىدىن قارايدىغان بولساق)، ئاساسىي جەھەتتىن مۇنداق ئۇچ خىل ئەھۋال بار: بىرىنچى خىلدىكىلەر ناھىيىدىن يۇقىرى، كەڭ ياكى بىرقەدەر كەڭ رايونلاردا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلار؛ ئىككىنچى خىلدىكىلەر ناھىيىدىن تۆۋەن، يېزا ۋە كەنت دەرىجىلىك كىچىك رايونلاردا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلار؛ ئۈچىنچى خىلدىكىلەر تارقاق ئولتۇراقلاشقانلار، ئاساسەن خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقان شەھەر ـ بازارلاردا تارقاق ئولتۇراقلاشقانلار. مەملىكىتىمىزنىڭ ناھىيىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك، كەڭ ياكى بىرقەدەر كەڭ رايونلاردا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقى ۋە ئاپتونومىيە ھوقۇقى مەسىلىسىنى ھەل قىلىشتا قوللانغان سىياستى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياستىدىن؛ ناھىيىدىن تۆۋەن دەرىجىلىك، يېزا ۋە كەنت دەرىجىلىك كىچىك جايلاردا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقى، دېموكراتىيە ھوقۇقى ۋە ئۆز ئىشغا

ئۆزى خوجا بولۇش هوقۇقى مەسلىسىنى هەل قىلىشتا قوللانغان چارىسى مىللىي ييزا قۇرۇشتىن ئىبارەت بولدى؛ مەملىكتىمىز يەنە تارقاق ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەت تەركىبىدىكى ئاھالىلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقى ۋە تۇرلۇك دېموكراتىيە هوقۇقلىرىغا كاپالەتلىك قىلىشقا بىرقاتار سىياسەتلەرنى قوللاندى. مەملىكتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاھالىسىنىڭ مۇتلەق كۆپچىلىكى ناھىيە-دىن يۇقىرى دەرىجىلىك رايونلاردا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان. دۆلەت دەل مۇشۇ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ئاساس قىلىپ، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياستىنى مىللىي مەسلىنى هەل قىلىدىغان تۈپ سىياسەت قىلىپ قوللاندى.

ئىككىنچى بۆلۈم مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە دېگەن نېمە؟

جۇڭگونىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسى دېگەن نېمە؟ ئاساسىي قانۇندا ۋە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: بىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيە-لىك ئاپتونومىيىسىز دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتو-رىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى تەسىس قىلىپ، ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغان

ئاپتونومىيىدىن ئىبارەت. بۇ يەردە دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغان مۇنداق بىرنەچچە نۇقتا بار:

بىرىنچى، بىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىمىز مەزمۇنى يوق، ئابستراكت "مىللىي ئاپتونومىيە" ئەمەس، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ مىللەتنى بىرلىك قىلغان ئاپتونومىيىسى ئەمەس، ئۇنى مىللەت قۇرۇلمىسى بىزنىڭكىدەك بۇنداق دۆلەتتە تەسەۋۋۇر قىلىش قىيىن، ئۇ ئاقمايدۇ. مەسىلەن، خۇيزۇلار 7 مىليوندىن ئارتۇق ئاھالىگە ئىگە بولۇپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى ئۆلكە، ئاپتونوم رايون ۋە بۆلۈستە قاراشلىق شەھەرلەرگە تارالغان. ئۇلار كۆپرەك تارقالغان ئۆلكە، ئاپتونوم رايون ۋە بۆلۈستە قاراشلىق شەھەرلەر 11گە يېتىدۇ، بۇنداق ئەھۋالدا قانداقمۇ خۇيزۇلارنى بىرلىك قىلغان ئاپتونومىيىنى يولغا قويغىلى بولسۇن؟ ئەگەر شۇنداق قىلىدىغان بولساق، ئۇ خەلقئارا كوممۇنىزم ھەرىكىتى تارىخىدا تەنقىد قىلىنغان "مىللىي مەدەنىيەت ئاپتونومىيىسى"دىن ئىبارەت بولۇپ قالىدۇ، ئۇ ئالداماچىلىق بولىدۇ، ئۇنىڭ ھەقىقىي ئاپتونومىيە بولۇشى مۇمكىن ئەمەس. بىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىمىز ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا يولغا قويۇلىدىغان تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىدىن، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان ئاپتونومىيىلىك جايلاردىن ئىبارەت. مەسىلەن، نىڭشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى خۇيزۇلار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان نىڭشيادا قۇرۇلغان ئاپتونوم رايون؛

گەنسۇدىكى لىنشيا خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى خۇيزۇلار توپلىشپ ئولتۇراقلاشقان لىنشيادا قۇرۇلغان ئاپتونوم ئوبلاست؛ شىنجاڭ-دىكى سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى خۇيزۇلار توپلىشپ ئولتۇراقلاشقان سانجىدا قۇرۇلغان ئاپتونوم ئوبلاست.

ئىككىنچى، بىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىمىز ئادەتتىكى "يەرلىك ئاپتونومىيە" ئەمەس، ئاددىي ھالدا جايلارنى بۆلۈۋېلىپ، شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى يولغا قويىدىغان ئاپتونومىيە ئەمەس، ئۇ يەردىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان مىللەت ھېسابلانمايدۇ. بىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىمىز تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت ئۆزى توپلىشپ ئولتۇراقلاشقان رايوندا يولغا قويىدىغان ئاپتونومىيە. مەسىلەن، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى موڭغۇل مىللىتى توپلىشپ ئولتۇراقلاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ بېكىتىلگەن ئاپتونوم رايون، پەقەت موڭغۇللارلا ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايوندا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان مىللەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، بۇ ئىچكى موڭغۇلدىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئاپتونوم رايوندا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان مىللەت بولىدۇ دېگەنلىك ئەمەس. شىنجاڭدىكى باينىغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى موڭغۇل مىللىتى توپلىشپ ئولتۇراقلاشقان رايوننى ئاساس قىلىپ بېكىتىلگەن ئاپتونوم ئوبلاست، پەقەت موڭغۇللارلا باينىغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم

ئوبلاستتا تبررىتورىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويىدىغان مىللەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، بۇ بايىنىڭىلىندا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى مۇشۇ ئاپتونوم ئوبلاستتا تبررىتورىيەلىك ئاپتونومىيەنى يولغا قويىدىغان مىللەت بولىدۇ دېگەنلىك ئەمەس.

ئۇچىنچى ’بىزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلىرىمىزخەلقئا-رادا ئىدىئراتسىيەنى يولغا قويغان دۆلەتلەردىكىدەك "ئىدىئراتسىيە" ئەمەس، شۇنداقلا خەلقئارادىكى ئىنتىپاقداشلىق تۈزۈمىنى يولغا قويغان دۆلەتلەردىكىدەك "ئىنتىپاقداش جۇمھۇرىيەت" ئەمەس بىزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلىرىمىز دۆلەتنىڭ بىر تۈتاش رەھبەرلىكىدىكى يەرلىك مەمۇرىي رايونىدىن ئىبارەت، مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ھەممىسى پۈتكۈل دۆلەتنىڭ ئايرىلماس قىسمى ھېسابلىنىدۇ، بىزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلىرىمىزنىڭ ئايرىلىپ چىقىش ھوقۇقى يوق.

تۆتىنچى، دۆلەتنىڭ بىر دەرىجىلىك يەرلىك مەمۇرىي رايونى بولغان مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلىرىمىز ئادەتتىكى تەڭ دەرىجىلىك يەرلىك مەمۇرىي رايون بىلەن ئوخشاش، مەسىلەن، ئاپتونوم رايون ئۆلكە، مەركەزگە بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن ئوخشاش، ئاپتونوم ئوبلاست ئۆزىگە قاراشلىق رايونلىرى بار شەھەرلەر بىلەن ئوخشاش، ئاپتونوم ناھىيە ئادەتتىكى ناھىيىلەر بىلەن ئوخشاش، بۇلارنىڭ ھەممىسى دۆلەتنىڭ بىر دەرىجىلىك يەرلىك مەمۇرىي رايونى ھېسابلىنىدۇ. لېكىن مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلار يەنە ئادەتتىكى يەرلىك مەمۇرىي رايون-

دىن پەرقلىنىدۇ، ئۇ ــ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاپتونومىيە يۈرگۈزدە-
دىغان جاي، مىللەتلەر مۇناسىۋىتىدىن ئىبىتقانىدا، بۇ يەردە
تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت مۇشۇ ئاپتونو-
مىيىلىك جايدىكى ئاساسلىق مىللەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.
مەسىلەن، شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى سىجۇەن ئۆلكىسىگە
ئوخشاشلا دۆلەتنىڭ ئۆلكە دەرىجىلىك يەرلىك مەمۇرىي رايونى
بولۇپ ھېسابلىنىدۇ، لېكىن مىللەتلەر مۇناسىۋىتىدىن ئىبىتقاندا،
شىنجاڭ سىچۇەن ئۆلكىسىدىن پەرقلىنىدۇ، ئۇ ــ مىللىي ئاپتونو-
مىيىلىك جاي، ئۇيغۇرلار شىنجاڭدىكى ئاساسلىق مىللەت.
1957 ــ يىل 8 ــ ئايىنىڭ 4 ــ كۈنى جۇ ئېنلەي "دۆلىتىمىزنىڭ
مىللىي سىياسىتىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا" دېگەن
ماقالىسىدە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: "پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت
ئاخىر شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى قۇرۇشنى بەلگىلىدى،
بۇنىڭغا شىنجاڭلىق يولداشلارمۇ قوشۇلدى. شىنجاڭ ئۇيغۇر
ئاپتونوم رايونى دەپ ئاتىلىپ، يەنىلا ئۇيغۇر دېگەن 'قالپاق'
كىيگۈزۈلدى، چۈنكى ئۇيغۇرلار شىنجاڭدا ئاھالىنىڭ 70 نەچچە
پىرسەنتنى تەشكىل قىلىدىغان ئاساسلىق مىللەت، باشقا مىللەتـ
لەرمۇ بۇ قالپاقنى تەڭ كىيدى."①

① «جۇ ئېنلەي تاللانما ئەسەرلىرى»، 2 ــ توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 466 ــ بەت.

بەشىنچى، بىزنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلىرىمىزنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئارقىلىق يۈرگۈزۈلىدۇ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەنى خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى. ئۇ ئاز سانلىق مىللەتلەر تەرىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسىنى يولغا قويىدىغان ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بولۇپ شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا ئۇ يەنە بىر دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ھەم ئۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك بولغان ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرى يۈرگۈزەلمەيدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى خەلق ھۆكۈمەتلىرى گوۋۇيۈەن يەنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدىكى دۆلەت مەمۇرىي ئورگانلىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئۈچىنچى بۆلۈم مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇشى

دېموكراتىك ئىنقىلاب مەزگىلىدىلا، جۇڭگو كومپارتىيىسى ۋە ئىنقىلابىي ھۆكۈمەت ئىنقىلابىي تايانچ بازىلاردا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە ھۆكۈمەتلىرىنى قۇرغانىدى.

مەسىلەن، 1936 - يىل 10 - ئاي①، جۇڭگو ئىشچى - دېھقان قىزىل ئارمىيىسى غەربكە يۈرۈش قىلىپ نىڭشيانىڭ تۆڭشەن رايونى بىلەن خەيپۇنىڭ شەرقىي رايونىغا يېتىپ كەلگەندە، "يۈيخەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى"نى قۇرغان، بۇ ھۆكۈمەتكە ما خېفۇ رەئىس بولغاندى. بۇخۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى ئەينىتى ۋاقتتىكى شەنشى - گەنسۇ - نىڭشيا ئۆلكىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولغان، ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى تۆڭشەن ناھىيىسىدىكى جەمەدە تۇرغاندى. يۈيخەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مەۋجۇت بولۇپ تۇرغان ۋاقتى ئاران تۆققۇز ئاي بولسىمۇ، لېكىن بۇنىڭ ئەھمىيىتى زور بولغان. ئۇ ھەقىقەتەنمۇ

---

① شەنشى - گەنسۇ - نىڭشيا ئۆلكىسىدىكى يۈيخەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلغان ۋاقتى شېرجۇن يازغان «مىللىي قانۇنچىلىق تەتقىقاتى» دېگەن كىتاب (بېيجىڭ داشۆ نەشرىياتىنىڭ 1986 - يىلدىكى نەشرى)دا نىڭشيا خەلق نەشرىياتى 1978 - يىلى نەشر قىلغان «خۇيزۇلارنىڭ قىسقىچە تارىخى»غا ئاساسەن "1936 - يىل 5 - ئاي" دېيىلگەنىدى. ھازىر جۇڭگو كومپارتىيىسى تۆڭشەن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش ئىشخانىسى تۈزگەن «خۇيزۇلار ئازادلىقىنىڭ بېشارىتى — شەنشى - گەنسۇ - نىڭشيا ئۆلكىسىدىكى يۈيخەي ناھىيىلىك ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىگە دائىر تارىخىي ماتېرىياللار» (1986 - يىل نەشرى)غا ئاساسەن "1936 - يىل 10 - ئاي" دەپ ئۆزگەرتىلدى.

"خۇيزۇلار ئازادلىقىنىڭ بېشارىتى" بولۇپ قالغانىدى، بولۇپمۇ تىلغا ئېلىپ ئۆتۈشكە ئەرزىيدىغىنى شۇكى، ئۇ مەملىكىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىنقىلابىي ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش يولىدىكى ئەڭ دەسلەپكى بىر قېتىملىق سىنىقى بولغان.

ئىنقىلاب غەلبە قازانغاندىن كېيىن، جاھانگىرلىك، فېئودال-لىزم ۋە بيۇروكرات كاپىتالىزمنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقى ئاغدۇرۇپ تاشلانغان، مىللىي زۇلۇم تۈزۈمى يوقىتىلغان شارائىتتا، مەملىكىتىمىزدىكى مىللىي مەسىلىنى زادى قانداق ئاساسىي سىياسەتنى قوللىنىپ تۈرۈپ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ ھەل قىلىش كېرەك دېگەن مەسىلىدە، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ مۇھىم تەدبىرى ئىچكى موڭغۇلىدا ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنى قۇرۇش ۋاقتىدا بەلگىلىنىپ بولغان. ئازادلىق ئۇرۇشى مەزگىلىدە، 1947 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى، ئىچكى موڭغۇلنىڭ شەرقىي قىسمىدا ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان، بۇ مەملىكىتىمىزدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى يولغا قويۇشنىڭ باشلىنىشى ئىدى. ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە كېيىنكى چاغلاردا بىرلىككە كەلگەن ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ پەيدىنپەي شەكىللىنىشىدىن ئىبارەت ئەمەلىيەت تەجرىبىلىرى مەملىكىتىمىزدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ شەكىللىنىشى ۋە مۇكەممەللىشىشىدە ئىنتايىن مۇھىم تارىخىي ئەھمىيەتكە ئىگە ئىدى. بۇ يەردە ئۇنىڭ تەرەققىيات جەريانىنى بايان قىلىپ ئۆتۈشكە

توغرا كېلىدۇ.

1947 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قۇرۇلغان ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى ھازىرقى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونـ لۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ئاساسى بولۇپ، ۋۇلەنفۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ رەئىسى ئىدى. ئۇنىڭ ئەينى ۋاقتتىكى ئىسمى "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى" ئىدى، 1950 ـ يىلىدىن كېيىن، جۇڭگو كومموئنستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ قارارىغا① ئاساسەن، "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى" دەپ ئۆزگەرتىلگەن، كېيىن پۈتۈن مەملىكەتىنىڭ ھەرقايسى جايلىرىدا قۇرۇلغان ئاپتونومىيىلىك جايلارمۇ "ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى" دەپ ئاتالماي، بىردەك ئاپتونوم رايونلۇق ياكى ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك "خەلق **ھۆكۈمىتى**" دەپ ئاتالىدى. ھازىرقى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلبە قىلىش ۋە جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى ئىنقىلاب ۋە قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىي قىلىشىغا ئەگىشىپ پەيدىنپەي

① 1950 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنىدىكى «مەركەزنىڭ مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردىكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ نامىنى بۇندىن كېيىن "ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى" دەپ ئاتىماسلىق توغرىسىدىكى يولىيورۇقى» كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

شەكىللەنگەن، ئۇ موڭغۇل خەلقىنىڭ ئىرادىسىگە تولۇق ھۆرمەت قىلىش ۋە دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇش ئاساسىدا قۇرۇلغان، 1947 ـ يىلى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ مەركىزى ئۇلانخوتتا ئىدى، ئۇنىڭ دائىرىسىگە ئىچكى موڭغۇلنىڭ شەرقىي قىسمى بىلەن ئوتتۇرا قىسمىدىكى بىر قىسىم جايلار يەنى ئەينى ۋاقىتتىكى خۇلۇمبىر، ناۋېنمورېن، شىڭئەن، شىلىنغۇل، چاخار قاتارلىق بەش ئايماقلا كىرەتتى، بۇ جايلارنىڭ يەر كۆلىمى تەخمىنەن 540 مىڭ كۋادرات كىلومېتىرلا كېلەتتى. ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ پۈتۈن شەرقىي شىمالدا غەلبە قىلىشىغا ئەگىشىپ، 1949 ـ يىل 6 ـ ئايدا ئىلگىرىكى لياۋېبېي ئۆلكىسى ۋەكالىتەن باشقۇرغان جىرىم ئايمىقى بىلەن ئىلگىرىكى رېخې ئۆلكىسى ۋەكالىتەن باشقۇرغان جۇئۇد ئايمىقى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ ئەۋەلكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىلدى. ئىچكى موڭغۇلنىڭ غەربىي قىسمىدىكى سۇيىيۈەن قاتارلىق جايلارنىڭ ئازاد بولۇشىغا ئەگىشىپ، دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن كېيىن، 1949 ـ يىل 12 ـ ئايدا، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئۇلانخوتتىن جاڭجىياكۇغا كۆچۈپ كەلدى، ئۇ چاغدا سۇيىيۈەن قاتارلىق جايلار تېخى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىغا قارىمايتتى. 1950 ـ يىل 1 ـ ئايدا سۇيىيۈەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇلدى ۋە سۇيىيۈەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ رەھبەرلىكىدە ئۇلانجاپ ئايمىقىلىق موڭغۇل ئاپتونوم رايونى بىلەن ئىكىجۇ ئايمىقىلىق موڭغۇل

ئاپتونوم رايونى ۋە گۈيسۇي شەھەرلىك خۇيزۇ ئاپتونومى① قۇرۇلدى. 1951 ـ يىل 10 ـ ئايدا، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ شەرقىغە جايلاشقان چوڭ شىڭئەنلىڭدىكى ئىلگۈنچۈن مىللىتى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىدا ئىلگۈنچۈن ئاپتونوم خوشۇنى قۇرۇلدى. 1952 ـ يىل 6 ـ ئايدا، مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتى سۈيىۋەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى مەسئۇرىي ئىشلار كېڭىشى بىلەن ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ قوش رەھبەرلىكىدە بولىدىغانلىقىنى قارار قىلدى؛ 7 ـ ئايدا ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى جاڭجياكۇدىن گۈيسۇيغا كۆچۈپ كەلدى. شۇ يىلى چاخار ئۆلكىسىگە قاراشلىق دولۇن، باۋچاڭ، خۇادې قاتارلىق ئۈچ ناھىيە ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىغا قوشۇپ بېرىلدى. 1954 ـ يىل 6 ـ ئايدا مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى سۈيىۋەن ئۆلكىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، ئۇنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم

---

① ئەينى ۋاقىتتىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار، مەيلى چوڭ ياكى كىچىك بولسۇن، بىردەك "ئاپتونوم رايون" دەپ ئاتىلاتتى. 1954 ـ يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»دا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيە دەپ ئايرىلىدۇ، ئىلگىرىكى ناھىيىدىن تۆۋەن مىللىي ئاپتونوم رايونلار ئەمەلدىن قالدۇرۇلىدۇ ياكى مىللىي يېزا دەپ ئۆزگەرتىلىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن.

رايونىغا قوشۇۋېتىشنى ۋە ئىلگىرى سۈيىۋەن ئۆلكىسىگە تەۋە بولۇپ كەلگەن ئۇلانچاپ موڭغۇل ئاپتونوم بىلەن ئىككىنجى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنى ئايماق قىلىپ ئۆزگەرتىشنى، گۈيسۇي شەھىرىنى كۆكخوت دەپ ئۆزگەرتىپ، كۆكخوت شەھىرى بىلەن باۋتۇ شەھىرىنى ئاپتونوم رايونىغا بىۋاستە قاراشلىق شەھەر قىلىپ ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى. 1955-يىل 7-ئايدا گوۋۇيۈەن رېخې ئۆلكىسىنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ، بۇرۇن رېخې ئۆلكىسىگە تەۋە بولۇپ كەلگەن ژېكنىيۈت، خارچىن، ژۇدەن، چىغېك، نىڭچېك، ئاۋخەن قاتارلىق خوشۇن ۋە ناھىيىلەرنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىغا قوشۇپ بېرىشنى قارار قىلدى. 1954 - يىلدىن كېيىن، گەنسۇ ئۆلكىسىدە بايانخوت موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە ئېچىنا ئاپتونوم خوشۇنى قۇرۇلغانىدى، 1956 - يىل 4 - ئايدا گوۋۇيۈەن گەنسۇدىكى بۇ ئىككى ئاپتونومىيىلىك جايىنى بىرلەشتۈرۈپ بىر بايانئۇر ئايمىقى قىلىپ قۇرۇپ، ئۇنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ تەۋەلىكىگە ئۆتكۈزۈپ بېرىشنى قارار قىلدى. شۇنداق قىلىپ، تارىختا ئۇزاق ۋاقىت چىڭ سۇلالىسى، شىمالىي مىلىتارىستلار ۋە گومىنداڭ ھۆكۈمىتى بۆلۈپ ھۆكۈمرانلىق قىلىپ كەلگەن موڭغۇل مىللىتى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتى بويىچە بىرلىككە كېلىپ، يەر مەيدانى 1 مىليون 180 مىڭ كۋادرات كىلومېتر كېلىدىغان يېڭى ئىچكى

موڭغۇل ئاپتونوم رايونى بولۇپ شەكىللەندى.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىڭ شەكىللىنىشى تۆۋەندىكى بىرنەچچە ئالاھىلىككە ئىگە:

بىرىنچى، پارتىيە ۋە دۆلەت بۇ يەرنىڭ تارىخىتا، ئۇزاقتىن بۇيان موڭغۇللار توپلىشىپ ئولتۇراقلىشىپ كەلگەن جاي ئىكەنلىكىنى، ئازادلىقتىن بۇرۇن بۇ يەرنىڭ بۆلۈنۈپ ھۆكۈمرانلىق قىلىنغانلىقىنى ئەكسىيەتچى ھۆكۈمەتنىڭ مىللىي زۇلۇم سىياسىتى كەلتۈرۈپ چىقارغانلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، موڭغۇل مىللىتىنىڭ ئارزۇسىغا ھۆرمەت قىلىپ، موڭغۇل مىللىتى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايون ئاساس قىلىنغان ۋە بىرلىككە كەلگەن ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنى قۇرۇش لازىم دەپ ھېسابلىدى.

ئىككىنچى، ئىچكى موڭغۇلدەك بۇنداق دائىرىسى كەڭ ئاپتونوم رايونىڭ چېگرىسىنى ئايرىشتا ھەم بۇ رايوندىكى مىللەتلەر مۇناسىۋىتىنىڭ تارىخىي ھالىتى نەزەردە تۇتۇلغان، ھەم بۇ يەردە ئۇزاق ۋاقىتتىن بۇيان ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا دېھقانچىلىق، چارۋىچىلىق، سانائەت، سودا قاتارلىق ئىشلاردا شەكىللەنگەن ئىقتىسادىي جەھەتتىكى بىر - بىرىگە يۆلىنىش مۇناسىۋىتى شۇنىڭدەك قانداق قىلغاندا بۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتىغا پايدا يەتكۈزگىلى بولىدىغانلىقى كۆزدە تۇتۇلغان.

ئۈچىنچى، ئۇزاق مۇددەتلىك تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن،

موڭغۇللار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئىچكى موڭغۇلدا ئاھالىسى مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگىلىگەن ھەمدە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ۋە تارقاق ئولتۇراقلاشقان جايلارنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ چېگرىسىنى ئايرىشتا، پارتىيە ۋە دۆلەت ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ چېگرىسىنى موڭغۇللار توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلارنى ئاساس قىلغان ھالدا ئايرىش پرىنسىپىنى، ئاپتونوم رايون ئىچىدە خەنزۇ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەت ئاھاللىرىمۇ بولىدىغانلىقىنى بەلگىلىگەن.

تۆتىنچى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى داغۇر، ئېلۆن-چۇن، ئۆۋېنكې قاتارلىق بىرنەچچە ئاز سانلىق مىللەت مەلۇم دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلارنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالغان. توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ئاساسىدىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى تەۋەسى ئىچىدە يەنە ئۈچ ئاپتونوم خوشۇن قۇرۇلغان①، بۇلار 1951 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قۇرۇلغان ئېلۆنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى؛ 1958 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قۇرۇلغان ئۆۋېنكې ئاپتونوم خوشۇنى، 1958 ـ يىل 8 ـ ئاينىڭ 15 ـ كۈنى قۇرۇلغان مولداۋا داغۇر ئاپتونوم خوشۇنىدىن ئىبارەت. ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدا ئاپتونومىيىلىك جايلار ئىچىدە يەنە باشقا ئاز سانلىق

① ئاپتونوم خوشۇن ئاپتونوم ناھىيىگە باراۋەر.

مىللەتلەرگە خاس ئاپىتونوم جايلارنى قۇرۇشنىڭ ئۇلۇگىسى يارىتىلغان.

بەشىنچى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدا شەھەر-بازارلار ۋە يېزا-كەنتلەردە كىچىك دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان خۇيزۇ، مانجۇ، چاۋشيەنزۇ قاتارلىق مىللەتلەرمۇ بار، بۇ مىللەتلەرنىڭ ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش ئارزۇسىنى قاندۇرۇپ، ئۇلارنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقى ۋە تۇرلۇك دېموكراتىيە ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ئۇلارغا ئىلگىرى-كېيىن بولۇپ مىللىي رايون ۋە مىللىي يېزا قۇرۇپ بېرىلگەن.

1952-يىل 8-ئايدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مىللىي تەرىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» ئېلان قىلىنغانغا قەدەر، مەملىكەت بويىچە ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدىن باشقا ئوبلاست دەرىجىلىك ئاپتونوم رايونىدىن ئۈچى① ۋە ناھىيە دەرىجىلىك ئاپتونوم رايونىدىن يەتتىسى②

---

① ھازىرقى گەنزى زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، يۈيشۇ زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە خەينەن لىزۇ-مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

② ھازىرقى تېبەنجۇ زاڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى، سۇبېي موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى، دۇڭشياڭ ئاپتونوم ناھىيىسى، ئېشەن يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى، لۇڭشياڭ مىللەتلەر ئاپتونوم ناھىيىسى، ئىلۇنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى ۋە جىنشيۇ ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى كۆزدە تۇتۇلىدۇ.

قۇرۇلغان. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرىدا ئىچكى موڭغۇلىنىڭ ۋە يۇقىرىقى ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسىنى يولغا قويۇش جەھەتتىكى تەجرىبىلىرى يەكۈنلىنىپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قانداق قۇرۇش توغرىسىدا بىرقەدەر تەپسىلىي بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرىنىڭ تەپسىلىي مەزمۇنىنى ئاخىردا مەخسۇس بايان قىلىمىز، شۇڭا بۇ يەردە كۆپ توختالمايمىز. بۇ يولغا قويۇش نۇقتىلىرى ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن تارتىپ 1984 ـ يىل 5 ـ ئايدا "جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى" ئېلان قىلىنغانغا قەدەر مەملىكەت بويىچە كەينى ـ كەينىدىن يەنە 94 مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي قۇرۇلدى. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان 30 يىلدىن بۇيانقى ئەمەلىيەت تەجرىبىلىرى ئىسپاتلىدىكى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرىدا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قانداق قۇرۇش توغرىسىدا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلار توغرا بولغان، بۇ پرىنسىپلار مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا تولۇق مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى، ئۇنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

بىرىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىنى ئاساس قىلىپ، ھەر دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇش. مەملىكىتىمىزدە مەمۇرىي رايونلارنى ئايرىشنىڭ

ئاساسي قانۇندا بەلگىلەنگەن سىستېمىسى بويىچە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىگە بۆلۈنىدۇ. ناھىيىنىڭ تۆۋەندە ئاز سانلىق مىللەتلەر كىچىك دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان يېزا دەرىجىلىك جايلاردا مىللىي يېزا قۇرۇلسا بولىدۇ. مىللىي يېزا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي ئەمەس. لېكىن مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ بىر خىل مۇھىم تولۇقلىمىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىككىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا شۇ جاينىڭ مىللەتلەر مۇناسىۋىتى، ئىقتىسادىي تەرەققىياتى قاتارلىق شەرتلىرىگە ئاساسلىنىپ ۋە تارىخىي ئەھۋاللاردىن پايدىلىنىپ، ئاپتونومىيىلىك جايىنى بىر ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ قۇرۇشقا بولىدۇ، ئىككى ياكى بىرنەچچە ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىنى ئاساس قىلىپ تۇرۇپ قۇرۇشقىمۇ بولىدۇ.

ئۈچىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايىنىڭ ئىچىدىكى باشقا ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايدا شۇنىڭغا مۇناسىپ كىچىكىغان ئاپتونومىيىلىك جاي ياكى مىللىي يېزا قۇرۇشقا بولىدۇ.

تۆتىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئۆز يېرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ، خەنزۇ ياكى باشقا ئاز سانلىق مىللەت

ئاھالىسى ئولتۇراقلاشقان رايون ۋە شەھەر - بازارلارنى ئۆز ئىچىگە ئالسا بولىدۇ.

بەشىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ نامى، ئالاھىدە ئەھۋالنى ھېسابقا ئالمىغاندا، يەر نامى، مىللەت نامى ۋە مەمۇرىي ئورۇن تەرتىپى بويىچە تۈزۈلۈشى كېرەك. مەسىلەن، جىلىن ئۆلكىسىدىكى "يەنبيەن چاۋشيەنزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى"نىڭ نامى "يەنبيەن" دېگەن يەر نامى، "چاۋشيەنزۇ" دېگەن مىللەت نامى ۋە بۇ ئاپتونومىيىلىك جايىنىڭ "ئاپتونوم ئوبلاست" دېگەن مەمۇرىي ئورنى تەرتىپى بويىچە تۈزۈلگەن.

ئالتىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇشتىن ئىبارەت بۇ چوڭ مەسىلە ئۈستىدە مۇناسىۋەتلىك مىللەتنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تولۇق كېڭىشىش كېرەك. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇشتا، ئۇ جايىنىڭ چېگرىسىنى ئايرىشتا ۋە نامىنى تۈزۈشتە يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى ئالاقىدار يەرلىك دۆلەت ئورگىنى ۋە ئالاقىدار مىللەتنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تولۇق كېڭىشىپ ئۇلارنى بىكىتكەندىن كېيىن، قانۇندا بەلگىلەنگەن تەرتىپ بويىچە تەستىقلىتىش كېرەك.

يەتتىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ چېگرىسىنى بىكىتكەندىن كېيىن، ئاساسلىقچە ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ؛ ئۆزگەرتىش زۆرۈر تېپىلغاندا، ئۇنى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنىنىڭ ئالاقىدار تارمىقى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگىنى بىلەن تولۇق كېڭىشىپ بىكىتكەندىن

كېيىن، گۇۋاھنامە مەلۇم قىلىپ تەستىقلىتىش كېرەك.

1987 ـ يىل 12 ـ ئايغىچە، مەملىكىتىمىزدە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايدىن 148 ى قۇرۇلدى، بۇ بەش ئاپتونوم رايون، 30 ئاپتونوم ئوبلاست، 113 ئاپتونوم ناھىيە (خۇشۇن)نى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ يەر مەيدانى پۈتۈن مەملىكەت ئومۇمىي يەر مەيدانىنىڭ 60 پىرسەنتىدىن كۆپرەكنى ئىگىلەيدۇ.

ھازىر ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا، ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇش شەرتىگە مۇۋاپىق كەلسىلا، كەڭرەك دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردىمۇ، كىچىكرەك دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردىمۇ، بىر ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىدىمۇ، بىرنەچچە ئاز سانلىق مىللەت تەڭ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوندىمۇ شۇ جايلارغا مۇناسىپ كېلىدىغان ئاپتونومىيىلىك جايلار قۇرۇلدى. بۇ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ كۆپىنچىسىدە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان بىرلا مىللەت بار، مەسىلەن، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدا موڭغۇللار تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت بولىدۇ؛ شىزاڭدا زاڭزۇلار تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت بولىدۇ. تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى ئىككىدىن ئارتۇق مىللەت بىرلىشىپ يولغا قويغان جايلارمۇ ئاز ئەمەس. مەسىلەن، غەربىي خۇنەن تۈجيا ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدا تېررىتورىيىلىك

ئاپتونومىيىنى تۇجيالار بىلەن مياۋزۇلار بىرلىشىپ يولغا قويغان؛ مىللىەن دەيزۇلاخۇ ـ ۋازۇ ئاپتونوم ناھىيىسىدە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى دەيزۇلار، ۋازۇلار بىرلىشىپ يولغا قويغان. گۇاڭشى ـ جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونىدا شۇ يەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىرلەشمە ئاپتونوم ناھىيىسىدىن ئۇچى بار، بۇلار لۇڭشېڭ مىللەتلەر ئاپتونوم ناھىيىسى، لۇڭلىن مىللەتلەر ئاپتونوم ناھىيىسى بىلەن فاڭچېڭ مىللەتلەر ئاپتونوم ناھىيىسىدىن ئىبارەت.

مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىگە ئاساسەن، بىر ئاز سانلىق مىللەت ئىككى جايدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان بولسا، ھەر ئىككى جايدا ئاپتونومىيىلىك جاي قۇرسا بولىدۇ. مەسىلەن، خۇيزۇلارنىڭ نىڭشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونىغا بولۇپ قالماستىن، باشقا ئۆلكە، ئاپتونوم رايونىدىمۇ ئىككى ئاپتونوم ئوبلاستى يەنى گەنسۇدا لىنشيا خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، شىنجاڭدا سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى بار؛ بۇلاردىن باشقا، خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى ياكى ئاپتونومىيىنى خۇيزۇلار باشقا مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ يولغا قويغان ئاپتونوم ناھىيىدىن يەنە 11 ى بار. بۇلار تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت: گەنسۇدىكى جاڭجياچۇەن خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى، چىڭخەيدىكى مېنيۇەن خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى بىلەن خۇالۇڭ خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى، شىنجاڭدىكى يەنجى خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى، خېبېيدىكى مېڭسۇن خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى بىلەن داچاڭ

خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيسى، گۈيجۇدىكى ۋېينىڭ يىزۇ - خۇيزۇ - ھياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيسى، يۇننەندىكى ۋېيشەن يىزۇ - خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيسى بىلەن شۇندىيەن خۇيزۇ - يىزۇ ئاپتونوم ناھىيسى، چىڭخەيدىكى مىنخې خۇيزۇ - تۇزۇ ئاپتونوم ناھىيسى بىلەن داتۇڭ خۇيزۇ - تۇزۇ ئاپتونوم ناھىيسى. موڭغۇللارنىڭ ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىلا بولۇپ قالماستىن، باشقا ئۆلكە، ۋە ئاپتونوم رايوندا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى ياكى موڭغۇللار ئاپتونومىيىنى باشقا مىللەت بىلەن بىرلىشىپ يولغا قويغان ئاپتونوم ئوبلاستتىن ئۇچى يەنى شىنجاڭدا بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن بۆرتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى، چىڭخەيدە خەيشى موڭغۇل - زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى بار①؛ بۇلاردىن باشقا، موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسىدىن 7 سى بار، ئۇلار مۇنۇلاردىن ئىبارەت: گەنسۇدىكى سۇبېي موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيسى، شىنجاڭدىكى قۇبۇقسار موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيسى، چىڭخەيدىكى خېنەن موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيسى، خېبېلۇڭجياڭدىكى دۇربۇت موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيسى، لياۋنىڭدىكى خارچىن سول قانات موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيسى بىلەن

① بۇ ئاپتونوم ئوبلاست ئەسلىدە خەيشى موڭغۇل - زاڭزۇ - قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى بولۇپ، 1954 - يىل 1 - ئايىنىڭ 25 - كۈنى قۇرۇلغانىدى، بۇ يەردىكى قازاقلار شىنجاڭغا قايتىپ كەتكەندىن كېيىن، 1985 - يىلى گوۋۇيۈەن ئۇنى خەيشى موڭغۇل - زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى دەپ ئۆزگەرتىشنى قارار قىلدى.

فۇشىن موگغۇل ئاپتونوم ناهيىسى، جىلىندىكى ئالدى گورلوس موگغۇل ئاپتونوم ناهيىسى. زاگزۇلارنىڭ شىزاڭ ئاپتونوم رايونىلا بولۇپ قالماستىن، باشقا ئۆلكىلەردىمۇ زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ياكى ئاپتونومىينى زاگزۇلار باشقا مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ يولغا قويغان ئاپتونوم ئوبلاستتىن 10 ى بار، ئۇلار مۇنۇلاردىن ئىبارەت: سىچۇەنىدىكى گەنزى زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن ئابا زاگزۇ-چياگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، گەنسۇدىكى گەننەن زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، چىڭخەيدىكى خەيىنەن زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن خۇاڭنەن زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، خەيبەي زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، يۈيشۇ زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى بىلەن گولۇ زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ۋە خەيشى موگغۇل-زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، يۈننەندىكى دىچاڭ زاگزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى. بۇلاردىن باشقا يەنە ئىككى زاگزۇ ئاپتونوم ناهيىسى يەنى گەنسۇدىكى تيەنجۇ زاگزۇ ئاپتونوم ناهيىسى، سىچۇەندىكى مۇلى زاگزۇ ئاپتونوم ناهيىسى بار. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ ئاپتونومىيىلىك جايلىرى بار، ئۇلارنىڭ بەزىلىرى تېخى كۆپ قاتلامغا بۆلۈنگەن. مەسىلەن، ئىچكى موگغۇل ئاپتونوم رايونى ئىچىدە يەنە ئىلۇنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى، ئېۋېنكي ئاپتونوم خوشۇنى، مورىندا‌ۋا داغۇر ئاپتونوم خوشۇنى قاتارلىق ئۈچ ئاپتونومىيىلىك جاي بار. گۇيجۇدىكى جەنۇبىي گۇيجۇ بۇيى-مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدا يەنە سەندۇ شۇيزۇ ئاپتونوم ناهيىسى بار. شىنجاڭ

ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدا يەنە باشقا مىللەتلەرنىڭ بەش ئاپتونوم ئوبلاستى يەنى بايىنغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى، بۆرتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى، قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى، سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى، ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى بار. بۇنىڭ ئىچىدىكى ئۇچ ئاپتونوم ئوبلاست ئىچىدە يەنە باشقا مىللەتلەرنىڭ ئاپتونوم ناھىيىسى بار: ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدا چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھىيىسى، قۇبۇقسار موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى بار، سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدا موري قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى بار، بايىنغۇلىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستىدا يەنجى خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى بار.

ئوخشاش بولمىغان ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا شۇ يەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقى ۋە ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا تولۇق كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن ھەر دەرىجىلىك ۋە ھەر خىل تىپتىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇش — بۇ، جۇڭگونىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ ئالاھىدىلىكى. جۇ ئېنلەي مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: "بۇ تۈزۈم مىسلىسىز ئىجادىيەتتۇر."①

① جۇ ئېنلەي: «دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا»، «جۇئېنلەي تاللانما ئەسەرلىرى»، 2-توم، ئۇيغۇچە 463-بەتكە قارالسۇن.

ئىككىنچى باب
مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى

بىرىنچى بۆلۈم دېموكراتىك ئىنقىلاب دەۋرىدىكى ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن-نىزاملار

1936 ـ يىل 10 ـ ئايدا جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى رەھبەرلىكىدىكى ئىنقىلابىي ھۆكۈمەتنىڭ "شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشيا ئۆلكىسى"دە "يۇيخەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى"نى قۇرغانلىقى يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتۈلگەنىدى. بۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى «يۇيخەي ناھىيىلىك خۇيزۇ ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى نىزامى»نى تۈزۈپ چىققان①، بۇ دېموكراتىك ئىنقىلاب مەزگىلىدە مەملىكىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەت قۇرغان

① جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى تۇڭشىن ناھىيىلىك كومىتېتىنىڭ تارىخىي ماتېرىياللارنى توپلاش ئىشخانىسى تۈزگەن «خۇيزۇلار ئازادلىقىنىڭ بېشارىتى ـ شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشيا ئۆلكىسىدىكى يۇيخەي ناھىيىلىك ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىگە دائىر تارىخىي ماتېرىياللار»، 1986 ـ يىل نەشرى، 13 ـ بەت.

ئىنقلابىي ئاپىتونومىيە ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان تۈنجى ئاپىتونومىيە نىزامى ھېسابلىنىدۇ.

بىزنىڭ ئىنقلابىي ھاكىمىيىتىمىزنىڭ قانۇنچىلىق تارىخىدا، "ئاپىتونومىيە نىزامى" دېگەن بۇ قانۇن ئاتالغۇسى 1946 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشىيا چېگرا رايونى ئۇچىنچى نۆۋەتلىك كېڭىشنىڭ بىرىنچى يىغىنىدا ماقۇللانغان «شەنشى ـ گەنسۇ ـ نىڭشىيا چېگرا رايونى ئاساسىي قانۇنىنىڭ پرىنسىپلىرى»دا ھەممىدىن بۇرۇن ئىشلىتىلگەن. بۇ ئاساسىي قانۇن پرىنسىپلىرىنىڭ بىرىنچى قىسمى «ھاكىمىيەتنىڭ تەشكىللىنىشى»نىڭ توقۇزىنچى تارمىقىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "چېگرا رايوندىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلار مىللىي رايون دەپ ئاتىلىپ، ئۇ يەردە مىللىي ئاپىتونومىيە ھاكىمىيىتى تەشكىل قىلىنىدۇ، ئۇلكىنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا توقۇنۇشتۇرۇپ قويماسلىق پرىنسىپى ئاستىدا، ئاپىتونومىيە نىزامى تۈزۈلىدۇ."①

بۇ بەلگىلىمىدە "ئاپىتونومىيە نىزامى" دېگەن ئاتالغۇ تۈنجى قېتىم ئىشلىتىلىپلا قالماستىن، تېخىمۇ مۇھىمى، مۇنداق ئىككى نۇقتا كۆرسىتىلگەن: بىرىنچى، ئىنقلابىي ھۆكۈمەتنىڭ تۈپ قانۇن خاراكتېرىدىكى قانۇن ھۆججىتىدە ئاز سانلىق مىللەتلەر

---

① «ئاساسىي قانۇنغا دائىر ماتېرىياللاردىن تاللانما»نىڭ 2 ـ قىسمى، بېيجىڭ داشۆ نەشرىياتىنىڭ 1982 ـ يىل نەشرى، 192 ـ بەت.

"توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلار مىللىي رايون دەپ ئاتىلىپ، ئۇ يەردە مىللىي ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتى تەشكىل قىلىنىدۇ" دەپ ئوچۇق بەلگىلەنگەن؛ ئىككىنچى، "مىللىي ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتى" "ئاپتونومىيە نىزامى تۈزىسە "بولىدۇ دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن. بۇ مەملىكىتىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياستىگە دائىر ئەڭ بۇرۇنقى قانۇنىي بەلگىلىمىسىدۇر؛ شۇنداقلا مىللىي ئاپتونومىيە ھاكىمىيىتىنىڭ ئاپتونومىيە قانۇن - نىزامىنى تۈزىسە بولىدىغانلىقىنى توغرىسىدىكى ئەڭ دەسلەپكى بەلگىلىمىدۇر. مانا بۇلار مەملىكىتىمىزنىڭ قانۇنچىلىق تارىخىدىكى ئىجادىيەت ھېسابلىنىدۇ.

بۇنداق "ئاپتونومىيە نىزامى" ئەينى ۋاقىتتا باشقا ئىنقلابىي تاياڭچ بازىلارىدىمۇ ئېلان قىلىنغان. مەسىلەن، 1946 - يىل 8 - ئايدا، شەندۇڭ ئۆلكىسى بوخەي مەمۇرىي مەھكىمىسى «خۇيزۇلارنىڭ ئاپتونومىيە قانۇنى»نى① ئېلان قىلغان.

---

① «ئازادلىق گېزىتى»نىڭ 1946 - يىل 8 - ئاينىڭ 14 - كۈنىدىكى سانىغا بېسىلغان "خۇيزۇلارنىڭ ئەركىن - دېموكراتىك تۈرمۇشىغا كاپالەتلىك قىلىپ، بوخەي مەمۇرىي مەھكىمىسى خۇيزۇلارنىڭ ئاپتونومىيە قانۇنىنى ئېلان قىلدى" دېگەن ماقالىغا ۋە «شىنخۇا رېباۋ» گېزىتىنىڭ 1946 - يىل 8 - ئاينىڭ 25 - كۈنىدىكى سانىدا بېسىلغان "شەندۇڭ بوخەي مەمۇرىي مەھكىمىسى خۇيزۇلارنىڭ ئاپتونومىيە چارىسىنى ئېلان قىلدى، خۇيزۇ قېرىنداشلار ئەركىن، باراۋەر، دېموكراتىك تۈرمۇشتىن بەھرىمەن بولدى" دېگەن ماقالىغا قارالسۇن.

تارىخىي ئەھمىيەتكە ھەمىدىن بەك ئىگە بولغىنى 1947 ـ يىل 5 ـ ئايدا ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان چاغدىكى ئاپتونومىيە نىزامى ھېسابلىنىدۇ. ياپون باسقۇنچىلىرىغا قارشى ئۇرۇش ئاياغلاشقان ھامان، 1954 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى ئىچكى موڭغۇلدىكى مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ تۈپ ئاساسچىنى "تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتىن ئىبارەت"① دەپ ئېنىق قارار چىقاردى. ئىچكى موڭغۇلدىكى ئاپتونومىيە پائالىيىتى پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى قارار قىلغان مۇشۇ تۈپ ئاساسچىغا ئاساسەن قانات يايدۇرۇلغان. 1945 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 25 ـ كۈنى، ژۇلەنغۇ قاتارلىقلار پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ يولىورۇقىغا ئاساسەن، جۇڭگو كومپارتىيىسى سەنشى ـ جاخار ـ خېبېي مەركىزىي بيۇروسى ۋە سەنشى ـ سۇيۈەن شۆبە بيۇروسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، جاڭجىياكۇدا ئىچكى موڭغۇلدىكى ئايماق ۋە خوشۇنلارنىڭ قۇرۇلتىيىنى ئېچىپ، ئىچكى موڭغۇلدىكى ئاپتونومىيە ھەربىتىگە بىر تۇتاش رەھبەرلىك قىلىش ئۇچۇن "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھەربىتى بىرلەشمىسى"نى

① 1945 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى شۇجىچۇسىنىڭ ئىچكى موڭغۇلنىڭ خىزمىتى توغرىسىدا "سەنشى ـ چاخار ـ خېبېي مەركىزىي بيۇروسىغا ۋە سەنشى ـ سۇيۈەن شۆبە بيۇروسىغا يوللىغان تېلېگرامىسى".

قۇرۇشنى قارار قىلدى. ئازادلىق ئۇرۇشىنىڭ غەلىبىلىك ئىلگىرىلىشىگە ۋە ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھەربىكتىسىنىڭ جۇش ئۇرۇپ راۋاجلىنىشىغا ئەگىشىپ، 1947 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى مەملىكتىمىزدىكى تۇنجى چوڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي ـ ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى رەسمىي قۇرۇلدى. ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ قۇرۇلۇشى بىلەن بىر ۋاقىتتا، ئولانخۇتتا ئۆتكۈزۈلگەن ئىچكى موڭغۇل خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىدا مۇھىم ئىككى ئاپتونومىيە نىزامى ماقۇللاندى: ئۇنىڭ بىرى "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى" (تۆۋەندە قىسقارتىپ "سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى" دەپ ئاتىلىدۇ) بىرى "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقىتلىق تەشكىلىي پروگراممىسى"①. ھازىر "سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى"نىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلىرىنى بايان قىلىپ ئۆتىمىز:

بىرىنچى، "سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى" دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى ئىچكى موڭغۇلدىكى ھەر تەبىقىدىكى موڭغۇللارنىڭ ئىچكى موڭغۇل تېررىتورىيىسىدىكى مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ

① «ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاختىراتى»نىڭ 1 ـ تۇم 1 ـ سانىغا قارالسۇن، 1948 ـ يىل 10 ـ ئاي.

يۇكسەك ئاپتونومىيىسنى يولغا قويمدىغان رايون خاراكتېرلىك دېموكراتىك ھۆكۈمىتى." بۇ بەلگىلىمە شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى ئىچكى موڭغۇلدىكى موڭغۇللارنىڭ باشقا مىللەتلەر بىلەن بىرلىشىپ، ئىچكى موڭغۇلدىن ئىبارەت رايوندا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويمدىغان دېموكراتىك ھۆكۈمىتى ئىدى. بۇ يەردە تىلغا ئېلىنغان "ئىچكى موڭغۇلدىكى موڭغۇللار" پۈتۈن جۇڭگودىكى بارلىق موڭغۇللارنى ئەمەس، بەلكى ئىچكى موڭغۇلدا توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان موڭغۇللارنى كۆرسىتىدۇ. بۇ يەردە "يۇكسەك ئاپتونومىيە" دېگەن سۆزنىڭ نېمە ئۈچۈن تىلغا ئېلىنغانلىقىغا كەلسەك، ئۇ "ئاپتونومىيە"نىڭ ئادەتتىكىچىلا ئوتتۇرىغا قويۇلۇشى بولماستىن، ئەينى ۋاقىتتا موڭغۇللار ئىچىدىكى فېئودال يۇقىرى قاتلام ئۇنسۇر دېموچۇك دۆڭلۈپۇ قاتارلىقلار 30 - يىللارنىڭ باشلىرىدا ئۇزاق ۋاقىت ئېلىپ بارغان ئاتالمىش ئىچكى موڭغۇل "يۇكسەك ئاپتونومىيە ھەرىكىتى"گە① ۋە بۇ ھەرىكەتنىڭ ئامىما ئارىسىدا ھەلۋىم تەسىرگە ئىگە بولغانلىقىغا

---

① 1933 - يىل 7 - ئايىنىڭ 26 - كۈنى دېموچۇك دۆڭلۈپۇ بەيلىك بۇتخانىسىدا ئاچقان "ئىچكى موڭغۇلدىكى بارلىق كوماندىرلار يىغىنى"دا «ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ ھەقىقىي ئەھۋالى توغرىسىدا يوللانغان تېلېگراممىغا قارالسۇن. جۇڭگو ئىككىنچى تارىخ ئارخىپخانىسىدىكى "موڭغۇل - زاڭزۇلار كومىتېتىغا دائىر ئارخىپلار" نىڭ 280 - نومۇرلۇق توپلىمى.

قارىتىپ تىلغا ئېلىنغاندەك تۇرىدۇ.

ئىككىنچى، "سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى" دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى ئىچكى موڭغۇلدىكى ھەرقايسى ئايماقلار (جۈملىدىن ئايماقلارغا تەۋە خوشۇن ۋە ناھىيە شەھەرلىرى) ۋە خوشۇنلارنى ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان رايون قىلىدۇ، بۇ — جۈملىدىن مىنگونىڭ تەركىبىي قىسمى." بۇ بەلگىلىمە شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان رايون ئىچكى موڭغۇلدىكى ئايماق ۋە خوشۇنلاردىن ئىبارەت بولىدۇ؛ ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى جۈملىگونىڭ ئايرىلماس تەركىبىي قىسمى.

ئۈچىنچى، "سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى" دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدىكى موڭغۇل، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بىردەك ئىتتىپاقلىشىپ، جاھانگىرلارنىڭ ۋە فېئودال-دەللال فاشىست چوڭ خەنزۇچىلارنىڭ ئىچكى موڭغۇلدىكى موڭغۇللارغا ۋە ھەر مىللەت خەلقىغە قارىتىقان تاجاۋۇزى ۋە زۇلمىنى قەتئىي تارمارقىلىشى ھەمدە ئىچكى موڭغۇلنىڭ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىغا ياردەم بېرىدىغان پۈتۈن جۈملىدىكى بارلىق دېموكراتىك پارتىيە گۇرۇھلار ۋە ھەر مىللەت، ھەر تەبقە بىلەن بىرلىشىپ، ئىچكى موڭغۇلدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۇزۇل-كېسىل ئازاد بولۇشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشى كېرەك." بۇ بەلگىلىمە

شۇنى كۆرسىتىدۇكى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى چىڭ تۇرۇپ ئىجرا قىلغان ئىنقلابىي لۇشيەن ئىچكى موڭغۇل-دىكى موڭغۇل، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر بىلەن بولغان ئىتتىپاقلىقتا چىڭ تۇرۇپ، جاھانگىرلارنىڭ ۋە فېئودال-دەللال فاشىست چوڭ خەنزۇچىلارنىڭ مىللىي زۇلۇم سىياستىگە قەتئىي قارشى تۇرۇپ، مەملىكەت مىقياسىدا ئىچكى موڭغۇلنىڭ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشقا يارىدەم قىلغان بارلىق دېموكراتىك پارتىيە ـ گۇرۇھلار ۋە ھەر مىللەت، ھەر تەبىقە خەلقى بىلەن بىرلە-شىشتە چىڭ تۇرۇپ، ئىچكى موڭغۇلدىكى مىللەتلەرنىڭ ئۇزۇل-كېسىل ئازاد بولۇشى ئۈچۈن كۈرەش قىلىشتىن ئىبارەت بولغان.

تۆتىنچى، «سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش پروگراممىسى» دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدىكى موڭغۇل، خەنزۇ، خۇيزۇ قاتارلىق مىللەتلەر باش-باراۋەر، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا زىچ ھەمكارلىشىش، ئىتتىپاق-لىشىش ۋە ياردەملىشىشتىن ئىبارەت يېڭى مىللىي مۇناسىۋەت ئورنىتىلىدۇ، مىللەتلەر ئارىسىدىكى بارلىق ئاراز ۋە تەسىرىي قاراشلار تۈگىتىلىدۇ، ھەرقايسى مىللەتلەر بىر ـ بىرىنىڭ ئۆرپ-ئادىتىگە، تارىخىغا، مەدەنىيىتىگە، دىنىي ئېتىقادىغا ۋە تىل-يېزىقىغا ھۆرمەت قىلىشى، ھەرقايسى مىللەتلەر ئۆزىنىڭ ئىسىل تارىخىي مەدەنىيىتى ۋە ئىنقلابىي ئەنئەنىسىنى ئەركىن جارى قىلدۇرۇپ، ئۆزىنىڭ ئىقتىسادىي تۈرمۇشىنى ئەركىن تەرەققىي قىلدۇرۇپ، ئورتاق ھالدا يېڭى ئىچكى موڭغۇلنى گۈللەندۈرۈشى

كېرەك." بۇ بەلگىلىمىدە مىللەتلەرنىڭ باپباراۋەر بولۇش پرىنسىپى، مىللەتلەرنىڭ ئۆزئارا ھۆرمەت قىلىشىغان، زىچ ھەمكارلىشىشغان، ئىتتىپاقلىشىپ ياردەملىشىشغان يېڭى مىللىي مۇناسىۋەتنى ئورنىتىش پرىنسىپى، ھەرقايسى مىللەتلەرنىڭ يېڭى ئىچكى موڭغۇلنى ئورتاق تەرەققىي قىلدۇرۇش، ئورتاق گۈللەندۇرۇش پرىنسىپى تولۇق گەۋدىلەندۇرۇلگەن.

تۇنجى چوڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي بولغان ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ قۇرۇلۇشى ئەمەلىيەت جەھەتتە مەملىكىتىمىزنىڭ ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قانداق قۇرۇشى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى قانداق يولغا قويۇشى ئۈچۈن ئىنتايىن قىممەتلىك تەجرىبىلەرنى يارىتىپ ۋە توپلاپ بەردى، ئىچكى موڭغۇل ئاپتونومىيە ھۆكۈمىتى قۇرۇلغان چاغدا تۈزۈلگەن ئاپتونومىيە قانۇن ـ نىزاملىرىمۇ مەملىكىتىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشنى ياخشى باشلىنىشقا ئىگە قىلدى.

ئىككىنچى بۆلۈم دۆلىتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدىكى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى

1949 ـ يىل 9 ـ ئايدا، جۇڭگونىڭ يېڭى دېموكراتىك

ئىنقىلابى مەملىكەت مىقياسىدا ئومۇمىيۈزلۈك غەلىبىنى قولغا كەلتۈرۈش ئالدىدا تۇرغان چاغدا، جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ، دېموكراتىك پارتىيە-گۇرۇپپىلارنىڭ، خەلق تەشكىلاتلىرىنىڭ، جايلارنىڭ، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىنىڭ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ دۆلەت سىرتىدىكى مۇھاجىرلار ۋە باشقا ۋەتەنپەرۋەر دېموكراتلارنىڭ ۋەكىللىرىدىن تەركىب تاپقان جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى يىغىنى بېيجىڭدا ئۆتكۈزۈلدى. سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى يىغىنى پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىرادىسىگە ۋەكىللىك قىلىپ، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ قۇرۇلغانلىقىنى جاكارلىدى ۋە مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنى تەشكىل قىلدى، «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى» (تۆۋەندە قىسقارتىپ «ئورتاق پروگراممىسى» دېيىلىدۇ)①. بۇ "ئورتاق پروگراممىسى" يېڭى جۇڭگونىڭ دۆلەت قۇرۇلۇش پروگراممىسى، دۆلىتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە ئاساسىي قانۇنلۇق رول ئوينىغان "خەلق خارتىيىسى" بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. جۇڭگو

① شىنخۇا. ئىقتىسادىي مەسلىسى مەجمۇئەسى: «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشى 1-نۆۋەتلىك ئومۇمىي يىغىنىنىڭ مۇھىم ھۆججەتلىرى»، 1949-يىل 10-ئايدا شىنخۇا كىتابخانىسى تارقاتقان.

ئىنقىلابى غەلبە قىلىپ، جاھانگىرلىك، فېئودالىزم ۋە بېيۇروكـ
رات كاپىتالىزمىنىڭ ئەكسىيەتچىل ھۆكۈمرانلىقى ئاغدۇرۇپ
تاشلانغان ۋە مىللىي زۇلۇم تۈزۈمى يوقىتىلغاندىن كېيىن، يېڭى
جۇڭگودىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى قانداق تەڭشەش «ئۇرتاق
پروگرامما»دا بەلگىلەنگەن مۇھىم مەزمۇنلارنىڭ بىرى
بولغانىدى.

«ئۇرتاق پروگرامما»نىڭ "ئومۇمىي پروگراممىسى"دا:
"جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىدىكى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ھوقۇق
ۋە مەجبۇرىيەت جەھەتتە باراۋەر" دەپ بەلگىلەنگەندىن باشقا،
ئۇنىڭدا مەخسۇس بىر باب ئاجرىتىلىپ، "مىللىي سىياسەت"
بەلگىلەنگەن. جۇ ئېنلەي «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت
كېڭىشىنىڭ ئۇرتاق پروگراممىسى» لايىھىسىنى تەييارلاش جەريانى
ۋە لايىھىنىڭ ئالاھىدىلىكى توغرىسىدا» دېگەن دوكلاتىدا مۇنداق
دەپ كۆرسەتكەن: «ئۇرتاق پروگرامما»دا مىللىي سىياسەت
بەلگىلەنگەن، "بۇنىڭ تۈپ روھى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى
مىللەتلەرنىڭ دوستلۇق ـ ھەمكارلىق چوڭ ئائىلىسىگە ئايلاندۇرۇش،
مىللەتلەرنىڭ ئىچىدىكى ئۇرتاق دۈشمەنگە ۋە سىرتىكى جاھانگىرلىككە
چوقۇم قارشى تۇرۇشتىن ئىبارەت. مىللەتلەرنىڭ بۇ چوڭ ئائىلىسى ئىچىدە بولسا، چوڭ مىللەتچىلىك
ۋە تار مىللەتچىلىك خاھىشلىرىغا داۋاملىق قارشى تۇرۇش
كېرەك. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسى،
قورالىنىش ھوقۇقى ۋە دىنىي ئېتىقادىغا ھۆرمەت قىلىش

مەسلىسى ئېنىق بەلگىلىنىپ، مادداىلارغا كىرگۈزۈلدى.“①

«ئورتاق پروگراممانىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياستى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسىدە مۇنداق دېيىلگەن: "ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش، توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مىللەت ئاھالىسىنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە ۋە شۇ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايوننىڭ چوڭ-كىچىكلىكىگە قاراپ، ھەر خىل مىللىي ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى ئايرىم-ئايرىم قۇرۇش كېرەك. مىللەتلەر ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقانلىقى جايلار ۋە مىللىي ئاپتونوم رايونلاردىكى يەرلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىدا مىللەتلەرنىڭ خېلى كۆپ سانىدىكى ۋەكىلى بولۇشى كېرەك.“

بۇ مەملىكىتىمىزنىڭ دۆلەتنىڭ تۈپ قانۇنىدا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياستى توغرىسىدا تۇنجى قېتىم چىقارغان قانۇن خاراكتېرلىك بەلگىلىمىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئۇنىڭ سىياسىي مەزمۇنى مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

بىرىنچى، بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزدىكى مىللەتلەر بۆلۈنىدىغان يولغا ماڭمايدۇ، بەلكى مىللەتلەر ھەمكارلىشىدىغان يولغا ماڭىدۇ، ئۇلار جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنى مىللەتلەرنىڭ دوستلۇق-ھەمكارلىق چوڭ ئائىلىسىگە ئايلاندۇرىدۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەر بىرلىككە كەلگەن مەملىكەت

① «جۇ ئېنلەي تاللانما ئەسەرلىرى»، 1-توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 646-بەت.

ئىچىده ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدۇ.

ئىككىنچى، جۇڭگودىكى مىللەتلەرنىڭ تارقىلىش ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بىر مىللەتنى بىرلىك قىلىپ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشى مۇمكىن ئەمەس، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزلىرى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مەلۇم رايون ئىچىدىلا ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدۇ. «ئورتاق پروگراممىدا»: "ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلىدۇ" دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن.

ئۈچىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مەمۇرىي ئورنى مەسىلىسى توغرىسىدا «ئورتاق پروگراممىدا» مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان مىللەت ئاھالىسىنىڭ ئاز-كۆپلۈكىگە ۋە شۇ توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىنىڭ چوڭ-كىچىكلىكىگە قاراپ، ھەر خىل مىللىي ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى ئايرىم-ئايرىم قۇرۇش كېرەك." ئەينى ۋاقىتتا ئەمەلىيەتتە يولغا قويۇلغان ئاپتونومىيىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىدىن قارىغاندا، ئۆلكىدىن يۇقىرى دەرىجىلىك بولغان ئاپتونوم رايونلۇق①

---

① ئەينى ۋاقىتتىكى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى "ئۆلكە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى مىللىي ئاپتونوم رايون" ئىدى، «ھەرىكىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت ئورگانلىرىدىكى خادىملارنى ۋەزىپىگە تەينىلەش ۋە ۋەزىپىدىن قالدۇرۇش توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق نىزامى»غا قارالسۇن، 1951-يىل 11-ئاينىڭ 5-كۈنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلغان.

ئاپتونومىيە ئورگانلىرى، ۋىلايەت بىلەن تەڭ دەرىجىلىك بولغان ئاپتونوم رايونلۇق ئاپتونومىيە ئورگانلىرى، ناھىيە بىلەن تەڭ دەرىجىلىك بولغان ئاپتونوم رايونلۇق ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بار ئىدى، ناھىيىدىن تۆۋەن رايون، يېزا دەرىجىلىك بولغان ئاپتونوم رايونلۇق ئاپتونومىيە ئورگانلىرىمۇ بار ئىدى.

تۆتىنچى، «ئورتاق پروگراما»دىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە، قايسى دەرىجىلىك مەمۇرىي ئورۇندىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي بولۇشىدىن قەتئىينەزەر، ھەممىسى "مىللىي ئاپتونوم رايون" دەپ ئاتىلاتتى.

بەشىنچى، مىللىي ئاپتونوم رايون ئىچىدىكى يەرلىك ھاكىمىيەت ئورگانلىرىدا مىللەتلەرنىڭ خېلى كۆپ سانلىكى ۋەكىلى بولۇشى كېرەك.

«ئورتاق پروگراما»نىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتى توغرىسىدا يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بەلگىلىمىلىرىگە ئاساسەن، 1949 ـ يىل 12 ـ ئايدىن تارتىپ 1953 ـ يىلىغىچە كۆپ مىللەتلىك بەزى ئۆلكە ۋە ئاپتونوم رايونلاردا ۋاقىتلىق يولغا قويۇلىدىغان بىر قىسىم ئەمر ـ پەرمان، نىزاملار ياكى ئايرىم قانۇن ـ قائىدىلەر① تۈزۈپ چىقىلغانىدى. ئەينى ۋاقىتتا بەلگىلەنگەن

① 1949 ـ يىل 12 ـ ئايدا ئېلان قىلىنغان «چوڭ مەمۇرىي رايونلار خەلق ھۆكۈمىتى كۆمىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى (چوڭ مەمۇرىي رايونلار ھەربىي ـ سىياسىي ئىشلار كومىتېتىغا مۇشۇ تەشكىلىي نىزام تەتبىق قىلىنغان)»دا ۋە 1950 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئېلان

مەزمۇنلار ئاساسەن مۇنۇ ئۇچ جەھەتنى ئۆز ئىچىگە ئالغانىدى؛ بىرىنچىسى ئۆز جايىدا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشقا ياتىدىغان لايىھە، مەسىلەن، 1950 ـ يىل 1 ـ ئايىنىڭ 17 ـ كۈنى تۇزۇلگەن «سۇيىۇەن ھەربىي ـ سىياسىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ سۇيىۇەن تەۋەسىدىكى موڭغۇللار مەسىلىسىنى ھەل قىلىش توغرىسىدىكى لايىھىسى»؛ 1950 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى تۇزۇلگەن «سۇيىۇەن ھەربىي ـ سىياسىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ گۇيسۇي شەھرىنى خۇيزۇلار رايونى قىلىپ ئايرىش توغرىسىدىكى لايىھىسى» قاتارلىقلار. ئىككىنچىسى مىللىي ئاپتونوم رايونلاردا سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش ھاڭجېنى ياكى خىزمەت ۋەزىپىسىنى بەلگىلەشكە ياتىدىغان ئىشلار، مەسىلەن، 1950 ـ يىلى تۇزۇلگەن «شىكاگ ئۆلكىسىدىكى زاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى»؛ 1950 ـ يىلى سۇيىۇەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى تۇزگەن «گۇيسۇي شەھەر-

---

قىلىنغان «ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى» دا چوڭ مەمۇرىي رايونلار خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتلىرى ۋە ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتلىرى ۋاقتىلىق يولغا قويۇلىدىغان ئەمر ـ پەرمان ۋە نىزاملارنى تۈزىسە بولىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. 1950 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئېلان، قىلىنغان «ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى» دا ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتلىرى ئايرىم قانۇن ـ قائىدىلەرنى تۈزىسە بولىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن.

دىكى خۇيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنى يولغا قويۇش لايىھىسى» قاتارلىقلار. ئۇچىنچىسى يېڭى قۇرۇلغان مىللىي ئاپتونوم رايونلاردىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللىي نىزامىغا ياتىدىغان ئىشلار، مەسىلەن، 1950 ـ يىلى تۇزۇلگەن «نىڭشىيا ئۇيغۇر ئالاشەن خوشۇت خوشۇنىدىكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقىتلىق تەشكىللىي قائىدىسى»؛ 1951 ـ يىلى تۇزۇلگەن «گۇاڭدۇڭ ئۇيغۇر چۇەنشىيەن ناھىيىسىدىكى دۆڭشەن مياۋزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقىتلىق تەشكىللىي نىزامى»① قاتارلىقلار.

مەملىكىتىمىزنىڭ قانۇنچىلىق تارىخىدا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى 1950 ـ يىلى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشىنىڭ 123 ـ سانلىق مەمۇرىي ئىشلار يىغىندا ماقۇللانغان ۋە شۇ يىلى 8 ـ ئايىنىڭ 8 ـ كۈنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كومىتېتىنىڭ 18 ـ سانلىق يىغىندا تەستىقلىنىپ ئېلان قىلىنغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» (تۆۋەندە قىسقارتىپ «يولغا

① مۇشۇ كىتابتىكى قوشۇمچە 2: «دۆلىتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ۋە كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىلەر تۈزگەن مىللەتلەر توغرىسىدىكى ئايرىم قانۇن ـ مۇندەرىجىسى»گە قارالسۇن.

قويۇش نۇقتىلىرى» دېيىلىدۇ)دا① تۇنجى قېتىم سىستېمىلىق ھەم كونكرېت بەلگىلەنگەن. بۇ «يولىغا قويۇش نۇقتىلىرى» «ئورتاق پروگراممىا»دا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلار بويىچە ۋە دۆلتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىلدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى يولغا قويۇشتا ھاسىل قىلىنغان ئەمەلىيەت تەجرىبىلىرىگە ئاساسەن تۈزۈپ چىقىلغان.

«يولىغا قويۇش نۇقتىلىرى» جەمئىي 7 باب، 40 ماددىغا بۆلۈنگەن، ئومۇملاشتۇرۇپ كۆزىتكەندە، ئۇنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلىرى ئاساسەن تۆۋەندىكى بىرنەچچە نۇقتىدىن ئىبارەت:

بىرىنچى، ئۇنىڭدا مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ پۈتكۈل دۆلەت بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى، يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى بىلەن بولغان مۇناسىۋىتى شۇنىڭدەك مىللىي ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلقنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا ئەمەل قىلىشىغا تېگىشلىك پرىنسىپلار بەلگىلەنگەن، مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى

① جاڭ خۇەنگۇاڭ، سۇ شاڭجى قاتارلىقلار تۈزگەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەمۇرىي ئىشلار قانۇنىغا دائىر ماتېرىيالىلاردىن تاللانما»غا قارالسۇن، ئاممىۋى نەشرىياتنىڭ 1984 ـ يىل نەشرى، 455 ـ بەت.

زېمىنىنىڭ ئايرىلىشىغا بىر قىسىم ئىنكەنلىكى؛ مىللىي ئاپتونوم رايونلاردىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ بىر تۈتاش رەھبەرلىكىدىكى بىر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت ئىنكەنلىكى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولىدىغانلىقى؛ مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا «ئورتاق پروگراممىا»دىكى ئومۇمىي پرىنسىپلارغا ئەمەل قىلىشى لازىملىقى بەلگىلەنگەن.

ئىككىنچى، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا مىللىي ئاپتونوم رايونلارنى قانداق قۇرۇش مەسىلىسى توغرىسىدا بىرقەدەر كونكرېت بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان. بۇ مەسىلىنى ھەل قىلىشنىڭ ئەڭ تۈپ پرىنسىپى: ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلارنى شۇ جايدىكى مىللىي مۇناسىۋەتكە، ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ شەرتىگە ئاساسلىنىپ ۋە تارىخىي ئەھۋالغا قاراپ بەلگىلەشتىن ئىبارەت بولغان. بۇ پرىنسىپقا ئاساسلانغاندا، ئايرىم-ئايرىم ھالدا مۇنداق ئۈچ خىل تىپتىكى ئاپتونوم رايونىنى قۇرۇشقا بولىدۇ: بىرىنچىسى بىر ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغان ئاپتونوم رايون. ئىككىنچىسى چوڭ ئاز سانلىق مىللەتتىن بىرسى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىنى ئاساس قىلىپ ۋە ئاھالىسى بەكمۇ ئاز بولغان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىپ قۇرۇلغان ئاپتونوم

رايون؛ بۇنداق ئاپتونوم رايون ئۆز ئىچىگە ئالغان، ئاھالىسى بەكمۇ ئاز بولغان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش كېرەك.① ئۇچىنچىسى ئىككى ياكى بىرقانچە ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونىنى ئاساس قىلىپ بىرلەشتۇرۇپ قۇرۇلغان ئاپتونوم رايون. «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا يەنە "شۇ جايىنىڭ ئىقتىسادىي، سىياسىي جەھەتتىكى ئېھتىياجىغا ئاساسلىنىپ ۋە تارىخىي ئەھۋالغا قاراپ، مىللىي ئاپتونوم رايونلار خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقان قىسمەن رايونلار ۋە شەھەر-بازارلارنى ئۆز ئىچىگە ئېلىشى كېرەك" دەپ بەلگىلەنگەن.

«يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا يەنە "مىللىي ئاپتونوم رايونىنىڭ مەمۇرىي ئورنى يەنى يېزا (كەنت)، رايون، ناھىيە، ۋىلايەت دەرىجىلىك ياكى ۋىلايەتتىن يۇقىرى دەرىجىلىك مەمۇرىي ئورنى شۇ يەردىكى ئاھالىنىڭ ئاز-كۆپ بولۇشى ۋە شۇ رايوننىڭ چوڭ-كىچىك بولۇشى قاتارلىق شەرتلەرگە قاراپ ئايرىلىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن.

بۇلاردىن باشقا، مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ چېگرىسىنى

---

① شۇ چاغدىكى تۈزۈلمە بويىچە مىللىي ئاپتونوم رايونلار ئاز سانلىق مىللەتلەر كىچىك دائىرىدە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان يېزا دەرىجىلىك رايونلارنىلا ئۆز ئىچىگە ئالاتتى.

قانـداق ئايـرىش، نامـىنى قانـداق ئاتاش مەسـىلىلىرىنى ۋە ئاپتونوم رايون قۇرۇشـقا چېتىلىدىغان ھەر خىل مەسـىلىلەرنى ئالاقدار مىللەتلەرنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن كېڭىشىپ بېكىتىشـنىڭ پرىنسىپلىرى ۋە ئۇنى تەستىقلىتىش تەرتىپلىرى «يولـغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا خېلى كونكرېت بەلگىلەنگەن.

ئۇچىنـچى، مىللـي ئاپـتونوم رايونـلاردىـكى ئاپتونومـيە ئورگانلىرىنىڭ تەركىب تېپـىشى ۋە ئۇنىڭ تەۋەلىك مۇناسـۋىتى «يولغا قويۇش نۇقـتـىلـىرى»دا مۇنـداق دەپ بەلگـىلـەنـگەن: ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مىللـي ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلقـنىڭ ھاكىمىيەت ئورگىنى بولۇپ ھېـسابلىنىـدۇ؛ ئاپتونومـيە ئورگانـلىرىنى قۇرۇشـتا دېموكـراتـيە ـ مەركەزلەشـتۇرۇش تۇزۇمى ۋە خەلق قۇرۇلتىيى تۇزۇمىنىڭ ئاساسي پرىنسىپلىرىغا ئاساسلىنىشى كېرەك، مىللـي ئاپـتونوم رايونـلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسـۋىـتى، ئالاھىدە ئەھۋالدىكىلىرىنى ھېـسابقا ئالـمىغانـدا، شۇ ئاپتونوم رايونـلارنىڭ مەمۇرىي ئورنـىغا قاراپ بەلگىلـىنىدۇ. ئاپتونومىيە ئورگانـلىرىدىـكى مىللـي كادىرلارنىڭ تەركىب تېپـىشى «يولغا قويۇش نۇقتـىلىرى»دا مۇنـداق دەپ بەلـگىلەنـگەن: "مىللـي ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلق ھۆكۈمىتى ئورگانلىرى تېررىتورىيـە-لىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللـەت خادىملىرىنى ئاساسي تەركىب قىلـغان ھالـدا قۇرۇشى كېرەك، شۇنىڭ بىلەن بىللـە، ئاپتونوم رايون ئىـچىـدىـكى باشـقا ئاز سانـلىق مىللەتـلـەر ۋە خەنزۇلارنىڭ مۇۋاپىق سانـدىـكى خادىملىرىنى ئۆز ئىـچـىگە

ئېلىشى كېرەك."

تۆتىنچى، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئون جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى بەلگىلەنگەن. ئۇ مۇنۇلاردىن ئىبارەت: ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ كونكرېت شەكىلىنى بەلگىلەشكە ھوقۇقلۇق؛ مەدەنىيەت ۋە مائارىپ ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ئاپتونوم رايون دائىرىسىدە ئومۇمىيۈزلۈك قوللىنىلىدىغان تىل-يېزىقىنى قوللىنىشقا ھوقۇقلۇق؛ مىللىي كادىرلارنى يېتىشتۈرۈشكە ھوقۇقلۇق؛ ئۆز ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىچكى ئىسلاھاتىنى بەلگىلەشكە ھوقۇقلۇق؛ ئۆز يېرىنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇشقا ھوقۇقلۇق؛ ئۆز ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىقتىسادىي ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشقا ھوقۇقلۇق؛ مىللەتلەرنىڭ مەدەنىيەت، مائارىپ، سەنئەت ۋە سەھىيە ئىشلىرىنى تەرەققىي قىلدۇرۇشقا ھوقۇقلۇق؛ ئۆز ئاپتونوم رايونىنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمىلىرىنى ۋە خەلق ئەسكەرلىرىنى قۇرۇشقا ھوقۇقلۇق؛ ئايرىم قانۇن-قائىدىلەرنى تۈزۈشكە ھوقۇقلۇق.

بەشىنچى، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا مىللىي ئاپتونوم رايونلاردىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى تەڭشەشنىڭ پرىنسىپلىرى بەلگىلەنگەن، ئۇ مۇنۇلاردىن ئىبارەت: مىللىي ئاپتونوم رايونلاردىكى مىللەتلەرنىڭ باپباراۋەر بولۇش پرىنسىپى، مىللىي ئاپتونوم رايونلاردىكى ھەر مىللەت خەلقنىڭ ئەركىنلىك ھوقۇقى بىلەن دېموكراتىك ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش پرىنسىپى؛

مللي ئاپتونوم رايونلاردىكى توپلىشپ ئولتۇراقلاشقان باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش پرىنسىپى؛ مللي ئاپتونوم رايونلاردىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدە مەسلىسىنى ھەل قىلغانىدا تولۇق كېڭىشىتە چىڭ تۇرۇش پرىنسىپى؛ مللي ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلققە قارىتا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى ۋە ۋەتەنپەرۋەرلىك توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىش پرىنسىپى.

ئالتىنچى، «يولغا قويۇش نوقتىلىرى»دا يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مللي ئاپتونوم رايونلارغا رەھبەرلىك قىلىشى توغرىسىدىكى ئالتە پرىنسىپ بەلگىلەنگەن، ئۇ مۇنۇلاردىن ئىبارەت: مللي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىش ۋە ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىغا يارەم قىلىش پرىنسىپى، مللي ئاپتونوم رايونلارغا يولىورۇق ۋە بۇيرۇق بېرىشتە مللي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە كونكرېت ئەھۋالىنى يېتەرلىك مۆلچەرلەش پرىنسىپى؛ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ يەرلىك مللي كادىرلارنى يېتىشتۇرۇشىگە يارەم بېرىش ۋە ئېھتىياجىغا قاراپ، مۇۋاپىق كېلىدىغان كادىرلارنى ئاپتونوم رايوننىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇش پرىنسىپى؛ مللي ئاپتونوم رايونلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ئىشلار ۋە مەدەنىيەت، مائارىپ، سەھىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا يارەم بېرىش پرىنسىپى؛ مۇۋاپىق شەكىلدىن پايدىلىنىپ، مللي ئاپتونوم رايونلاردىكى خەلققە ئىلغار تەجرىبىلەرنى

ئونۇشتۇرۇش پرىنسىپى؛ ھەر مىللەت خەلقىغە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا باراۋەرلىك، دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق كۆز قارىشىنى تىكلەش توغرىسىدا تەربىيە بېرىش ۋە ئۇلارنىڭ شۇنداق قىلىشىغا ياردەم بېرىش، تۇرلۇك چوڭ مىللەتچىلىك ۋە تار مىللەتچىلىك خاھىشلىرىنى تۈگىتىش پرىنسىپى.

«يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدىكى مىللىي خىزمەتنىڭ ئالاھىدىلىكى كۆزدە تۇتۇلۇپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قانداق قۇرۇش، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى باراۋەرلىك ھوقۇقى ۋە ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش شۇنىڭدەك يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونوم رايونلارغا قانداق رەھبەرلىك قىلىش مەسىلىسى ئالاھىدە بەلگىلەنگەن. باشقا جەھەتتىكى، مەسىلەن، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى قاتارلىق جەھەتلەردىكى مەسىلەر بولسا ئادەتتىكىچىلا بەلگىلەنگەن. «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» مەملىكەتىمىزدە مىللىي تەررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى ئورنىتىش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتا غايەت زور تارىخىي رول ئويناندى؛ ئۇنىڭدا مىللىي تەررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدا بەلگىلەنگەن ئاساسىي پرىنسىپلار توغرا بولغاچقا، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تەررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا قوبۇل قىلىندى ۋە مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى.

1952 ـ يىلىدىكى «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا مۇنداق دەپ

بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ئەمر - پەرمانلىرىدا بەلگىلەنگەن دائىرە ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ئاساسەن ئۆز ئاپتونوم رايونىنىڭ ئايرىم قانۇن - قائىدىلىرىنى تۈزۈپ چىقىپ، ئۆزىدىن يۇقىرى ئىككى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىگە تەستىقلىتىشى كېرەك، ئومۇمەن، ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى تەستىقلىغان مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئايرىم قانۇن - قائىدىلىرىنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇش لازىم."

بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، 1952 - يىلىنىڭ كېيىنكى يېرىمىدىن باشلاپ 1954 - يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغىچە، پۈتۈن مەملىكەتتىكى مىللىي ئاپتونوم رايونلاردا ئىلگىرى - كېيىن بولۇپ 26 ئايرىم قانۇن - قائىدە① تۈزۈپ چىقىلدى. بۇ ئايرىم قانۇن - قائىدىلەرنىڭ مەزمۇنىنى ئاساسەن مۇنداق ئۈچ خىلغا② بۆلۈشكە بولىدۇ: بىرىنچى خىلى

---

① مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى بەنگۈتىكىنىڭ مىللەتلەر بۆلۈمى تەرىپىدىن 1954 - يىلى توپلاپ تۈزۈلگەن ماتېرىياللاردىكى سانلىق مەلۇماتتىن ئېلىنغان.

② شى يۈن تۈزگەن «مىللەتلەرگە دائىر قانۇن ۋە قائىدە - نىزاملار توغرىسىدا ئومۇمىي بايان»غا قارالسۇن، مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ 1988 - يىل نەشرى.

مىللىي ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى، سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فاكتورىنى ياكى خىزمەت ۋەزىپىسىدىن ئىبارەت. مەسىلەن، 1953 ـ يىل 2 ـ ئايدا مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى تەستىقلاپ ئەنگە ئالغان «خوتەن ئۇلكىسى غەربىي خوتەن مياۋزۇ ئاپتونوم رايونلۇق تۈنجى نۆۋەتلىك ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى 1 ـ يىغىنىنىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فاكتورىنى توغرىسىدىكى ئالتە قارار»، 1953 ـ يىل 1 ـ ئايدا مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى قوشۇلغان «غەربىي گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» قاتارلىقلار شۇ جۈملىگە كىرىدۇ. ئىككىنچى خىلى مىللىي ئاپتونوم رايونلۇق ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى كېڭەش ھەيئىتىنىڭ، خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامىدىن ئىبارەت. مەسىلەن، 1953 ـ يىلى تۇزۇلگەن «يۇننەن ئۇلكىسى شىۋاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق ھەر مىللەت خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى (لايھە)»، «يۇننەن ئۇلكىسى شە شىۋاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق ھەر مىللەت خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى كېڭەش ھەيئىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى (لايھە)»؛ 1953 ـ يىلى تۇزۇلگەن «يۇننەن ئۇلكىسى دېخۇڭ دەيزۇ ـ جىڭپۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى

(لايهه)» قاتارلىقلار شۇ جۈملىگه كىرىدۇ. ئۇچىنچى خىلى مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ مەلۇم بىر ئىش، مەلۇم بىر مەسىله ئۈستىده چىقارغان ئايرىم بەلگىلىمىلىرىدىن ئىبارەت. مەسىلەن، «گۇيجۇ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىنىڭ ميۇزۇ مىللىتى ئىچىده (جۈڭخۇا خەلق جۈمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى)نى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى بىرقانچه بەلگىلىمىسى (لايهه)» قاتارلىقلار شۇ جۈملىگه كىرىدۇ. يۇقىرىدا ئېيتىلغان بۇ بىر قاتار ئايرىم قانۇن ـ قائىدىلەرنىڭ تۇزۇلۇشى مەملىكىتىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ دەسلەپكى چاغلاردا ئاپتونومىيىگه دائىر قانۇن ـ قائىدىلەرنى تۇزۇش جەھەتته ئېلىپ بارغان مۇھىم سىنىقى ھېسابلىنىدۇ.

ئۈچىنچى بۆلۈم 1954 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنكى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگه دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشى

1954 ـ يىلىدىكى «جۈڭخۇا خەلق جۈمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»دا «جۈڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى»دىكى مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەر ۋە «جۈڭخۇا خەلق جۈمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دىكى بەلگىلىمىلەر ئاساسىدا

مەملىكىتىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدا يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا برقەدەر ئەتراپلىق بەلگىلىمىلەر چىقىرىلىپ، بۇ تۈزۈمنىڭ ئەڭ ئاساسىي مەزمۇنى ئايدىڭلاشتۇرۇپ بېرىلگەن. ئۇ تۆۋەندىكىلەردىن ئىبارەت:

بىرىنچى، ئاساسىي قانۇنىمىزنىڭ "ئومۇمىي پروگراممىا"سىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى دۆلەت قۇرۇلمىسىنىڭ شەكلى "كۆپ مىللەتلىك بىرلىكىكە كەلگەن دۆلەت". مەملىكىتىمىز ھوقۇق مەركەزگە مەركەزلەشتۈرۈلگەن بىرلا خىل تۈزۈمدىكى دۆلەت، "ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولىغا قويۇلىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ھەممىسى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئايرىلماس قىسمىدۇر."

ئىككىنچى، ئاساسىي قانۇنىنىڭ "دۆلەت ئاپپاراتلىرى" دېگەن بابىدا مەملىكىتىمىزنىڭ مەمۇرىي رايونلىرىنىڭ ئايرىلىشى مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ھەممىسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردۇر." مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مەمۇرىي ئورنى مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: ئاپتونوم رايون ئۆلكە ۋە مەركەزگە بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەر بىلەن تەڭ بولىدۇ؛ ئاپتونوم ئوبلاست ئۆلكىدىن تۆۋەن، ناھىيىدىن يۇقىرى بولىدۇ؛ ئاپتونوم ناھىيە ناھىيە بىلەن تەڭ بولىدۇ. ئۇنىڭدا يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم

ئاھىيدە ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەسىس قىلىندۇ."

بۇ يەردە دىققەت قىلىشقا ئەرزىيدىغىنى شۇكى، 1949 ـ يىلىدىكى سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ «ئورتاق پروگراممىا»سى بىلەن 1952 ـ يىلىدىكى «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا بەلگىلەنگەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ تۈزۈلمىسىدە ناھىيىدىن يۇقىرى بولغان ھەر دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونوم رايونلارلا بولۇپ قالماستىن، ناھىيىدىن تۆۋەن بولغان رايون، يېزا دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونوم رايونلارمۇ بار ئىدى. مەسىلەن، ئەينى ۋاقىتتا ئۆلكە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى بولغان ئۇچىكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلا بولۇپ قالماستىن، شەھەرگە قاراشلىق رايون دەرىجىلىك بولغان "گۈيسۇي شەھەرىدىكى خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى"مۇ بار ئىدى، شۇنىڭدەك يەنە ناھىيىدىن تۆۋەن ۋە رايون، يېزا دەرىجىلىك بولغان مىللىي ئاپتونوم رايون بار ئىدى. 1954 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىدا بۇنىڭغا مۇھىم ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈلۈپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىدىن ئىبارەت ئۈچ دەرىجىلا ئۆز ئىچىگە ئالىدىغانلىقى، ناھىيىنىڭ تۆۋەندە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي قۇرۇلمايى، پەقەتلا مىللىي يېزا تەسىس قىلىنىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن.

ئۇچىنچى، ئاساسىي قانۇننىڭ "دۆلەت ئاپپاراتلىرى" دېگەن بابىدا «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى» دېگەن مەخسۇس بىر پاراگراف ئاجرىتىلىپ،

ئۇنىڭدا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللىنىشى توغرىسىدا مۇنداق ئۇچ پرىنسىپ بەلگىلەنگەن: بىرىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاساسىي قانۇنىدا "يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرى"نىڭ تەشكىللىنىشى توغرىسىدا بەلگىلەنگەن ئاساسىي پرىنسىپلارغا ئاساسەن تەشكىل قىلىنىشى كېرەك؛ ئىككىنچى، "ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ شەكلى تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت خەلقىنىڭ زور كۆپچىلىكىنىڭ ئىرادىسى بويىچە بەلگىلەنسە بولىدۇ"؛ ئۈچىنچى، "كۆپ مىللەت ئارىلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدا ئالاقىدار مىللەتلەرنىڭ مۇئاپىق ساندىكى ۋەكىلى بولۇشى كېرەك."

تۆتىنچى، ئاساسىي قانۇنىنىڭ بۇ پاراگرافىدا ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قوش خىزمەت ھوقۇقىنى يۇرگۈزىدىغانلىقى — ھەم ئاساسىي قانۇنىدا بەلگىلەنگەن ئۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۇرگۈزىدىغانلىقى، ھەم ئاساسىي قانۇنىدا ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسىدە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۇرگۈزىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇنىدا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تۆۋەندىكى ئۇچ جەھەتتە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۇرگۈزىدىغانلىقى بەلگىلەنگەن:

1. "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسى بويىچە ئۆز جايىنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرىدۇ."

2. "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ ھەربىي تۈزۈمىگە ئاساسەن ئۆز جايىنىڭ يەرلىك جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسملىرىنى تەشكىل قىلىدۇ."

3. "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىپ بولىدۇ، بۇنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدۇرىدۇ."

1952 ـ يىلىدىكى "يولغا قويۇش نۇقتىلىرى"دىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئايرىم قانۇن ـ قائىدىلەرنى تۈزۈپ چىقىپ بولىدۇ دېگەن بەلگىلىمە ئاساسىدا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن ـ قائىدىلەرنى تۈزۈش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى ئاساسىي قانۇندا كېڭەيتىلىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىپ بولىدۇ دەپ ئۆزگەرتىلگەن. ئاساسىي قانۇندىكى بۇ بەلگىلىمىنى «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دىكى بەلگىلىمە بىلەن سېلىشتۇرغاندا ئۇچ جەھەتتىن پەرقلىنىدۇ: بىرىنچىدىن، «يولغا قويۇش

نۇقتىلىرى»دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئايرىم قانۇن ـ قائىدىلەرنىلا تۈزەلەيدۇ دەپ بەلگىلەنگەن، ئاساسىي قانۇندا بولسا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە نىزامنى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزسە بولىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن. ئىككىنچىدىن، نىزاملارنى ياكى قانۇن ـ قائىدىلەرنى تۈزۈشتىكى ئاساس ئوخشايدۇ، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى "مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ئەمر ـ پەرمانلىرىدا بەلگىلەنگەن دائىرە ئىچىدە ئۆزىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ئاساسەن" ئايرىم قانۇن ـ قائىدىلەرنى تۈزۈپ چىقىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن؛ ئاساسىي قانۇندا بولسا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى "شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن" ئاپتونومىيە نىزامنى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ چىقسا بولىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن. ئۇچىنچىدىن، نىزاملار ياكى قانۇن ـ قائىدىلەرنى تەستىقلىتىش تەرتىپى ئوخشايدۇ، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۈزگەن ئايرىم قانۇن ـ قائىدىلەرنى "ئۆزىدىن يۇقىرى ئىككى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىگە تەستىقلىتىشى" كېرەك ۋە "ئومۇمەن، ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى تەستىقلىغان مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئايرىم قانۇن ـ قائىدىلىرىنى مەركىزىي خەلق ھۆكۈمىتى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشىگە مەلۇم قىلىپ ئەنگە ئالدۇرۇشى لازىم" دەپ بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇندا بولسا

ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى "مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتىغا ئەگە ئالدۇرۇش" بەلگىلەنگەن.

بەشىنچى، ئاساسىي قانۇننىڭ بۇ پاراگرافىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز ۋەزىپىلىرىنى ئىجرا قىلغاندا شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر خىل ياكى بىرنەچچە خىل تىل-يېزىقنى ئىشلىتىدۇ".

ئالتىنچى، ئاساسىي قانۇننىڭ بۇ پاراگرافىدا يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلىشى ھەمدە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى كېرەك" دەپ بەلگىلەنگەن.

ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدىكى، 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇننىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى بۇ بىر قاتار پرىنسىپال بەلگىلىمىلىرى توغرا بولغان، ئۇ مەملىكىتىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىگە ئاساس سېلىپ بەردى.

ئاساسىي قانۇننىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى

توغرىسىدا يۇقىرىدا بايان قىلىنغان بەلگىلىمىلىرى بويىچە، 1955 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلى "مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى" باشلانغانغا قەدەر ئېلىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىدا ئاساسەن مۇنداق ئىشلەندى:

بىرىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش چارىسى تۈزۈپ چىقىلدى.

مالىينى باشقۇرۇش مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مۇھىم بىر ئاپتونومىيە ھوقۇقى. 1954 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى "قانۇندا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسى بويىچە ئۆز جايىنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ۋە ئالاقىدار يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئەمەل قىلىدىغان قانۇننىڭ بولۇشى ئۈچۈن، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇشقا دائىر قانۇن ياكى قائىدە ـ نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىشى زۆرۈر ئىدى. ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش چارىسىگە دائىر قانۇن ـ ياكى قائىدە ـ نىزاملارنى ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ ئىككى قېتىم تۈزدى. 1958 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقى بىلەن، 6 ـ ئاينىڭ

13 ـ كۈنى گوۋۇيۈەن «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇشنىڭ ۋاقىتلىق چارىسى»نى ئېلان قىلدى. 1963 ـ يىلى مالىيە مىنىستىرلىكى بىلەن مىللەتلەر ئىشلىرى كومىتېتى يەنە دۆلەتنىڭ شۇ چاغدىكى مالىيە ئەھۋالىغا ۋە مالىيىسىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىگە ئاساسەن، 1958 ـ يىلى تۈزۈلگەن «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇشنىڭ ۋاقىتلىق چارىسى»گە ئۆزگەرتىش كىرگۈزۈپ، «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش ئىشىنى يېڭىلاش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە (لايىھە)»نى تەييارلىدى، بۇ لايىھە مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىغا سۇنۇلماي، 1963 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى گوۋۇيۈەن تەرىپىدىن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش ئۇچۇن تەستىقلاپ چۈشۈرۈلدى، بۇ لايىھە ئەمەلىيەتتە ئۇزاق بىرمەزگىلگىچە ئىجرا قىلىندى. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ھوقۇق دائىرىسىنىڭ ياكى چوڭ ۋە ياكى كىچىك بولۇشى جەھەتتە بۇ ئىككى بەلگىلىمىدە ئازراق پەرق بولسىمۇ، لېكىن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى جەھەتتىكى بەلگىلىمىلەر بىردەك ئىدى. بۇ بەلگىلىمىلەرنىڭ ئىككىلىسىدە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئالاھىدە ئەھۋالى تولۇق نەزەرگە ئېلىنىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى

ئاپتونومىيە هوقۇقى ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا مالىيە جەھەتتە بېرىدىغان زور ياردىمى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. بۇ ئىككى بەلگىلىمە ئۇزۇن ئىچىگە ئالغان ئېلىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش چارىسىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى.

ئىككىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار بىر قاتار تەشكىلىي نىزاملارنى تۈزۈپ چىقتى.

1954 ـ يىلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، 1955 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلىغىچە بولغان 11 يىل ئىچىدە، پۈتۈن مەملىكەتتىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ زور بىر تۈركۈم تەشكىلىي نىزامىنى ياكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ زور بىر تۈركۈم تەشكىلىي نىزامىنى كەينى ـ كەينىدىن تۈزۈپ چىقتى. 1966 ـ يىل 2 ـ ئايىغىچە مەملىكەت بويىچە جەمئىي 98 مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي قۇرۇلدى. بۇ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ دائىمىي كومىتېتىغا تەستىقلىتىپ، جەمئىي 48 ئايرىم نىزام تۈزۈپ

چىقتى①، ئۇنىڭ ئىچىدە قىسقىچە تەشكىلىي پرىنسىپ بىر، ئۇ بولۇ-
سمۇ 1956 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 2ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلۇ-
تىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتى تەستىقلىغان «شىزاڭ ئاپتونوم رايونىغا
تەييارلىق قىلىش ھەيئىتىنىڭ قىسقىچە تەشكىلىي پرىنسىپى»دىن
ئىبارەت؛ سايلام نىزامى بىر، ئۇ بولسمۇ 1963 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ
20 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتى
تەستىقلىغان «شىزاڭ ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق
قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام نىزامى»دىن ئىبارەت. قالغان 46 سى
تەشكىلىي نىزام يەنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ
ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزاملىرى ياكى مىللىي
ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى
بىلەن ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي
نىزاملىرىدىن ئىبارەت. 1956 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى
مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتى تەستىقلىغان
«خېبېي ئۆلكىسى داچاڭ خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق
قۇرۇلتىيى بىلەن خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى»،
«خۇنەن ئۆلكىسى جيانگخۇا ياۇزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق
قۇرۇلتىيى بىلەن خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى»

① مۇشۇ كىتابتىكى قوشۇمچە 3: «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار
1955 ـ يىلىدىن 1966 ـ يىلىغىچە تۈزگەن ئايرىم نىزاملارنىڭ
مۇندەرىجىسى»گە قارالسۇن.

قاتارلىقلار مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مىللىي ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللىي نىزامى جۈملىسىگە كىرىدۇ. 1956 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتى تەستىقلىغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىللىي نىزامى»، 1958 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتى تەستىقلىغان «شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىللىي نىزامى» قاتارلىقلار مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىللىي نىزامى جۈملىسىگە كىرىدۇ. بۇ بىر تۈركۈم تەشكىللىي نىزاملار ئاساسىي جەھەتتىن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى بىلەن يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىللىي نىزامى» ئاساس قىلىنغان، ئاساسىي قانۇنىدا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ۋە ئاپتونومىيە ھوقۇقى توغرىسىدا بەلگىلەنگەن مەزمۇنلار قوشۇلغان ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئىمكانىيەتنىڭ بارىچە ئاساسلىنىلغان ھالدا كونكرېتلاشتۇرۇلغان. بۇ مەزگىلدە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى

تۇزگەن بۇ بىر تۈركۈم تەشكىلىي نىزاملار شۇ چاغدا ھەل قىلىش جەدىي زۆرۈر بولغان مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى قانداق قۇرۇش كېرەك دېگەن مەسىلىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن تۇزۇلگەن بولۇپ، مەلۇم تارىخىي رول ئوينىغان. لېكىن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ تەجرىبىسى كەمچىل بولغاچقا، بۇ بىر تۈركۈم تەشكىلىي نىزاملاردا ئومۇمىيۈزلۈك بىر كەمچىلىك ساقلانغان، ئۇ بولسىمۇ ئۆز پېتى كۆچۈرۈپ قوللىنىش، ھەممىنى بىر تاياقتا ھەيدەش ئەھۋالىنىڭ بىرقەدەر گەۋدىلىك بولغانلىقىدىن ئىبارەت.

"مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى" ئېلىپ بېرىلغان ئون يىللىق ئاپەت مەزگىلىدە، پۈتكۈل دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق ئىشلىرى ئېغىر بۇزغۇنچىلىققا ئۇچرىدى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق خىزمىتىدەمۇ ھېچقانداق يېڭى ئىلگىرىلەش بولمىدى، چېكىنىشلا بولدى، ئەلۋەتتە. 1975 ـ يىلى "تۆت كىشىلىك گۇرۇھ" زورلۇق ـ زومبۇلۇق قىلغان ۋاقىتلاردا تۇزۇلگەن ئاساسىي قانۇندىن 1954 ـ يىلدىكى ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن "ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلىدۇ" دېگەن ئومۇمىي پرىنسىپ چىقىرىۋېتىلىپ، "مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان جايلار" دېگەن بىرنەچچە سۆزلا قېلىپ قالدى؛ 1954 ـ يىلدىكى ئاساسىي قانۇندىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى

توغرىسىدىكى كونكرېت بەلگىلىمىلەرمۇ چىقىرىۋېتىلىپ، "قانۇندا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسىدە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزسە بولىدۇ" دېگەن بىر قۇرۇق گەپلا يېزىلدى. ئەمەلىيەتتە، 1975 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندىن مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ مېغىزى چىقىرىپ تاشلاندى، بۇ مەملىكتىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق تارىخىدىكى ئېغىر چېكىنىش بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

1978 - يىلى تۈزۈلگەن ئاساسىي قانۇندا، ئەينى ۋاقىتنىڭ كونكرېت شارائىت بىلەنلا چەكلىنىپ قالغانلىقتىن، 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇننىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدىكى ئاساسىي بەلگىلىمىلىرى ئازراق ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەن بولسىمۇ، لېكىن ئۇ بەكمۇ چولتا بولۇپ قالغانىدى. مەسىلەن، 1954 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى 1978 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا ئەسلىگە كەلتۈرۈلگەندە، ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزسە بولىدۇ، دەپلا بەلگىلەنگەن. شەك - شۈبھىسىزكى، بۇ تولىمۇ يېتەرسىزلىك قىلاتتى.

تۆتىنچى بۆلۈم 1982 ـ يىلدىكى ئاساسىي قانۇننىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى يېڭى بەلگىلىمىلىرى

1982 ـ يىلى تۆزۈلگەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»دىكى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۆزۈمىگە دائىر بەلگىلىمىلەر ئىلگىرىكى ئاساسىي قانۇنلاردىكىدىن مۇكەممەل ۋە كونكرېت بولدى. ئۇنىڭدا 1954 ـ يىلى تۆزۈلگەن ئاساسىي قانۇندىكى بەزى مۇھىم پرىنسىپلار ئومۇمىيۈزلۈك ئەسلىگە كەلتۈرۈلدى، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، مىللىي خىزمەت جەھەتتە ئېلىپ بېرىلغان قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاش ئىشىنىڭ زور نەتىجىلىرى قوبۇل قىلىندى ھەمدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان 30 نەچچە يىل مابەينىدە ئىجابىي ۋە سەلبىي جەھەتلەردە ھاسىل قىلىنغان تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا، سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان يېڭى دەۋرنىڭ تارىخىي ئالاھىدىلىكىگە يارىشا يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ بىر قاتار مۇھىم يېڭى بەلگىلىمىلەر چىقىرىلدى.

1982 ـ يىلدىكى ئاساسىي قانۇنغا 1954 ـ يىلدىكى ئاساسىي قانۇننىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى

بەلگىلىمىلىرى ئاساسىدا ئاساسەن تۆۋەندىكى بىرنەچچە جەھەتتىكى يېڭى مەزمۇنلار قوشۇلدى:

بىرىنچى، 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىدا: "ئاپىتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئوبلاستلىق ۋە ئاپىتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدۇر" دەپ ئېنىق بەلگىلەندى ۋە ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى توغرىسىدا ئايرىم - ئايرىم ھالدا تۆۋەندىكىلەر بەلگىلەندى:

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىدە مۇنداق دېيىلگەن: "ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئوبلاستلىق ۋە ئاپىتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋەكىللىرىدىن باشقا، شۇ مەمۇرىي رايوندا ئولتۇراقلاشقان باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ مۇۋاپىق سانىدا ۋەكىلى بولۇشى كېرەك." يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپىتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ مۇدىر ياكى مۇئاۋىن مۇدىرلىقىنى ئۆتىگۈچىلەر ئىچىدە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىرى بولۇشى كېرەك."

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى توغرىسىدا: "ئاپىتونوم رايونىنىڭ رەئىسى،

ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىردىن بولىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. چۈنكى دۆلىتىمىزدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىدە مەمۇرىي باشلىق مەسئۇل بولۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلغان، بۇ بەلگىلىمە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتلەرنىڭ ئۆز ـ ئۆزىگە خوجا بولۇش ھوقۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشتا ئىنتايىن مۇھىم.

ئىككىنچى، 1982 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنغا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيىنى ئىقتىسادنى ۋە مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش جەھەتتە ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ئىگە ئىكەنلىكى گەۋدىلەندۈرۈپ كىرگۈزۈلگەن.

1. "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پىلانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، يەرلىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ ۋە باشقۇرىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن.

2. "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ مائارىپ، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا، مىللىي مەدەنىي مىراسلارنى ئاسراش ۋە رەتلەشتە، مىللىي مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈشتە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرىدۇ"

دەپ بەلگىلەنگەن.

3. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ يەرلىك مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى توغرىسىدا: "دۆلەتنىڭ مالىيە تۈزۈلمىسى بويىچە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا تەئەللۇق بولغانلىكى مالىيە كىرىمىنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ ۋە ئىشلىتىدۇ" دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن.

ئۇچىنچى، 1982 ـ يىلدىكى ئاساسىي قانۇندا دۆلەت مىللىي رايونلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە بارلىق تىرىشچانلىق بىلەن ياردەم بېرىپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشى كېرەك، دەپ ئالاھىدە بەلگىلەنگەن.

1. "دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى تېز راۋاجلاندۇرۇشىغا مالىيە، ماددىي ئەشيا، تېخنىكا ۋە باشقا جەھەتلەردىن ياردەم بېرىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن.

2. "دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۆز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى، تۇرلۇك ئىختىساسلىق كەسىپىي خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشىگە ياردەم بېرىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن.

3. "دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا بايلىق

مەنبەلىرىنى ئېچىشتا، كارخانا قۇرۇشتا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مەنپەئىتىگە ئېتىبار بېرىشى كېرەك" دەپ بەلگىلەنگەن.

تۆتىنچى، 1982 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىدا گوۋۇيۈەنىنىڭ خىزمەت هوقۇقى توغرىسىدا مۇنداق دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن: گوۋۇيۈەن "مىللىي ئىشلارغا رەھبەرلىك قىلىدۇ ۋە بۇ ئىشلارنى باشقۇرىدۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىنى ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرىدۇ."

«جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تەرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»(تۆۋەندە قىسقارتىپ «مىللىي تەرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دەپ ئاتىلىدۇ)نى تۈزۈشتىكى تۈپ ئاساسى 1982 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندىكى مىللىي تەرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەردۇر.

ئۇچىنچى باب
«جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ تۈزۈلۈشى

بىرىنچى بۆلۈم مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى تۈزۈشتىكى يېتەكچى ئىدىيە ۋە ئاساسىي پرىنسىپ

1954 ـ يىلى ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغاندىن كېيىنلا، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ مىللەتلەر كومىتېتى ئىشخانىسى قاتارلىق ئورۇنلار 1955 ـ يىلىدىن 1957 ـ يىلىغىچە بولغان ئارىلىقتا ئاساسىي قانۇنىنىڭ روھىغا ئاساسەن، ئالدى بىلەن 1952 ـ يىلىدىكى «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»غا تۈزىتىش كىرگۈزۈشكە باشلىدى، ئۇنىڭدىن كېيىن ئۇنى ئۆزگەرتىپ، باشقىدىن «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە نۇقتىلىرىنىڭ لايىھىسى»نى تەييارلاشقا تۇتۇش قىلدى ھەمدە ئۇنى سەككىز قېتىم ئۆزگەرتتى. بۇ لايىھە تۈزۈش خىزمىتى ئەينى ۋاقىتتا

مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسىنى يولغا قويۇشتا ھاسىل قىلىنغان تەجرىبىلەر ئاساسىدا، ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ ھەرقايسى جەھەتلەردىكى مەزمۇنلىرى ئۇستىدە بىرقەدەر ئەتراپلىق ئىزدەنىدى①. "سول" خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرى بىلەن، بۇ قانۇن تۈزۈش خىزمىتى يېرىم يولدا توختاپ قالدى؛ لېكىن مۇشۇ بىرمەزگىللىك لايىھە تۈزۈش خىزمىتى كېيىنكى چاغلاردا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى تۈزۈش ئىشىنى مۇھىم تەجرىبىلەر بىلەن تەمىن ئەتتى.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن كېيىن، پارتىيە ۋە دۆلەت دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىنى ۋە قانۇنلىرىنى مۇكەممەللەشتۈرۈشنى، سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىقنى كۈچەيتىشنى تەكىتلەش بىلەن بىرۋاقىتتا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە ئائىت قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش لازىملىقىنمۇ تەكىتلەشكە ئىنتايىن دىققەت قىلدى. 1981 ـ يىلىدىكى "جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دۆلىتىمىز قۇرۇلغانىدىن بۇيانقى پارتىيە تارىخىغا دائىر بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدىكى

① شى جۇننىڭ «مىللەتلەرگە دائىر قانۇنچىلىق تەتقىقاتى» دېگەن كىتابنىڭ "خاتىمە"سىگە قارالسۇن، بېيجىڭ داشۆ نەشرىياتىنىڭ 1986 ـ يىل 12 ـ ئاي نەشرى، 7 ـ 8 ـ بەتلەر.

قارار"دا مۇنداق كۆرسىتىلگەن: "مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىك تۇرۇپ، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسىگە ئائىت قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىك پارتىيە ۋە دۆلەتنىك سىياسەتلىرىنى ئۆز يېرىنىك ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىجرا قىلىشتىكى ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش لازىم." 1981 ـ يىلى ئېچىلغان 5 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىك 4 ـ يىغىنىدا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىغا ئوخشاش مىللىي قانۇنلارنى تۈزۈش خىزمىتىنى① تېزلىتىش توغرىسىدا قارار چىقىرىلدى.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىك لايىھىسىنى تۈزۈش خىزمىتى 1980 ـ يىلى باشلاندى. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مىلەتلەر كومىتېتى بىلەن دۆلەت مىللىي ئىشلار كومىتېتى قاتارلىق ئورۇنلار لايىھە تۈزۈش گۇرۇپپىسى تەشكىل قىلىپ، لايىھە تۈزۈشكە باشلىدى. بۇ قانۇنىنىك لايىھىسىنى تۈزۈش خىزمىتىگە بولغان رەھبەرلىكنى كۈچەيتىش ئۈچۈن، جۇڭگو كومپارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى يولداش ۋۇلەنفۇنى گۇرۇپپىسا باشلىقى قىلغان مىللىي تېررىتورىيىلىك

① 1981 ـ يىل 12 ـ ئاينىك 13 ـ كۈنىدىكى «مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى 4 ـ يىغىنىنىك «مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىك خىزمەت دوكلاتى توغرىسىدىكى قارارى»غا قارالسۇن.

ئاپتونومىيە قانۇننىڭ لايىھىسىنى تۈزۈشكە ردھبەرلىك قىلىش گۇرۇپپىسىنى مەخسۇس تەشكىللىدى. لايىھە تۈزۈش خىزمىتىگە قاتناشقان يولداشلار ھەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ۋە كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىلەرگە كۆپ قېتىم بېرىپ، كەڭ كۆلەملىك تەكشۈرۈش ـ تەتقىق قىلىش خىزمىتىنى ئېلىپ بېرىپ، ھەرقايسى جايلارنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىينى يولغا قويۇش جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىنى ئەستايىدىل يەكۈنلىدى. بۇ قانۇننىڭ لايىھىسىنى تۈزۈش، ئۇنى قاراپ چىقىشنىڭ پۈتكۈل جەريانىدا، كۆپ خىل شەكىل قوللىنىلىپ، ھەرقايسى ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەر، ھەرقايسى ئاپتونوم ئوبلاستلار، ئاپتونوم ناھىيىلەر ۋە پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى، گوۋۇيۈەنىنىڭ ھەرقايسى مۇناسىۋەتلىك مىنىستىرلىكلىرى، كومىتېتلىرىدىن كەڭ دائىرىدە پىكىر ئېلىندى. قايتا ـ قايتا تەتقىق قىلىپ ئۆزگەرتىش ئارقىلىق، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى (لايىھە)» تۈزۈپ چىقىلىپ، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مىللەتلەر كومىتېتىنىڭ سۈنۈشى بىلەن مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى قاراپ چىقىپ ئۆزگەرتكەندىن كېيىن، 1984 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ يىغىنىدا ماقۇللىنىپ ئېلان قىلىندى، 1984 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ يولغا قويۇلدى.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» 1982 ـ يىلدىكى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»غا ئاساسەن تۈزۈلدى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى "ئومۇمىي پرىنسىپ"نىڭ 1 ـ ماددىسىدا: «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىغا ئاساسەن تۈزۈلدى» دېيىلگەن. ئاساسىي قانۇن بىرلىككە كەلگەن كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزنىڭ تۈپ قانۇنى بولۇپ، يۈكسەك قانۇنىي كۈچكە ئىگە. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا ئاساسىي قانۇننىڭ ئومۇمىي پرىنسىپى ۋە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە مۇناسىۋەتلىك ئاساسىي بەلگىلىمىلەر تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلدى ھەمدە ئاساسىي قانۇن بۇ قانۇنىنىڭ تۈپ يېتەكچى ئىدىيىسى ۋە ئاساسىي پرىنسىپى قىلىندى.

بىرىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى ـ دۆلىتىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇنىدا بەلگىلەنگەن بىر مۇھىم سىياسىي تۈزۈمى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدىغان «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئاساسىي قانۇنىدا بەلگىلەنگەن ئومۇمىي پرىنسىپقا ئاساسەن تۈزۈلگەن بولۇپ، ئۇنىڭدا تۆت ئاساسىي پرىنسىپتىن ئىبارەت بۇ باش يېتەكچى تولۇق ئىلگىرى سۈرۈلگەن، ئۇ بولسىمۇ سوتسىيالىزم يولىدا چىڭ تۇرۇش، خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسىدا چىڭ تۇرۇش، جۇڭگو

كوممۇنستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدە چىڭ تۇرۇش، ماركسزم ـ لېنىنزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىدە چىڭ تۇرۇشتىن ئىبارەت. "تۆت ئاساسىي پرىنسىپ پۈتۈن مەملىكىتىمىزدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ ئالغا ئىلگىرىلەشنىڭ ئۇرتاق سىياسىي ئاساسى، شۇنداقلا سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئوڭۇشلۇق ئېلىپ بېرىشنىڭ تۈپ كاپالىتى."①

ئىككىنچى، 1982 ـ يىلى تۈزۈلگەن ئاساسىي قانۇن ـــ يېڭى تارىخىي دەۋردىكى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ھۇقۇقىي كاپالىتىگا ماس كېلىدىغان ئاساسىي قانۇن، ئۇنىڭدا مۇنداق دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن: "دۆلەتنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى تۈپ ۋەزىپىسى كۈچىنى مەركەزلەشتۇرۇپ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش،" "سانائەتنى، يېزا ئىگىلىكىنى، دۆلەت مۇداپىئەسىنى ۋە پەن ـ تېخنىكىنى پەيدىنپەي زامانىۋىلاشتۇرۇپ، مەملىكىتىمىزنى يۈكسەك مەدەنىيەتكە، يۈكسەك دېموكراتىيىگە ئىگە سوتسىيالىستىك مەملىكەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش." بۇ ـــ يېڭى دەۋردىكى پۈتكۈل دۆلىتىمىزنىڭ تۈپ ۋەزىپىسى، ئەلۋەتتە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭمۇ تۈپ ۋەزىپىسى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا

① پېكىڭ جېن: «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنىنىڭ لايىھىسىگە تۈزىتىش كىرگۈزۈش توغرىسىدا دوكلات» (1982 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 26 ـ كۈنى).

يېڭى دەۋردە دۆلەتنىڭ تۈپ ۋەزىپىسىنى يولغا قويۇش روھى گەۋدىلەندۈرۈلگەن. ئۇنىڭ "سۆز بېشى"دىلا مۇنداق دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن: مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ھەر مىللەت خەلقى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە، "كۆچمە مەركەزلەشتۈرۈپ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، ئۇنى ئىتتىپاقلاشقان، ئاۋات مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي قىلىپ قۇرۇپ چىقىش، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش، ۋەتىنىمىزنى يۈكسەك مەدەنىيەتكە، يۈكسەك دېموكراتىيىگە ئىگە سوتسىيالىستىك مەملىكەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش يولىدا تىرىشىپ كۆرەش قىلىشى لازىم."

ئۇچىنچى، جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەملىكىتىمىزدىكى ھەممە مىللەت خەلقى بىرلىكتە بەرپا قىلغان كۆپ مىللەتلىك بىر پۈتۈن دۆلەت. ئاساسىي قانۇندا قىلىپلاشتۇرۇلغان، مىللىي مۇناسىۋەتنى تەڭشەيدىغان ئومۇمىي پرىنسىپ، بىرىنچى، ھەممە مىللەت باپباراۋەر بولۇش، دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قانۇنغا مۇۋاپىق ھوقۇقىغا ۋە مەنپەئىتىگە كاپالەتلىك قىلىش پرىنسىپىدىن؛ ئىككىنچى، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى ۋە دۆلەتنىڭ بىرلىكى پرىنسىپىدىن؛ ئۈچىنچى مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋىتىنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش پرىنسىپىدىن؛

تۆتىنچى، دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېھتىياجىغا قاراپ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردەم بېرىپ، بارلىق تىرىشچانلىقلار بىلەن، مەملىكىتىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش پىرىنسىپىدىن؛ بەشىنچى مىللەتلەرنىڭ ھەممىسى ئۆز تىل-يېزىقىنى قوللىنىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئەركىنلىكىگە، ئۆزلىرىنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىنى ساقلاپ قېلىش ياكى ئىسلاھ قىلىش ئەركىنلىكىگە ئىگە بولۇش پرىنسىپىدىن ئىبارەت. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ پرىنسىپلار تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

تۆتىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مەملىكىتىمىزدىكى مىللىي مەسىلىنى ماركسىزم-لېنىنىزم بويىچە ھەل قىلىدىغان تۈپ سىياسىتى. دۆلەتنىڭ "ئومۇمىي پروگراممىسى"نى بولغان ئاساسىي قانۇنىدا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەن: "ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلىدۇ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەسىس قىلىنىدۇ، ئاپتونومىيە ھوقۇقى يۈرگۈزۈلىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ھەممىسى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئايرىلماس قىسمىدۇر." ئاساسىي قانۇنىنىڭ "دۆلەت ئاپپاراتلىرى" دېگەن بابىدا يەنە "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى" دېگەن مەخسۇس پاراگراف ئاجرىتىلىپ، ئۇنىڭدا مىللىي

ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا بولغان رەھبەرلىكىنى ۋە ياردەمى قاتارلىقلار هەققىدە مۇهىم بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئاساسىي قانۇنىدا بەلگىلەنگەن مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى يولغا قويىدىغان تۈپ قانۇن، ئۇ ئاساسىي قانۇندا قېلىپلاشتۇرۇلغان مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ كونكرېتلاشتۇرۇلۇشىدۇر.

بەشىنچى، هەرقانداق بىر قانۇننىڭ دەۋر ئالاهىدىلىكى بولىدۇ، مەلۇم تارىخىي ۋەزىپىسى بولىدۇ، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» مۇ ئەلۋەتتە بۇنىڭ سىرتىدا ئەمەس. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دەۋرىدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى قېلىپلاشتۇرىدىغان، مىللىي مۇناسىۋەتنى تەڭشەيدىغان قانۇن، ئۇنىڭ ئاساسىي ۋەزىپىسى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىغا ۋە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش، مىللەتلەرئارا قىنى ۋە دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش، بىرلىك بىلەن ئاپتونومىيىنىڭ، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىش، باراۋەرلىك، ئارقا قىلىق، هەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك

مىللىي مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش، شۇنىڭدەك مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتى ئىشلىرىنى تېزلىتىش، دۆلەتنىڭ ياردەمى بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈشى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەتنى مۇۋاپىق بىر تەرەپ قىلىشتىن ئىبارەت.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن يەنە بىر مۇھىم دەۋر ئالاھىدىلىكى شۇكى، ئۇنىڭدا، ئىلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش، ئىگىلىكنى جانلاندۇرۇش قاتارلىقنى گەۋدىلەندۈرۈلگەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشى ئۈچۈن، ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىپ، ئادەتتىكى جايلارنىڭكىگە ئوخشاش بولمىغان ئالاھىدە سىياسەت ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش ھوقۇقىغا ئىگە بولۇشىغا يول قويۇش پرىنسىپ گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

ئالتىنچى، دۆلەتنىڭ قانۇن ـ تۈزۈمىنىڭ بىردەك بولۇشىنى قوغداش پرىنسىپى. دۆلەتنىڭ قانۇن ـ تۈزۈمىنىڭ بىردەكلىكىنى قوغداش ـ بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلىك بىرلىككە كەلگەن دۆلىتىمىزنىڭ بىر مۇھىم پرىنسىپى، ئاساسىي قانۇننىڭ "ئومۇمىي پروگراممىا" قىسمىنىڭ 5 ـ ماددىسىدا مۇنداق بەلگىلەنگەن: "دۆلەت سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىقنىڭ بىرلىكىنى ۋە ئىزچىل

هۆرمىتىنى قوغدايدۇ."

قانۇنلار، مەمۇرىي نىزام ۋە يەرلىك نىزاملارنىڭ ھېچقايسىسى ئاساسىي قانۇنغا زىت كەلمەسلىكى كېرەك.

بارلىق دۆلەت ئورگانلىرى ۋە قوراللىق كۈچلەر، ھەرقايسى پارتىيىلەر ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرى، كارخانا تەشكىلاتلىرى كەسىپىي تەشكىلاتلار ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رىئايە قىلىش شەرت ئاساسىي قانۇنىغا ۋە قانۇنلارغا خىلاپ ھەرىكەتلەر سۈرۈشتۈرۈلۈشى شەرت.

ھەرقانداق تەشكىلاتنىڭ ياكى شەخسنىڭ ئاساسىي قانۇنىدىن ۋە قانۇنلاردىن ھالقىپ، ئىمتىيازغا ئىگە بولۇۋېلىشىغا يول قويۇلمايدۇ."

ئاساسىي قانۇندا يەنە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، ئاساسىي قانۇندا، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسىدە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ "ئومۇمىي پرىنسىپ" قىسمىنىڭ 5ـ مادداسىدا ئاساسىي قانۇنىنىڭ روھىغا ئاساسەن مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغدىشى، ئۆز يېرىدە ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رىئايە

قىلىشقا ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك."

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رىئايە قىلىشقا ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىش — سوتسىيالىستىك قانۇن - تۈزۈمنىڭ برلىكىنى قوغداش، دۆلەتنىڭ برلىكىنى قوغداشنىڭ تۈپ قانۇنىي كاپالىتى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا قانۇن - تۈزۈمنىڭ برلىكىنى قوغداش پرىنسىپى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈلگەن بولۇپ، بۇ برقاتار ماددىلاردا تەكىتلەنگەن.

ئىككىنچى بۆلۈم مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتىكى تارىخىي تەجرىبىلەرنىڭ ئىلمىي يەكۈنى

دۆلەتنىڭ ئاساسىي قانۇنىدىكى ۋە قانۇنلىرىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى پەيدىنپەي يولغا قويۇش — مەملىكىتىمىزنىڭ دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى سوتسىيالىستىك سىياسىي تۈزۈم قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى.

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇشىنى ئاساسىي جەھەتتىن بۇنداق ئۈچ باسقۇچقا بۆلۈشكە بولىدۇ: 1954 - يىلى ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنىشتىن بۇرۇنقىسى بىرىنچى باسقۇچ: 1954 - يىلى ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغاندىن باشلاپ، ئوتتۇرىدا "مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى"نى باشتىن كەچۈرۈپ، 1977 -

يىلىغچە بولغان ۋاقىت ئىككىنچى باسقۇچ؛ 1987 ـ يىلى جۇڭگو كومپارتىيىسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيانقى ۋاقىت ئۇچىنچى باسقۇچ. بىرىنچى باسقۇچتا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى»دا ۋە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تەرىپتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن قۇرۇلغان. ئەينى ۋاقىتتا قۇرۇلغان مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ بەزىلىرىنىڭ مەمۇرىي جەھەتتىن ناھىيە، ۋىلايەت بىلەن تەڭ ياكى ۋىلايەتتىن يۇقىرى بولغان بولسا، بەزىلىرىنىڭ ئورنى ناھىيىدىن تۆۋەن، يېزا (كەنت)، رايونلار بىلەن تەڭ بولغان. ئەينى ۋاقىتتىكى سانلىق مەلۇماتقا قارىغاندا، 1954 ـ يىلى ئاساسىي قانۇن ئېلان قىلىنغانغا قەدەر، مەملىكەت بويىچە ناھىيە دەرىجىلىك ۋە ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى مىللىي ئاپتونوم رايوندىن جەمئىي 58، ناھىيىدىن تۆۋەن، رايون دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونوم رايوندىن 106 سى قۇرۇلغان①.

---

① بۇ ئىككى سان توغرىسىدا «خەلق» گېزىتىنىڭ 1954 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 24 ـ كۈنىدىكى «ئاساسىي قانۇننىڭ لايىھىسىدە مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك، ھەمكارلىق روھى ئىزچىللاشتۇرۇلغان» دېگەن باش ماقالىسىغا ۋە 1955 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنىدىكى «گوۋۇيۈەننىڭ رايون بىلەن تەڭ دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونوم رايونلارنى ئۆزگەرتىش توغرىسىدىكى يوليورۇقى»غا قارالسۇن.

ئىككىنچى باسقۇچتا، 1954 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندىكى بەلگە-لىمىلەرگە ئاساسەن، مىللىي ئاپتونوميىلىك جايلار پەقەت ناھىيە دەرىجىلىك ۋە ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ناھىيە ئاپتونوم ناھىيىسىنى ئۆز ئىچىگە ئالغان. ئىلگىرىكى ناھىيە دەرىجىلىك ۋە ناھىيە دەرىجىلىكتىن يۇقىرى بولغان مىللىي ئاپتونوم رايونلار ئوخشاش بولمىغان مەمۇرىي ئورنغا قاراپ ئايرىم ـ ئايرىم ھالدا ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ياكى ئاپتونوم ناھىيە قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن؛ ناھىيىدىن تۆۋەن بولغان، ئىلگىرىكى رايون، يېزا (كەنت) دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ بەزىلىرى، كونكرېت شارائىتىغا ئاساسەن، مىللىي يېزا، بەزىلىرى ئادەتتىكى رايون، يېزا قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن، بەزىلىرى ئاپتونوم ناھىيە قىلىپ ئۆزگەرتىلگەن. 1954 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن باشلاپ، 1966 ـ يىل 2 ـ ئايغىچە، ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، 49 مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي قۇرۇلغان. 1966 ـ يىلى "مەدەنىيەت زور ئىنقلابى" باشلانغانغا قەدەر، تەرتىپكە سېلىنغان، يېڭىدىن قۇرۇلغان مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار مەملىكەت بويىچە جەمئىي 98 بولۇپ، بۇلار 5 ئاپتونوم رايون، 29 ئاپتونوم ئوبلاست، 64 ئاپتونوم ناھىيىنى① ئۆز ئىچىگە ئالغان.

---

① ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ ئۇچ ئاپتونوم خوشۇنى — ئىلۇنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى، ئېۋېنكي ئاپتونوم خوشۇنى، مولداۋا داغۇر ئاپتونوم خوشۇنىنىمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

"مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى" ئېلىپ بېرىلغان ئون يىللىق مالىمانچىلىقدا، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتى لىن بياۋ، جياڭ چىڭ ئەكسىلئىنقىلابىي گۇرۇھلىرىنىڭ ئېغىر بۇزغۇنچىلىقىغا ئۇچراپ، بۇرۇن بار بولغان مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئاياغ ئاستى قىلىنغان يەردە، يېڭى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇشى مۇمكىن ئەمەس ئىدى. ئۇچىنچى باسقۇچتا، يەنى جۇڭگو كومپارتىيىسىنىڭ 11 - نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 - ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى مىللىي خىزمەتتە بىرقاتار مۇھىم ھەل قىلغۇچ تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، قالايمىقانچىلىقنى ئوڭشاپ، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، 1979 - يىلىدىن باشلاپ 1984 - يىل 5 - ئايدا «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئېلان قىلىنغىچە يەنە 12 مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي قۇرۇلدى.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلارغا ئاساسەن، دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ ئىجابىي ۋە سەلبىي جەھەتتىكى تەجرىبىلىرىنى يەكۈنلەش ئاساسىدا تۈزۈلگەن، ئۇ — مەملىكىتىمىزدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلغان 30 يىلدىن بۇيانقى تارىخىي تەجرىبىلەرنىڭ ئىلمىي يەكۈنى.

مەملىكىتىمىزدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە يولغا

قويۇلغان 30 يىلدىن بۇيانقى ئەمەلىي تەجرىبىلەر ئىسپاتلىدىكى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى مەملىكىتىمىزنىڭ ئەھۋالىغا پۈتۈنلەي ئۇيغۇن كېلىدىغان توغرا سىياسىي تۈزۈم. بۇ تۈزۈم ئۆزىنىڭ غايەت زور تارىخىي رولىنى جارى قىلدۇردى ۋە جارى قىلدۇرماقتا. بۇنداق تارىخىي رول، ئاساسەن، مۇنۇلاردىن ئىبارەت:

بىرىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇش هوقۇقىغا تولۇق كاپالەتلىك قىلىپ، هەر مىللەت خەلقىنىڭ ئۆز ئىشىغا ئۆزى ئىگە بولۇش ئاكتىپلىقىنى جارى قىلدۇرۇشقا پايدىلىق.

ئىككىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىغا تولۇق كاپالەتلىك قىلىدۇ، مەملىكەت ئىچىدىكى ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى مۇۋاپىق تەڭشەپ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، هەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنى كۈچەيتىش ۋە ۋاراجلاندۇرۇشقا پايدىلىق.

ئۈچىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى دۆلەتنىڭ بىرلىكى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىدى، ئۇنداق قىلىش دۆلەتنىڭ تىنچ-

ئىتتىپاق بولغان ۋەزىيەتسىنىڭ شەكىللىنىشىگە ۋە راۋاجلىنىشىغا پايدىلىق، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى ۋە چېگرا مۇداپىئە قۇرۇلۇشىنى مۇستەھكەملەشكە پايدىلىق، چەتئەل تاجاۋۇزى ۋە ئاغدۇرمىچىلىققا قارشى تۇرۇشقا پايدىلىق.

تۆتىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار پۈتۈن مەملىكەت يەر مەيدانىنىڭ 60 پىرسەنتىدىن كۆپرەكىنى ئىگىلەيدۇ، بۇ يەرلەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرى پۈتۈن مەملىكىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش ئىشلىرىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى ھەم ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىش ئاكتىپلىقىنى قوزغىمالايدۇ، ھەم دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردەم بېرىش رولىنى جارى قىلدۇرالايدۇ. بۇ تۈزۈم مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ۋە پۈتۈن مەملىكەتنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە ئىنتايىن پايدىلىق.

ئۆتكەن بىرمەزگىل ئىچىدە، "سول" خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، بولۇپمۇ "مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى"دا بىز مىللىي خىزمەتتە نۇرغۇن خاتالىق ئۆتكۈزدۇق، بۇنىڭ ئىچىدە مۇھىمى مۇنداق ئىككى: بىرىنچىدىن، سىنىپىي كۈرەشنى كېڭەيتىۋېتىپ، نۇرغۇنلىغان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە

ئاممىسىغا زىيان ـ زەخمەت يەتكۈزدۈق، ئىككىنچىدىن، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىشىمىز يېتەرلىك بولمىدى.① «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ تارىخىي ساۋاق ئەستايىدىل يەكۈنلەندى ۋە ئۇنىڭدىن ساۋاق ئېلىندى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ "سۆز بېشى"دىلا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇش مەسىلىسى گەۋدىلىك تەكىتلەندى. بۇنىڭ سەۋەبى، 50 ـ يىللارنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىن باشلاپ پارتىيە 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىغىچە بولغان 20 يىل جەريانىدا، "سول" يېتەكچى ئىدىيىنىڭ تەسىرى ئاستىدا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش كېرەكمۇ، كېرەك ئەمەسمۇ دېگەن مەسىلىدە ئىنكار قىلىش پوزىتسىيىسىنى تۇتقىنىغان خاھىش كىلىپ چىققاندى، بەزى جايلاردا ھەتتا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى ئەمەلدىن قالدۇرىدىغان، بەزى ئاپتونوم ناھىيىلەرنى ئادەتتىكى ناھىيىلەرگە قوشۇۋېتىدىغان خاتا قىلىقلار كىلىپ چىققان. بولۇپمۇ "مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى"دىن ئىبارەت ئون يىللىق ئاپەت داۋامىدا، لىن بياۋ جياڭ ئەكسىلئىنقىلابىي

① 1981 ـ يىل 6 ـ ئايىنىڭ 27 ـ كۈنىدىكى جۇڭگو كومپارتىيىسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتى 6 ـ ئومۇمىي يىغىنىنىڭ «دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى پارتىيە تارىخىغا دائىر بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدىكى قارار»ىغا قارالسۇن.

گۇرۇھلىرى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىنى ئايلاغ ئاستى قىلىدى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى ئەمەلدىن قالدۇرۇپ ۋە بۆلۈۋېتىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى يوقىتىۋېتىپ، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى ئېغىر زىيانغا ئۇچراتتى. دەل مۇشۇنداق تارىخىي ساۋاقلارنى ئەستايىدىل قوبۇل قىلىپ، 1981 ـ يىلى، جۇڭگو كومپارتىيەسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 6 ـ ئومۇمىي يىغىنىدا ماقۇللانغان «دۆلىتىمىز قۇرۇلغانىدىن بۇيانقى پارتىيە تارىخىغا دائىر بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدىكى قارار»دا "مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇش لازىم" دېگەن مۇھىم ۋەزىپە ئوتتۇرىغا قويۇلدى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا پارتىيە ئوتتۇرىغا قويغان بۇ مۇھىم ۋەزىپە قانۇن شەكلى بىلەن مۇقىملاشتۇرۇلدى ھەمدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇشنىڭ تۆۋەندىكىدەك بەش ماددىلىق مۇھىم پرىنسىپى بەلگىلەندى:

بىرىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇش ئۇچۇن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ دۆلەتنىڭ قانۇن ۋە سىياسەتلىرىنى ئۆز پېرىنسىپى ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن ئىزچىل ئىجرا قىلىشغا ھەقلىي كاپالەتلىك قىلىش لازىم.

ئىككىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇش ئۇچۇن، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن ھەر

دەربجىلىك كادىرلارنى، تۈرلۈك كەسپىي خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈش كېرەك.

ئۇچىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چەك تۈرۈش ئۇچۇن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ كۈرەش قىلىش روھىنى جارى قىلدۇرۇش، ئۆز يېرىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى تېزىشپ راۋاجلاندۇرۇپ، دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇشى ئۇچۇن تۆھپە قوشۇشى لازىم.

تۆتىنچى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۈرۈش ئۇچۇن، دۆلەت خەلق ئىگىلىكى پىلانى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىغا ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتسادىي تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشگە تېرىشىپ ياردەم بېرىشى كېرەك.

بەشىنچى، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش كۈرىشىدە، چوڭ مىللەتچىلىككە، مۇھىمى چوڭ خەنزۇچىلىققا قارشى تۇرۇش، يەرلىك مىللەتچىلىككىمۇ قارشى تۇرۇش لازىم.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش جەھەتتىكى يۇقىرىقى تەجرىبىلەرنى ئەستايىدىل قوبۇل قىلىش ئاساسىدا تۈزۈلگەن.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» "سۆز بېشى" يەتتە باب، 67 ماددىغا بۆلۈنگەن، "سۆز بېشى"دىن باشقا، بىرىنچى بابى "ئومۇمىي پرىنسىپ"؛ ئىككىنچى بابى "مىللىي

ئاپتونومیيلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئاپتونومىيە ئورگانلىرى-نىڭ تەشكىل قىلىنىشى"؛ ئۇچىنچى بابى "ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى"؛ تۆتىنچى بابى "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق سوت مەھكىمىلىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرى"؛ بەشىنچى بابى "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى مىللىي مۇناسىۋەت"؛ ئالتىنچى بابى "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە يارىدىمى"؛ يەتتىنچى بابى "قوشۇمچە پرىنسىپ"تىن ئىبارەت. بۇنىڭدىن «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ، مەزمۇن ياكى شەكىل جەھەتتىن بولسۇن، 1952 ـ يىلدىكى «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»دىن تەرەققىي قىلدۇرۇلغانلىقىنى كۆرۈۋېلىش تەس ئەمەس لېكىن، «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى» بىلەن «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئوخشاش بولمىغان تارىخىي باسقۇچتا تۇزۇلگەنلىكى ئۈچۈن، ئۇلاردا قېلىپلاشتۇرۇلغان مەزمۇنلار ئىچىدىكى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدىكى ئەڭ ئاساسىي مەزمۇنلار بىر ـ بىرىگە ئوخشىغانلىقىدىن باشقا، يەنە ھەرقايسى ئۆز ئالدىغا ئالاھىدىلىككە ئىگە. مەسىلەن، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئازادلىقنىڭ دەسلەپكى مەزگىلىدە تۈزۈلگەن «يولغا قويۇش نۇقتىلىرى»نىڭ مۇھىم نۇقتىسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قانداق قۇرۇشنى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي جەھەتتىكى باراۋەرلىك ھوقۇقى ۋە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى شۇنىڭدەك يۇقىرى دەرىجىلىك

خەلق هۆكۈمەتلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قانداق رەھبەرلىك قىلىشنى بەلگىلەشتىن ئىبارەت بولغان. سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىلىۋاتقان يېڭى دەۋردە تۈزۈلگەن «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا بولسا يۇقىرىقى مەزمۇنلار مۇئەييەنلەشتۈرۈلگەن ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇلغاندىن باشقا، ئۇنىڭدا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىغا قانداق كاپالەتلىك قىلىش ۋە ئۇنى راۋاجلاندۇرۇش، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ نامراتلىق ۋە قالاقلىق مەسىلىسىنى قانداق قىلىپ قانۇنىي كاپالەت ئارقىلىق ھەل قىلىپ، ئۇلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە شارائىت يارىتىپ بېرىش، شۇ ئارقىلىق ئاز سانلىق مىللەتلەرنى پۈتۈن مەملىكەتنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى جەريانىدا پەيدىنپەي راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈش مۇھىم نۇقتا قىلىنغان. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيە، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت-مائارىپ جەھەتلەردە شۇ دەرىجىلىك ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭكىگە ئوخشىمايدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقى بىرقەدەر كونكرېت بەلگىلىنىپلا قالماستىن، شۇنىڭ بىلەن بىرگە، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىساد، مەدەنىيەت-مائارىپ ئىشلىرىنى تېزلىكتە راۋاجلاندۇرۇشىغا قانداق كاپالەتلىك قىلىشى، قانداق ياردەم

قىلىشى ھەمدە قانداق توغرا رەھبەرلىك قىلىشىمۇ بىرقەدەر كونكرېت بەلگىلەنگەن. بۇ ــ «مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن دەۋر ئالاھىدىلىكى.

«مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىدا ئىنتايىن مۇھىم ئورۇن تۇتىدۇ. ئۇ سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى بولۇپ، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەش ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش، دۆلەت ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈش، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتا مۇھىم تارىخىي رول ئويناىدۇ.

تۆتىنچى باب
مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى

بىرىنچى بۆلۈم مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دېگەن نېمە؟

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دەپ ئاساسىي قانۇنىدا بەلگىلەنگەن ھەم ئۆزلىرى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغان، ھەم ئاساسىي قانۇندا، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسى بويىچە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغان يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىغا ئېيتىلىدۇ. ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئوبلاستلىق ۋە ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدۇر." ئاپتونوم رايون بىلەن تەڭ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە

خەلق هۆكۈمەتلىرى ئاپتونوم رايونىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى؛ ئاپتونوم ئوبلاست بىلەن تەڭ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق هۆكۈمەتلىرى ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى؛ ئاپتونوم ناھىيە بىلەن تەڭ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق هۆكۈمەتلىرى ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بولىدۇ دېگەنلىك.

ئاساسىي قانۇندا ۋە «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق هۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»دا، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا دائىمىي كومىتېت تەسىس قىلىنىدۇ، ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي ئورگىنى بولۇپ، شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئالدىدا مەسئۇل بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆز خىزمىتىدىن دوكلات بېرىدۇ. ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى يەنە شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ يىغىنلىرىنى چاقىرىشقا مەسئۇل بولىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇندا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللىنىشى، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي

كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىللىنىشى جەھەتتىمۇ ئېنىق بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمي كومىتېتلىرى ئەلۋەتتە، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ناھىيىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بولىدۇ.

ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قارىمىقىدىكى ئاپپاراتلار، مەسىلەن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرىدىكى ھەرقايسى نازارەت، ئىدارە، كومىتېتلار، ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىدىكى ھەرقايسى ئىدارە، بۆلۈم قاتارلىقلار ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت تارماقلىرىدۇر؛ ئۇلارنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرى، مەسىلەن، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرىدىكى نازارەت باشلىقى، ئىدارە باشلىقى، كومىتېت مۇدىرلىرى؛ ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىدىكى ئىدارە باشلىقلىرى، بۆلۈم باشلىقلىرى قاتارلىقلار ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدىكى خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي ئەزالىرىدۇر.

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيە دەرىجىلىك يەرلىك دۆلەت ھاكىمىيىتى ئورگانلىرى ۋە يەرلىك دۆلەت مەمۇرىي ئورگانلىرى يەنى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرىدىنلا

ئىبارەت بولىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيە دەرىجىلىك دۆلەت تەپتىش ئورگانلىرى ۋە دۆلەتنىڭ قانۇننى نازارەت قىلىش ئورگانلىرى يەنى خەلق سوت مەھكەمىلىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرىنىڭ ھېچقايسىسى ئاپتونومىيە ئورگىنى ھېسابلانمايدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق سوت مەھكىمىلىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرى گەرچە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بولمىسمۇ، لېكىن ئۇلار يەنىلا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار بىلەن تەڭ دەرىجىلىك دۆلەت ئاپپاراتلىرىنىڭ تەشكىللي قىسمى بولۇپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بىلەن قانۇنىدا بەلگىلەنگەن مەمۇرىي ناسۋەتتە بولىدۇ. دەل شۇنداق بولغانلىقى ئۈچۈن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى خەلق سوت مەھكىمىلىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرى "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇش ۋە ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى" دېگەن بابقا كىرگۈزۈلمەي، بەلكى مەخسۇس ئاجرىتىلغان بابقا كىرگۈزۈلۈپ، شۇ بابتا ئايرىم بەلگىلەنگەن.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق سوت مەھكىمىلىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكىمىلىرى ئۈچۈن تۆۋەندىكى تۆت جەھەتتىكى مەزمۇن بەلگىلەنگەن:

بىرىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق سوت

مەھكىملىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكىملىرى ئۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق تەپتىش مەھكىملىرى يەنە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق تەپتىش مەھكىملىرىنىڭ ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ.

ئىككىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق سوت مەھكىملىرىنىڭ سوت قىلىش ئىشلىرى ئالىي خەلق سوت مەھكىمىسىنىڭ ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق سوت مەھكىملىرىنىڭ نازارەتچىلىك بولىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق تەپتىش مەھكىملىرىنىڭ خىزمىتى ئالىي خەلق تەپتىش مەھكىمىسىنىڭ ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق تەپتىش مەھكىملىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولىدۇ. ئۈچىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق سوت مەھكىملىرىنىڭ ۋە خەلق تەپتىش مەھكىملىرىنىڭ رەھبەرلىك تەركىبىدە ۋە خىزمەتچىلىرى ئۇچۇر تېخنىكىسىغا ئىگە قىلىنغان مىللەتنىڭ خادىملىرى بولۇشى كېرەك.

تۆتىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق سوت مەھكىملىرى ۋە خەلق تەپتىش مەھكىملىرى ئەنزىلەرنى تەكشۈرۈش ۋە بىر تەرەپ قىلىشتا، شۇ جايدا كەڭ قوللىنىدىغان تىلنى قوللىنىشى كېرەك. ھەر مىللەت پۇقرالىرىنىڭ دەۋا ئىشلىرىدا ئۆز مىللىتىنىڭ تىل-يېزىقىنى قوللىنىش ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك. شۇ جايدا كەڭ قوللىنىدىغان تىل-

يېزىقنى بىلمەيدىغان دەۋا ئىشتىراكچىلىرىغا تەرجىمە قىلدۇرۇپ بېرىشى كېرەك. قانۇن ھۆججەتلىرىنى ئەملىي ئىھتىياجغا قاراپ، شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر خىل ياكى بىرنەچچە خىل يېزىق بىلەن يېزىشى كېرەك.

ئىككىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خاراكتېرى

ئاساسىي قانۇندىكى ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بىر دەرىجىلىك يەرلىك ھاكىمىيەت ئورگىنى، شۇنىڭ بىلەن بىرگە يەنە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغان ئاپتونومىيە ئورگان بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ئىلمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خاراكتېرىنى چۈشىنىشكە ئوڭايلىق بولسۇن ئۈچۈن، ئۇنى تۆۋەندىكى بەش جەھەتتىن چۈشەندۈرىمىز:

بىرىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خاراكتېرى.

جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئىشچىلار سىنىپى رەھبەرلىك قىلىدىغان، ئىشچى ـ دېھقانلار ئىتتىپاقىنى ئاساس قىلغان خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىلىقىدىكى سوتسىيالىستىك دۆلەت. مانا بۇ بىزنىڭ دۆلىتىمىزنىڭ خاراكتېرى. مىللىي ئاپتونومىيىلىك

جايلارنىڭ ھەممىسى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر قىسمىدۇر، ئۇ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ بىر دەرىجىلىك يەرلىك مەمۇرىي رايونىدۇر.

دۆلىتىمىزنىڭ خاراكتېرىنى مۇنداق ئىككى جەھەتتىن چۈشەندۈرۈشكە بولىدۇ.

1. دۆلەتنىڭ سىنىپىي ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا، ياكى دۆلەتنىڭ "دۆلەت تۈزۈمى"دىن ئېيتقاندا، دۆلىتىمىز ئىشچىلار سىنىپى رەھبەرلىك قىلىدىغان، ئىشچى ـ دېھقانلار ئىتتىپاقىنى ئاساس قىلغان خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىلىقىدىكى دۆلەت.

2. دۆلەتنىڭ تۈپ تۈزۈمىدىن ئېيتقاندا، دۆلىتىمىز سوتسىيالىستىك تۈزۈم يولغا قويۇلغان دۆلەت. ئاساسىي قانۇندا مۇنداق بەلگىلەنگەن: سوتسىيالىستىك تۈزۈم جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ تۈپ تۈزۈمى. سوتسىيالىستىك تۈزۈم سوتسىيالىستىك سىياسىي تۈزۈمنى، سوتسىيالىستىك ئىقتىسادىي تۈزۈمنى، سوتسىيالىستىك مەدەنىيەت ـ ماۋارىپ تۈزۈمىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ؛ دۆلىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرى سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ۋە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

ئېلىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار، سىنىپىي ماھىيىتىدىن ئېيتقاندا، خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىلىقىدا چىڭ تۇرىدىغان جايلار؛ ئۇلارنىڭ تۈپ تۈزۈمىدىن ئېيتقاندا، ئۇلار

سوتسیالیستیك تۈزۈمنی یولغا قویۇشتا چمك تۇردىغان جایلار. ئاپتونومىیه ئورگانلىرى بولسا خەلق دېموكراتىیسى دىكتاتۇرىسىنى یولغا قویىدىغان سوتسیالیستیك مىللىي ئاپتونومىیىلىك جایلارنىڭ بىر دەرىجىلىك یەرلىك هاكمىیەت ئورگىنىدۇر.

مىللىي ئاپتونومىیىلىك جایلار، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ هەر قایسى جایلىرىغا ئوخشاش سىنىپىي ماهىیەت ۋە تۈپ تۈزۈم جەهەتتىكى ئورتاقلىق خاراكتېرىدىن باشقا، یەنە ئالاهىدە خاراكتېرگىمۇ ئىگە، ئۇ بولسىمۇ مىللىي ئاپتونومىیىلىك جایلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جایلارنى ئاساس قىلىپ قۇرۇلغانلىقى، بۇنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر تېررىتورىیىلىك ئاپتونومىیىنى یولغا قویىدىغان جاي بولغانلىقىدۇر. بۇ یەردىكى مىللەتلەرنىڭ قۇرۇلمىسى ئادەتتىكى جایلاردىكى مەمۇرىي رایونلارغا ئوخشىمایدۇ، بۇ یەردە تېررىتورىیىلىك ئاپتونومىیىنى یولغا قویغان مىللەت بولىدۇ. مىللىي ئاپتونومىیىلىك جایلارنىڭ ئاپتونومىیه ئورگانلىرى قانۇنىدا بەلگىلەنگەن هوقۇق دائىرىسى بویىچە ئاپتونومىیه هوقۇقىنى یۈرگۈزىدىغان ئورگان هېسابلىنىدۇ.

ئىككىنچى، ئاپتونومىیه ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلي شەكلى.

ئاساسي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىیىتىدە بارلىق هاكمىیەت خەلققە مەنسۇپ"، "مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىي ۋە یەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتایلىرى خەلقنىڭ دۆلەت هاكمىیىتىنى یۈرگۈزىدىغان

ئورگانلىرىدۇر."

ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، دۆلىتىمىزنىڭ خەلق دېموكراتىيە دىكتاتۇرىلىقىدىكى ھاكىمىيىتىنىڭ تەشكىلىي شەكلى، مەركەزدىن تارتىپ جايلارغىچە، خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمىنى يولغا قويۇشتىن ئىبارەت. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ھەر مىللەت خەلقى ھاكىمىيەت يۈرگۈزىدىغان ئورگانلار شۇ جايدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى بولىدۇ؛ خەلق قۇرۇلتىيى تۈزۈمى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلىي شەكلى.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، مىللىي ئاپتونومىيىلىك رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرگە بۆلۈنىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى شۇ ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ دۆلەت ھاكىمىيەت ئورگانلىرى بولىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاستلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى ئۆزىدىن بىر دەرىجە تۆۋەن خەلق قۇرۇلتايلىرى سايلايدۇ، ئۇنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ۋەكالەت مۇددىتى بەش يىل بولىدۇ. ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى سايلىغۇچىلار بىۋاستە سايلايدۇ، ئۇنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ۋەكالەت مۇددىتى ئۈچ يىل بولىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنى سايلاش ئۇسۇلى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى

مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە بولىدۇ.

ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا دائىمىي كومىتېت تەسىس قىلىنىدۇ، دائىمىي كومىتېت مۇدىر، مۇئاۋىن مۇدىرلار ۋە ئەزالاردىن تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ۋەكالەت مۇددىتى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ھەر نۆۋەتلىك ۋەكالەت مۇددىتى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي ئورگىنى بولۇپ، شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆز خىزمىتىدىن دوكلات بېرىدۇ.

ئۇچىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدىكى دۆلەت مەمۇرىي ئورگانلىرى.

ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ دۆلەت ھاكىمىيەت ئورگانلىرىنىڭ ئىجرائىيە ئورگانلىرىدۇر، شۇنداقلا ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەردىكى دۆلەت مەمۇرىي ئورگانلىرىدۇر. ئاپتونوم

رايون، ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق هۆكۈمەتلىرى ئاپتونوم رايونلىق رەئىسى، مۇئاۋىن رەئىسلىرى، ئاپتونوم ئوبلاستلىق باشلىقى، مۇئاۋىن باشلىقلىرى ۋە باش كاتىپ، نازارەت باشلىقلىرى، ئىدارە باشلىقلىرى، كومىتېت مۇدىرلىرى قاتارلىقلاردىن تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق هۆكۈمەتلىرى هاكىم، مۇئاۋىن هاكىملار ۋە ئىدارە باشلىقلىرى، بۆلۈم باشلىقلىرىدىن تەركىب تاپىدۇ. ئاپتونوم رايونلىق رەئىسى، مۇئاۋىن رەئىسلىرى، ئاپتونوم ئوبلاست باشلىقى ۋە مۇئاۋىن ئوبلاست باشلىقلىرى، ئاپتونوم ناھىيىلىك هاكىمى ۋە مۇئاۋىن هاكىملىرى ئايرىم-ئايرىم هالدا شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىدا سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق هۆكۈمەتلىرىنىڭ هەر نۆۋەتلىك ۋەكالەت مۇددىتى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ هەر نۆۋەتلىك ۋەكالەت مۇددىتى بىلەن ئوخشاش بولىدۇ.

پۈتۈن مەملىكەتتىكى يەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق هۆكۈمەتلىرىگە ئوخشاش، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى خەلق هۆكۈمەتلىرىمۇ قوش جاۋابكارلىق پرىنسىپىغا ئاساسەن، بىر تەرەپتىن، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق هۆكۈمەتلىرى شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆز خىزمىتىدىن دوكلات بېرىدۇ؛ شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى يېپىق مەزگىلدە، شۇ دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي

كومىتېتلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆز خىزمىتىدىن دوكلات بېرىدۇ. يەنە بىر تەرەپتىن، ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى ئۆزىدىن بىر دەرىجە يۇقىرى دۆلەت مەمۇرىي ئورگانلىرى ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ ۋە ئۇنىڭغا ئۆز خىزمىتىدىن دوكلات بېرىدۇ. ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ھەممىسى گوۋۇيۈەنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدىكى دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئورگىنى بولۇپ، گوۋۇيۈەنگە بويسۇنىدۇ؛ ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرى يەنىلا يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە خىزمەت ئىشلەيدۇ.

تۆتىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ دېموكراتىيە ـ مەركەزلەشتۈرۈش تۈزۈمىنى يولغا قويۇش پرىنسىپى.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دېموكراتىيە ـ مەركەزلەشتۈرۈش پرىنسىپىنى يولغا قويىدۇ." بۇ يەنىلا ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن، مەملىكەتنىڭ مىزدىكى بارلىق دۆلەت ئاپپاراتلىرى يولغا قويىدىغان پرىنسىپتۇر. ئاساسىي قانۇندىكى دېموكراتىيە ـ مەركەزلەشتۈرۈش پرىنسىپى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۆۋەندىكى ئۇچ پرىنسىپقا ئەمەل قىلىشى كېرەك:

1. "مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىمۇ، يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىمۇ دېموكراتىك سايلام ئارقىلىق ۋۇجۇدقا كېلىدۇ، خەلق ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ، خەلقنىڭ نازارىتىدە بولىدۇ."

2. "دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئورگانلىرى، سوت ئورگانلىرى، تەپتىش ئورگانلىرى خەلق قۇرۇلتايلىرى تەرىپىدىن ۋۇجۇدقا كەلتۈرۈلىدۇ، ئۇلار خەلق ئالدىدا جاۋابكار بولىدۇ، ئۇلارنىڭ نازارىتىدە بولىدۇ."

3. "مەركەزدىكى دۆلەت ئاپپاراتلىرى بىلەن جايلاردىكى دۆلەت ئاپاراتلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقى مەركەزنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە جايلارنىڭ تەشەببۇسكارلىقىنى ۋە ئاكتىپلىقىنى تولۇق جارى قىلدۇرۇش پرىنسىپى بويىچە ئايرىلىدۇ."

بەشىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈشتىكى قوش ۋەزىپە ئۆتەش خاراكتېرى.

ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاساسىي قانۇنىنىڭ ئۈچىنچى باب 5-پاراگرافىدا بەلگىلەنگەن يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۇرگۈزىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاساسىي قانۇنىدا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسىدە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۇرگۈزىدۇ، دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلىرىنى ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا

قاراپ ئىجرا قىلىدۇ."

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى، ئۆزىنىڭ خىزمەت هوقۇقىدىن ئىپتىقاندا، قوش ۋەزىپىنى ئۆتەش خاراكتېرىغا ئىگە: بىرتەرەپتىن، بىر دەرىجىلىك يەرلىك دۆلەت ئورگىنى بولۇش سۈپىتى بىلەن ئاساسىي قانۇندا، يەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق هۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇندا بەلگىلەنگەن ئۆزى بىلەن تەڭ دەرىجىلىك ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە هوقۇقلۇق①. يەنە بىر تەرەپتىن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگىنى بولۇش سۈپىتى بىلەن، ئاساسىي قانۇندا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇندا ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە هوقۇقلۇق.

مەسىلەن، گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىي ۋە خەلق هۆكۈمىتى خۇنەن ئۆلكىلىك خەلق قۇرۇلتىي ۋە خەلق هۆكۈمىتى بىلەن ئوخشاش خىزمەت هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە، خۇنەن ئۆلكىلىك خەلق قۇرۇلـ

---

① كونكرېت مەزمۇنى توغرىسىدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ يەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق هۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»نىڭ 7 ـ، 8 ـ، 38 ـ، 39 ـ، 51 ـ ماددىلىرىدىكى بەلگىلىمىلەرگە قارالسۇن.

تىي ۋە خەلق ھۆكۈمىتى يۈرگۈزەلمەيدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ. گۇيجۇدىكى شەرقىي جەنۇبىي گۇيجۇ مياۋزۇ-دۇڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىلىق خەلق قۇرۇلتىسى بىلەن خەلق ھۆكۈمىتى گۇيياڭ، چاڭشا قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى بىلەن ئوخشاش خىزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ①، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە گۇيياڭ، چاڭشا قاتارلىق شەھەرلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى يۈرگۈزەلمەيدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ. خۇنەندىكى شىنخۇاڭ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى شىنخۇا، ئەنخۇا قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى بىلەن ئوخشاش خىزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، لېكىن شۇنىڭ بىلەن بىللە يەنە شىنخۇا، ئەنخۇا قاتارلىق ناھىيىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى يۈرگۈزەلمەيدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشى ئېلىمىزنىڭ يەرلىك مەمۇرىي رايونلارغا

---

① «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 4-ماددا 2-ئابزاسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم ئوبلاستلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەۋەسىدە رايون، ناھىيە بولغان شەھەرلەرنىڭ يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، شۇنىڭ بىلەن بىللە ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ."

بۆلۈنۈشىده مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئادەتتىكى جايلارغا ئوخشمايدىغان ئەڭ مۇھىم پەرقى ھېسابلىنىدۇ.

ئۈچىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىل قىلىنىشى

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بىر دەرىجىلىك يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرى سۈپىتىده، ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىغا ئوخشاش، ئاساسىي قانۇنغا، يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنىدىكى بەلگىلىمەرگە ئاساسەن تەشكىل قىلىنغان. لېكىن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئادەتتىكى يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىغا ئوخشمايدىغانلىقى ئۈچۈن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ھەرقايسىسى ئۆز ئالدىغا ئالاھىدىلىككە ئىگە. شۇنىڭ ئۈچۈن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلى ۋە خىزمىتى ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامىدا ياكى ئايرىم نىزاملىردا بەلگىلىنىدۇ."

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، مۇھىمى

تەركىبىگە ئاساسەن بەلگىلىمىلەر چىقىرىلىغان. تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ئۆز-ئۆزىگە خوجا بولۇش هوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش، شۇنداقلا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى باشقا مىللەتلەرنىڭ دېموكراتىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللىنىشى توغرىسىدا تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە مۇهىم پرىنسىپلىق بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان:

بىرىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋەكىللىرىنىڭ تەركىب تېپىشى توغرىسىدا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن مۇنداق بىر ئومۇمىي پرىنسىپ يەنى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋەكىللىرى بولغاندىن تاشقىرى، شۇ مەمۇرىي رايوندا ئولتۇراقلاشقان باشقا مىللەتلەرنىڭمۇ مۇۋاپىق ساندا ۋەكىلى بولۇشى كېرەك" دېگەن پرىنسىپ قايتا تەكىتلەنگەن.

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ۋەكىلى ۋە نىسبىتى مەسىلىسىدە، پۈتۈن مەملىكەتتىكى يۇز نەچچە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايدىكى مىللەتلەرنىڭ تەركىبى ئوخشاش بولمىغانلىقى

ئۇچۇن، بىرلىككە كەلگەن، كونكرېت بەلگىلىمە چىقىرىش تەس. شۇنىڭ ئۈچۇن، «مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، تۆۋەندىكىدەك هوقۇق دائىرىسى بەلگىلەنگەن:

"مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا — تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىللىرىنىڭ ئىگىلەشكە تېگىشلىك سانى ۋە نىسبىتىنى، قانۇندا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلارغا ئاساسەن، ئۆلكە- لىك، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتى بەلگىلەيدۇ ھەمدە ئۇنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيى دائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدۇرىدۇ."

«مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ مەسىلىنى ئۆلكە، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ قانۇندا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلارغا ئاساسەن بەلگىلىشىگە هوقۇق بېرىلگەن، لېكىن، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيى دائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدۇرۇش تەكىتلەنگەن.

«مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى هوقۇق بېرىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىدە ئوتتۇرىغا قويۇلغان "قانۇندا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلارغا ئاساسەن" دېگەن سۆزدىكى "قانۇن" «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ ۋە يەرلىك هەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام قانۇنى»نى كۆرسىتىدۇ. بۇ سايلام قانۇنىنىڭ تۆتىنچى بابىدا،

ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سايلىمى توغرىسىدا مەخسۇس بەلگىلەـ
مىلەر چىقىرىلغان①.

ئىككىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلـ
تايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ مۇدىرى، مۇئاۋىن مۇدىرلـ
رىنىڭ مىللەت تەركىبى توغرىسىدا، «مىللىي تېررىتورىيىلىك
ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇندىكى تۆۋەندىكى بەلگىلىمـ
لەر قايتا تەكىتلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق
قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ مۇدىر ياكى مۇئاۋىن
مۇدىرلىقىنى ئۆتىگۈچىلەر ئىچىدە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى
يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىرى بولۇشى كېرەك."

بۇ بەلگىلىمىدە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق
قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ مۇدىر ياكى مۇئاۋىن
مۇدىرلىقىنى ئۆتىگۈچىلەر ئىچىدە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى
يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىرى بولۇشى كېرەكلىكى تەكىتلەنـ
گەن، بۇنداق بولۇشى قانۇنىدا بەلگىلەنگەن، ئۇنداق بولمسا
بولمايدۇ. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى
يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىرىدىن خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي

---

① 1986 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 2 ـ كۈنى 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك
خەلق قۇرۇلتىي دائىمىي كومىتېتىنىڭ 18 ـ قېتىملىق يىغىنىدا
تۈزىتىش كىرگۈزۈپ ئېلان قىلىنغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇـ
رىيىتى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرـ
جىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام قانۇنى»غا قارالسۇن.

كومىتېتىنىڭ مۇدىرلىرىنى سايلاش قانۇنلۇق، مۇئاۋىن مۇدىرلىرىنى سايلاشمۇ قانۇنلۇق؛ ئەمەلىي سايلام داۋامىدىمۇ، ھەر قېتىملىق سايلامدا تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىرىدىن مۇدىرلارنى سايلىسىمۇ بولۇۋېرىدۇ.

ئۇچىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ مەمۇرىي باشلىقلىرىنىڭ مىللەت تەركىبى توغرىسىدا «مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇندىكى تۆۋەندىكى بەلگىلىمە قايتا تەكىتلەنگەن: "ئاپتونوم رايوننىڭ رەئىسى، ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىرىدىن بولىدۇ."

«مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا يەنە مۇنداق بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرىدە ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى، ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى مەسئۇل بولۇش تۈزۈمى يولغا قويۇلىدۇ. ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى، ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىنىڭ ھاكىمى شۇ دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ خىزمەتلىرىگە رىياسەتچىلىك قىلىدۇ."

بۇ بەلگىلىمىلەردە، دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ ئېچكى ئىشلىرىنى ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولغان ھالدا باشقۇرۇش ھوقۇقىغا تولۇق ھۆرمەت قىلىش ۋە كاپالەتلىك قىلىش روھى گەۋدىلەندۈرۈلگەن.

تۆتىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىغا ۋە ئۇلارنىڭ قارىمىقىدىكى خىزمەت تارماقلىرىغا مىللىي كادىرلارنىڭ قويۇلۇشى توغرىسىدا، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا تۆۋەندىكىدەك ئىككى نۇقتا بەلگىلەنگەن:

1. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىللىنىشىدە، ئاپتونوم رايونىنىڭ رەئىسى، ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ باشلىقى، ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ ھاكىمى تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ پۇقرالىرىدىن بولغاندىن سىرت، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەركىبىدىكى باشقا خادىملار ئىمكان قەدەر تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتنىڭ خادىملىرىدىن بولۇشى كېرەك."

2. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قارىمىقىدىكى خىزمەت تارماقلىرىغا مىللىي كادىرلارنىڭ قويۇلۇشى مەسىلىسىدە، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قارىمىقىدىكى خىزمەت تارماقلىرىنىڭ كادىرلىرى ئىمكان قەدەر تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەتنىڭ خادىملىرىدىن بولۇشى كېرەك."

بەشىنچى باب
مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى

بىرىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە ھوقۇقىنىڭ خاراكتېرى

ئاساسىي قانۇن ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسى دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىدە، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى تەسىس قىلىپ، ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈش دېمەكتۇر، دەپ بەلگىلەنگەن. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈش مەسىلىسى دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىدىكى مېغىزلىق مەسىلە.

دۆلىتىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنىڭ خاراكتېرىنى تۆۋەندىكى بىرقانچە تەرەپتىن چۈشىنىشكە توغرا كېلىدۇ:

بىرىنچى، دۆلىتىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ

ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدا ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن ھوقۇقدۇر. بۇ، بارلىق دۆلەت ئورگانلىرى ۋە قوراللىق كۈچلەر، ھەرقايسى پارتىيىلەر ۋە ھەرقايسى ئىجتىمائىي تەشكىلاتلار، ھەرقايسى كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىكى تەشكىلاتلار ئەمەل قىلىشى ۋە ھۆرمەت قىلىشى زۆرۈر بولغان ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قانۇنىي ھوقۇقى بولۇپ، ئۇنىڭغا دەخلى ـ تەرۇز قىلىشقا بولمايدۇ.

ئىككىنچى، ئازادلىقتىن بۇرۇن، دۆلىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر تاشقى جەھەتتە جاھانگىرلىكنىڭ تاجاۋۇزىغا ۋە زۇلمىغا ئۇچرىغان، ئىچكى جەھەتتە ئەكسىيەتچىل ھاكىمىيەتنىڭ مىللىي زۇلمىغا ۋە مىللىي كەمسىتىشگە ئۇچرىغانىدى. ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى تەسىس قىلىپ، ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈش مىللىي زۇلۇم، مىللىي كەمسىتىش تۈزۈمىنى تارىخىي جەھەتتىن بىكار قىلىش دېمەكتۇر. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشى يېڭى جۇڭگونىڭ باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋىتىنىڭ مۇھىم بەلگىسى. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش دۆلەتنىڭ بىرلىكى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا

كاپالەتلىك قىلىشنىڭ ئاچقۇچى.

ئۇچىنچى، ماركسزم ـ لېنىنزمنىڭ مىللىي مەسىلە توغرىسىدىكى تۈپ پرىنسىپىغا ئاساسەن، ھەممە مىللەت باپباراۋەر، بۇنىڭدا ئاساسلىقى، مىللەتلەرنىڭ ئۆز ئىشىنى ئۆزى باشقۇرۇشى كۆزدە تۇتۇلىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلىرىمىزدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆزىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇش ھوقۇقىغا تولۇق ھۆرمەت قىلغانلىقى ۋە كاپالەتلىك قىلغانلىقىنىڭ كونكرېت ئىپادىسىدۇر.

تۆتىنچى، بىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىمىز دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكى ئاستىدىكى ئاپتونومىيە، ئاساسىي قانۇندا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، "ئۆز يېرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن، دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلىرىنى ئىجرا قىلىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغدىشى، ئۆز يېرىدە ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رىئايە قىلىشقا ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك" دەپ بەلگىلەنگەن. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى ئۆز يېرىدە ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رىئايە قىلىشقا ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقى، ئۆز يېرىنىڭ

ئەھۋالىغا ئاساسەن دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلىرىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقى دېمەكتۇر.

بەشىنچى، ئۇزاق مۇددەتلىك تارىخىي سەۋەبلەر تۈپەيلىدىن، دۆلىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىياتى ئومۇمەن بىرقەدەر ئاستا، بەزىلىرىنىڭ ھەتتا بەك ئاستا بولۇپ كەلدى. دېموكراتىك ئىنقىلابنىڭ غەلبە قىلىشى، مىللىي ئېكسپىلاتاتسىيە تۈزۈمىنىڭ يوقىتىلىشى بىلەن دۆلىتىمىزدىكى مىللەتلەر سىياسىي، قانۇن جەھەتتە باراۋەر ئورۇندا تۇرىدىغان بولدى؛ لېكىن، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تارىختىن قېپقالغان ئەمەلىيەتتىكى باراۋەرسىزلىك يەنىلا روشەن مەۋجۇت بولۇپ تۇرماقتا. مەسىلەن، پەقەت مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىيات سەۋىيىسىدىن ئېيتقاندا، گەرچە ئۇلارنىڭ ھەممىسى ھازىر سوتسىيالىستىك جەمئىيەتكە كىرگەن بولسىمۇ، لېكىن، مىللەتلەرنىڭ سوتسىيالىزم يولىنى بويلاپ ئىلگىرىلەش قەدىمىنىڭ باشلىنىشى تەكشى ئەمەس، بەزى ئاز سانلىق مىللەتلەر قەدەمنى ھەتتا باشلانغۇچ جەمئىيەتنىڭ ئاخىرقى مەزگىلىدىن، ياكى قۇللۇق تۈزۈمىدىكى جەمئىيەتتىن، فېئودالىق يانچىلىق تۈزۈمىدىكى جەمئىيەتتىن باشلىغان. مارکسىزم ـ لېنىنىزمنىڭ مىللىي مەسىلىنى ھەل قىلىشتىكى تۈپ پرىنسىپىغا ئاساسەن، مىللىي ئەھۋال ئىنتايىن مۇرەككەپ بولغان كۆپ مىللەتلىك بۇ دۆلىتىمىزدە، مىللىي زۇلۇم تۈگىتىلگەندىن كېيىن، مىللىي مەسىلىدىكى ئۇزاق

مۇدەتلىك تۇپ خاراكتېرلىك ۋەزىپە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى تارىختىن قېپقالغان ئەمەلىيەتتىكى باراۋەرسىزلىكنى پەيدىنپەي تۈگىتىشتىن ئىبارەت. بۇ تارىخىي ۋەزىپىنى ئورۇنلاش ئۈچۈن، تۇپ ئاساسلىقى، دۆلەت ئادەتتىكى رايونلاردا قوللانغانغا ئوخشىمايدىغان ئالاھىدە سىياسەت قوللىنىپ، مىللىي رايونلارنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشى كېرەك. پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ بۇ جەھەتتىكى ئالاھىدە سىياسىتى مۇنداق ئىككى جەھەتتىن باشلىنىدۇ: بىرىسى دۆلەتنىڭ زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىشى، يەنە بىرسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئادەتتىكى جايلارغا ئوخشىمايدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقى بېرىش. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق راۋاجلىنىشى، ئورتاق گۈللىنىشىگە كاپالەتلىك قىلىپ، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئەمەلىيەتتىكى باراۋەرلىكنى پەيدىنپەي ئىشقا ئاشۇرۇش ھوقۇقىدۇر.

ئىككىنچى بۆلۈم ئاپتونومىيە ھوقۇقىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى

ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن پرىنسىپقا ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى توغرىسىدا توغرا بەلگىلىمە چىقىرىش «مىللىي تېررىتورە-

يىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ مۇھىم مەزمۇنى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى تۆۋەندىكىچە:

بىرىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىشقا ۋە يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قارارى، بەلگىلىمىسى، بۇيرۇقى ۋە يولىورۇقىنى جانلىق ئىجرا قىلىشقا ھوقۇقلۇق.

ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئۆلكىلىك، بۆلۈنىدىغان شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى ئاساسىي قانۇنىغا، قانۇنلارغا ۋە مەمۇرىي نىزاملارغا تاقاشتۇرماسلىق شەرتى ئاستىدا يەرلىك نىزاملارنى تۈزۈپ، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىنىڭ دائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدۇرۇپ قويسا بولىدۇ."

دېمەك، مەملىكىتىمىزنىڭ يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئىچىدە پەقەت ئۆلكىلىك، بۆلۈنىدىغان شەھەرلىك (ئەلۋەتتە، ئاپتونوم رايونىنمۇ ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ) خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى ئاساسىي قانۇنىغا، قانۇنلارغا ۋە مەمۇرىي نىزاملارغا تاقاشتۇرماسلىق شەرتى ئاستىدا يەرلىك نىزاملارنى تۈزسە ۋە ئېلان قىلسا① بولىدۇ. ئۆلكىدىن تۆۋەن

① 1986 ـ يىل 12 ـ ئايىنىڭ 2 ـ كۈنى 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 18 ـ قېتىملىق يىغىندا

دەربجىلىك بولغان تەۋەسىدە رايون، ناھىيە بولغان ئادەتتىكى شەھەرلىك① ۋە ناھىيىلىك، تەۋەسىدە رايون بولمىغان شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىغا كەلسەك، ئۇلاردا يەرلىك نىزاملارنى تۈزۈش ھوقۇقى بولمايدۇ. لېكىن، مىللىي ئاپتونوم-يىلىك جايلار بۇنىڭغا ئوخشىمايدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى، يەنى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈش ھوقۇقى بولىدۇ. ئاساسىي قانۇن ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك

تۈزىتىش كىرگۈزۈلۈپ ئېلان قىلىنغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»نىڭ 7-ۋە 8-ماددىسىغا "ۋە ئېلان قىلسا" دېگەن سۆزلەر قوشۇلغان.

① 1986-يىل 12-ئاينىڭ 2-كۈنى 6-نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 18-قېتىملىق يىغىنىدا خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 18-قېتىملىق يىغىنىدا تۈزىتىش كىرگۈزۈلۈپ ئېلان قىلىنغان «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»نىڭ 7-ۋە 38-ماددىلىرىدا مۇنداق يېڭى بەلگىلىمە

جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىشقا ھوقۇقلۇق. ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملىرى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ. ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە نىزاملىرى ۋە ئايرىم نىزاملىرى ئۆلكىلىك ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ ھەمدە مەملىكەتلىك

ئوتتۇرىغا قويۇلغان: ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرى تۈرۈشلۇق جايلاردىكى شەھەر ۋە گوۋۇيۈەنىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلگەن چوڭراق شەھەرلەردىكى خەلق خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى، ئۆز شەھىرىنىڭ كونكرېت ئەھۋالىغا ۋە ئەمەلىي ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئاساسىي قانۇنغا، قانۇنلارغا، مەمۇرىي نىزاملارغا ۋە شۇ ئۆلكە، ئاپتونوم رايونىنىڭ يەرلىك نىزاملىرىغا تاقاشتۇرماسلىق شەرتى ئاستىدا، يەرلىك نىزاملارنى تۈزۈپ، ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزگەندىن كېيىن يولغا قويسا ھەمدە ئۇنى ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىغا ۋە گوۋۇيۈەنگە ئەنگە ئالدۇرۇپ قويسا بولىدۇ.

خەلق قۇرۇلتيىنىڭ دائىمىي كومىتېتىغا ئەڭگە ئالدۇرۇلىدۇ."

مىللىي ئاپتونوم جايلار تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملار مەملىكىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك قانۇن-تۈزۈمى سىستېمىسىدىكى مىللىي ئاپتونومىيە قانۇن-نىزاملىرىدۇر. ئاپتونومىيە نىزامى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۇنىۋېرسال قانۇن-نىزاملىرىدۇر؛ ئايرىم نىزاملار مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قىسمەن خاراكتېرىدىكى، مەلۇم بىر ئىشنى قېلىپلاشتۇرۇش توغرىسىدىكى قانۇن-نىزاملىرىدۇر. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملار ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، بۆلۈستە قاراشلىق شەھەرلەر تۈزگەن يەرلىك قانۇن-نىزاملاردىن پەرقلىنىدۇ. ئەلۋەتتە، مەيلى يەرلىك قانۇن-نىزاملار، ياكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى ياكى ئايرىم نىزاملىرى بولسۇن، ئاساسىي قانۇن بىلەن توقۇنۇشۇپ قالماسلىقى كېرەك، بۇ نۇقتا ئوخشايدۇ. لېكىن، دۆلىتىمىزنىڭ نۇرغۇن قانۇنلىرىدا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى خەلق قۇرۇلتايلىرى شۇ يەردىكى مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە كونكرېت ئەھۋالغا ئاساسەن، جانلىق ياكى تولۇقلىما بەلگىلەملەرنى تۈزۈپ چىقىا بولىدۇ، دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن، مەسىلەن، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار قانۇنى»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ جىنايى ئىشلار دەۋا قانۇنى (سىناق نۇسخىسى)»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ

نىكاھ قانۇنى»، «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئورمان قانۇنى» قاتارلىقلاردا شۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن. لېكىن، ئادەتتىكى ئۆلكە، بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلەردە بولسا دۆلەتنىڭ قانۇنلىرىنى جانلىق ئىجرا قىلىش ھوقۇقى بولمايدۇ. نىكاھ قانۇنىنى مىسالغا ئالساق، نىكاھلىنىش يېشى ئەرلەرنىڭ 22 دىن، ئاياللارنىڭ 20 دىن تۆۋەن بولماسلىقى شەرت دەپ بەلگىلەنگەن، ئۆلكىلىك ۋە بىۋاستە قاراشلىق شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇلارنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى تۈزگەن يەرلىك قانۇن ـ نىزاملارنىڭ بۇ بەلگىلىمىنى ئۆزگەرتىش ھوقۇقى بولمايدۇ؛ لېكىن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى بولسا شۇ يەردىكى مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ ـ ئادىتى قاتارلىق كونكرېت ئەھۋالغا ئاساسەن، ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ، جانلىق بەلگىلىمىلەرنى چىقارسا بولىدۇ. مەسىلەن، سىچۈەن لياڭشەن يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەرنى ئىجرا قىلىشتا، نىكاھلىنىش يېشىنى ئەرلەرنىڭ 20دىن، ئاياللارنىڭ 18دىن تۆۋەن بولماسلىقى شەرت دەپ جانلىق ئۆزگەرتكەن.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئاساسىي قانۇندا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن، بۇنىڭدا: "دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلىرىنى ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىجرا قىلىدۇ" دېگەن بىر مۇھىم پرىنسىپ بار. دۆلىتىمىزدىكى

هەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاساسىي قانۇندا، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بېرىلگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈش هوقۇقىنى يۇرگۈزۈشتە مىللەتلەرنىڭ ئالاهىدىلىكىنى كۆزدە تۇتۇشى، هەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىي ئەهۋالىنى كۆزدە تۇتۇشى لازىم. ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈشتە، قانۇن - تۈزۈم قۇرۇلۇشىنى ئېلىپ بېرىشتىلا مۇشۇنداق قىلىپ قالماستىن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ بارلىق خىزمەتلىرىدىمۇ مۇشۇنداق قىلىش، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىيىتىنى كۆزدە تۇتۇشتا چىڭ تۇرۇش لازىم. بۇ نۇقتا ئۈستىدە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئۆتكەن بىرمەزگىللىك تەجرىبە - ساۋاقلار يەكۈنلىنىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى سۆزىتىدە: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قارار، بەلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يولبورۇقلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىي ئەهۋالىغا ئۇيغۇن كەلمەي قالسا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى شۇ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ تەستىقىنى ئالغاندىن كېيىن، جانلىق ئىجرا قىلسا ياكى ئىجرا قىلىشنى توختاتسا بولىدۇ" دەپ بەلگىلىمە چىقىرىلغان.

يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قارار، بەلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يولبورۇقلىرىنى جانلىق ئىجرا قىلىش ياكى ئىجرا قىلىشنى توختىتىش هوقۇقىمۇ دۆلىتىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومى-

يىلىك جايلاردىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بىر مۇھىم ئاپتونومىيە ھوقۇقىدۇر.

ئىككىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدا ئۆز ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىشتا، شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر خىل ياكى بىرنەچچە خىل تىل ـ يېزىقنى ئىشلىتىشنى قارار قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ.

ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ـ يېزىقىغا ھۆرمەت قىلىش پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئىزچىل سىياسىتى، 1949 ـ يىلىدىكى «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى»دىن تارتىپ بىرنەچچە قېتىملىق ئاساسىي قانۇنلاردا ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ۋە يېزىقىغا ھۆرمەت قىلىش مەسىلىسى ئۇستىدە ئېنىق بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان. لېكىن، بىرمەزگىلدىن بۇيان، "سول" خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرى تۆپەيلىدىن، "مۇلۇكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى" چىقىش بىلەن بىرۋاقىتتا، مىللىي مەسىلىدە بىرمەزگىل "مىللىي قوشۇلۇش" شامىلى چىقتى. بۇ "مىللىي قوشۇلۇش" شامىلىنىڭ مۇھىم ئىپادىسى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ـ يېزىقىغا قانداق مۇئامىلە قىلىشتا كۆرۈلدى، ھالبۇكى، بۇ دەل مىللىي مەسىلىدىكى ئىنتايىن بىر سەزگۈر مەسىلە ئىدى. بىزنىڭ بەزى يولداشلىرىمىز ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ـ يېزىقىغا ھۆرمەت قىلمىدى، بولۇپمۇ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدا ۋەزىپە ئۆتىگەن ۋاقىتلىرىدا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ تىل ـ يېزىقىنى ئىشلەتمىدى ياكى ئىشلىتىشكە دىققەت قىلمىدى،

ئۇلار ھەمىشە خەنزۇچە تىل ـ يېزىقنى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ـ يېزىقى ئورنىغا دەسسەتمەكچى بولدى. شۇبھىسىزكى، بۇ بىر خىل خاتا قىلىق ئىدى.

مەملىكىتىمىزدىكى 55 ئاز سانلىق مىللەتنىڭ جەمئىي 60 نەچچە خىل تىلى بولۇپ، ئوخشاش بولمىغان بەش تىل سىستېمىسىغا كىرىدۇ. بۇلار خەنزۇ ـ زاگزۇ تىللىرى سىستېمىسى، ئالتاي تىللىرى سىستېمىسى، جەنۇبىي ئاسىيا تىللىرى سىستېمىسى، مالاي ـ پولىنېزىيە تىللىرى سىستېمىسى، ھىندى ـ ياۋروپا تىللىرى سىستېمىسىدىن ئىبارەت. ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە خۇيزۇلار خەنزۇ تىلىنى قوللىنىدۇ، مانجۇلارنىڭ مۇتلەق كۆپ قىسمى خەنزۇ تىلىنى قوللىنىدۇ، پەقەت خېيلۇڭجىياڭ ئۆلكىسىدىكى بىر قىسىم مانجۇ ئاھالىسىلا مانجۇ تىلىنى قوللىنىدۇ. ئۇنىڭدىن باشقا، 53 مىللەت ئۆز مىللىتىنىڭ تىلىنى قوللىنىدۇ، بۇ مىللەتلەر ئىچىدە بىر قىسىم كىشىلەر خەنزۇ تىلىنى قوللىنىدۇ.

ئازادلىقتىن بۇرۇن، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدە موڭغۇل، زاگزۇ، ئۇيغۇر، چاۋشىيەنزۇ، قازاق، مانجۇ، شىبە، دەيزۇ، ئۆزبېك، قىرغىز، تاتار، رۇس، يىزۇ، ناشى، مياۋزۇ، جىڭپۇ، لىسۇ، لاخۇر، ۋازۇ① قاتارلىق 19 مىللەتنىڭ ئۆزىنىڭ مىللىي

---

① ئۇنىڭدىن باشقا، پۈمىزۇلاردا پۈمى يېزىقىنى زاگزۇ يېزىقى بىلەن يازىدىغان ئەھۋال كۆرۈلگەنىدى، لېكىن بۇ كەڭ تارقالمىغانىدى، كېيىن بەك ئاز قوللىنىلىدىغان، ئاساسەن دىنىي ساھەدىكىلەر ئارىسىدىلا قوللىنىلىدىغان بولغان.

يېزىقى بار ئىدى. بۇ 19 مىللەتنىڭ يېزىقىنىڭ بەزىلىرى شۇ مىللەت ئىچىدە ئومۇميۈزلۈك قوللىنىلاتتى، بەزىلىرى ئازراق قوللىنىلاتتى، بەزىلىرى ئانچە قوللىنىلمايتتى. ئاساسەن، موڭغۇل، زاڭزۇ، ئۇيغۇر، قازاق، چاۋشيەنزۇ قاتارلىق مىللەتلەرنىڭ يېزىقى كەڭ قوللىنىلاتتى.

ئازادلىقتىن كېيىن، دۆلەت ئون ئاز سانلىق مىللەت ئۈچۈن يېزىق ئىجاد قىلىپ بەردى. بۇلار جۇاڭزۇ، بۇيى، مياۋزۇ، دۇڭزۇ، خانى، لىسۇ، ۋازۇ، لىزۇ، ناشى مىللەتلىرىدىن ئىبارەت.

بۇنداق مۇرەككەپ مىللىي تىل-يېزىق مەسىلىسىدە، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆز مىللىتىنىڭ تىل ۋە يېزىقىنى قوللىنىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش هوقۇقىغا هۆرمەت قىلىش-قىلماسلىق دۆلتىمىزدىكى مىللىي مەسىلىنى تەڭشەشتىكى بىر مۇهىم مەسىلە بولۇپ قالدى. 1982 - يىلىدىكى ئاساسىي قانۇنىدا دۆلتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى مىللىي تىل-يېزىق مەسىلىسىدە ساقلانغان ئىجابىي ۋە سەلبىي جەهەتلەردىكى تەجرىبىلەر ئەستايىدىل يەكۈنلىنىپ ۋە قوبۇل قىلىنىپ، ئۇنىڭ «ئومۇمىي پروگراما»سىدا "مىللەتلەرنىڭ هەممىسى ئۆز تىل-يېزىقىنى قوللىنىش ۋە تەرەققىي قىلدۇرۇش ئەركىنلىكىگە ئىگە" دەپ بەلگىلىنىپلا قالماستىن، "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى" دېگەن پاراگرافتا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بىر خىل ئاپتونومىيە هوقۇقى سۈپىتىدە: "مىللىي

ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز ۋەزىپە-لىرىنى ئىجرا قىلىشتا، شۇ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامىدىكى بەلگىلىمە بويىچە، شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان بىر خىل ياكى بىرنەچچە خىل تىل-يېزىقىنى ئىشلىتىدۇ" دەپمۇ بەلگىلەندى.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇندىكى بۇ بەلگىلىمە قايتا تەكتىلەنگەنىدىن باشقا، يەنىمۇ ئىلگىرىلىگەن هالدا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بىر خىل مۇهىم ئاپتونومىيە هوقۇقى سۈپىتىدە: "ئۆز ۋەزىپىسىنى ئىجرا قىلىشتا كەڭ قوللىنىلىدىغان بىرنەچچە خىل تىل-يېزىقىنى تەڭ ئىشلىتىدىغان ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ تىل-يېزىقىنى ئاساس قىلسا بولىدۇ" دەپ بەلگىلەندى.

ئۇچىنچى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تۇرلۇك ئىختىساسلىق خادىملىرىنى يېتىشتۇرۇش ۋە ئۇلارنى ئىشلىتىش جەھەتتە ئاپتونومىيە هوقۇقىغا ئىگە.

مىللىي كادىرلارنى تەربىيەلەش، ئاز سانلىق مىللەتلەر ئىچىدىن تېخنىك ئىشچىلار قوشۇنىنى يېتىشتۇرۇش ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ دۆلەتنىڭ چوڭ ئىشلىرىنى باشقۇرۇشىغا، ئۆز مىللىتىنىڭ ئىچكى ئىشلىرىنى باشقۇرۇشىغا كاپالەتلىك قىلىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنى تېزلىتىشنىڭ ئاچقۇچى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى

يولغا قويۇشدىكى تۈپ خاراكتېرلىك مەسىلە. «مىللىي تېررېتو-رىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ مەسىلىدە مىللىي ئاپتونو-مىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىغا تولۇق ئاپتونومىيە ھوقۇقى بېرىلگەن. يېڭى دەۋردىكى سوتسىيالىستىك زامانۋىد-لاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ۋە مىللەتلەرنىڭ گۈللەپ ياشنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، «مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى، تۇرلۇك كەسىپي ئىختىساسلىق خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى يېتىشتۇرۇش ۋە ئۇلارنى ئىشلىتىش توغرىسىدا تۆۋەندىكىدەك بىر قاتار يېڭى بەلگىلىمىلەر چىقىرىلدى:

1. مىللىي ئاپتونومىلىيىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، تۇرلۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، شۇ جايدىكى مىللەتلەردىن ھەم ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى كۆپلەپ يېتىشتۇررۇشى، ھەم تۇرلۇك پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش خادىملىرى قاتارلىق مەخسۇس خادىملارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشى كېرەك، دەپ بەلگىلەندى.

2. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، "ئاز سانلىق مىللەت ئايالىلىردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى ۋە تۇرلۇك كەسىپي، تېخنىك خادىملارنى يېتىشتۇرۇشكە ئەھمىيەت بېرىدۇ" دەپ

به‌لگىله‌ندى.

3. ئاپتونومىيه ئورگانلىرى سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇشنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، تۇرلۇك تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، شۇ جايدىكى مىللەتلەردىن تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرىدۇ، دەپ به‌لگىله‌ندى.

4. "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلار ئادەم ئېلىشتا، ئالدى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتتىن ئېلىشى لازىم" دەپ به‌لگىله‌ندى ــ بۇ يەردە ئېيتىلغان "ئادەم ئېلىش" كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلارغا ئېھتىياجلىق بولغان تۈرلۈك خادىملارنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ.

5. ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ شەھەر ـ بازار نوپۇسىنىڭ ئازلىقىنى نەزەردە تۇتۇپ، ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئىشچى ـ كادىر ئېلىش مەسىلىسىنى ھەل قىلىش ئۈچۈن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ به‌لگىله‌ندى: مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلار ئادەم ئېلىشتا، "يېزىلاردىكى ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسىدىن ئالسا بولىدۇ". "ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەر يېزىلاردىكى ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئاھالىسىدىن ئادەم ئېلىشتا، ئۆلكىلىك ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقىنى ئېلىشى كېرەك".

6. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سوتسىيالىستىك

زامانۇىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشتا ئۆز جايىنىڭ ۋە پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى جاي، ھەرقايسى مىللەتنىڭ ھەرقايسى جەھەتلەردىكى ئىختىساسلىق خادىملىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا كېلىپ قۇرۇلۇشقا قاتنىشىش ئاكتىپلىقىنى قوزغاش ئېھتىياجىنى كۆزدە تۇتۇپ، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا: ئاپتونومىيە ئورگانلىرى "تۇرلۇك كەسىپي خادىملارنى ئېتىبار بېرىش، رىغبەتلەندۈرۈش يولى بىلەن ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا جەلپ قىلىش ئۈچۈن ئالاھىدە تەدبىرلەرنى قوللانسا بولىدۇ" دەپ بەلگىلەندى.

تۆتىنچى، ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى.

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى توغرىسىدا، ئاساسىي قانۇندا بىر باش پرىنسىپ بەلگىلەندى، ھەمدە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا: «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پىلانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، يەرلىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ ۋە باشقۇرىدۇ" دەپ قايتا تەكىتلەندى.

بۇ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش خىزمىتىدە، دۆلەت پىلانىنىڭ يېتەكچىلىكى بولىدىغانلا بولسا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەرلىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ئورۇنلاشتۇرۇش ۋە باشقۇرۇشتا تولۇق ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا

ئىگە، دېگەنلىكتۇر.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دەۋرىدە تۇزۇلگەن قانۇن، ئۇنىڭدا ئەكس ئەتتۈرۈلگەن ئەڭ مۇھىم دەۋر ئالاھىدىلىكى ــ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش. يېڭى دەۋردە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش توغرىسىدىكى پېتەكچى فاكتۇرى ۋە ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئىشلىرىدىكى ئەڭ مۇھىم ئاپتونومىيە ھوقۇقى نېمە دېگەن مەسىلە ھەققىدە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنىڭ "ئومۇمىي پرىنسىپ"دا تۆۋەندىكىدەك ئۇچ مۇھىم پرىنسىپلىق بەلگىلىمە بار:

1. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دەۋرىدىكى باش ۋەزىپىسى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشىغا رەھبەرلىك قىلىدۇ" دەپ بەلگىلەندى.

2. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى جەريانىدا ئالاھىدە سىياسەت ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە

ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ، ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلارغا خىلاپلىق قىلماسلىق پرىنسىپى ئاستىدا، ئالاھىدە سىياسەت ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، مىللىي ئاپتونوميىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە ھوقۇقلۇق."

بۇ — مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشىدىكى ئىنتايىن مۇھىم بىر قانۇنىي پرىنسىپ. بۇ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىش ئۈچۈن "ئالاھىدە سىياسەت ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش ھوقۇقىغا ئىگە" دېگەنلىكتۇر، بۇنىڭدا: ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا خىلاپلىق قىلماسلىق پرىنسىپى: چوقۇم ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇشتىن ئىبارەت ئىككى ئالدىنقى شەرت بار.

3. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئېلىپ بېرىشىنىڭ باش يېتەكچى فاكتورىنى بەلگىلەندى ھەمدە ئىقتىسادىي ئۈنۈمگە ئەھمىيەت بېرىش تەكىتلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پىلانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىپ، ئەمگەك ئۈنۈمدارلىقىنى ۋە ئىقتىسادىي ئۈنۈمنى ئۆزلۈكسىز ئۆستۈرۈپ، ئىجتىمائىي ئىشلەپچىقىرىش كۈچلىرىنى راۋاجلاندۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ماددىي تۇرمۇش سەۋىيىسىنى پەيدىنپەي

ئۆستۈرىدۇ."

ئاساسىي قانۇندا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن يۇقىرىدىكى ئومۇمىي پرىنسىپنىڭ روھىغا ئاساسەن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇشتىكى 12 جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى يەنمۇ ئىلگىرىلەپ كونكرېت بەلگىلەندى:

1. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ فاكتورى، سىياسەت ۋە پىلانلىرىنى تۈزۈش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پىلانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئۆز جايىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېھتىياجىغا قاراپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنىڭ فاكتورى، سىياسەت ۋە پىلانلىرىنى تۈزۈپ چىقىدۇ."

2. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىلاھ قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى سوتسىيالىزم پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇش شەرتى ئاستىدا قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ۋە ئۆز جايىدىكى ئىقتىسادىي تەرەققىياتنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى مۇۋاپىق تەڭشەيدۇ ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىلاھ قىلىدۇ."

3. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە

ئاساسەن، ئوتلاق ۋە ئورمانلارنى ئىگدارلىق قىلىش ھوقۇقى ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىش ھوقۇقىنى بەلگىلەش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئۆز تەۋەسىدىكى ئوتلاق ۋە ئورمانلارغا ئىگدارلىق قىلىش ھوقۇقىنى ۋە ئۇلاردىن پايدىلىنىش ھوقۇقىنى بەلگىلەيدۇ."

4. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەبىئىي بايلىقلارنى باشقۇرۇش ۋە قوغداش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندىكى بەلگىلەرگە ئاساسەن، ئۆز تەۋەسىدىكى تەبىئىي بايلىقلارنى باشقۇرىدۇ ۋە قوغدايدۇ."

5. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئوتلاق ۋە ئورمانلارنى قوغداش ۋە بەرپا قىلىش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يايلاق ۋە ئورمانلارنى قوغدايدۇ ھەم بەرپا قىلىدۇ، جىرىم تېكىش ۋە ئوت ـ چۆپ تېرىش ئىشلىرىغا تەشكىلاتچىلىق قىلىدۇۋە ئىلھام بېرىدۇ. ھەرقانداق تەشكىلات ياكى شەخسنىڭ يايلاق ۋە ئورمانلارغا ھەرقانداق ۋاستىلەر بىلەن بۇزغۇنچىلىق قىلىشىنى مەنئى قىلىدۇ."

6. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇنغا ۋە دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش پىلانىغا ئاساسەن تەبىئىي بايلىقلارنى ئالدى بىلەن مۇۋاپىق ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ

بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ۋە دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش پلانىغا ئاساسەن، ئۆز تەۋەسىدىكى ئاچسا بولىدىغان تەبىئىي بايلىقلارنى ئالدى بىلەن مۇۋاپىق ئاچىدۇ ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىدۇ."

7. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەرلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى ئۆز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پلانىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، ئۆز جايىنىڭ مالىيە كۈچىگە، ماددىي كۈچگە ۋە باشقا كونكرېت شارائىتىغا قاراپ، يەرلىك ئاساسىي قۇرۇلۇش تۈرلىرىنى ئۆز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ."

8. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى كارخانىلار ۋە كەسىپىي ئورۇنلارنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز تەۋەسىدىكى كارخانىلار ۋە كەسىپىي ئورۇنلارنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرىدۇ."

9. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پلانىنىڭ سىرتىدىكى تۈرلۈك مەھسۇلاتلاردىن ئۆز ئالدىغا پايدىلىنىش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەت پلانىدىكى سېتىۋېلىش ۋە يۇقىرىغا يۆتكەش ۋەزىپىسىنى ئورۇنلاپ بولغاندىن كېيىن، قالغان سانائەت، يېزا

ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرى ۋە باشقا يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلاردىن ئۆز ئالدىغا پايدىلىنىدۇ."

10. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار تاشقى ئىقتىسادىي پائالىيەت ۋە سودا پائالىيىتىنى قانات يايدۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىلىرىگە بىنائەن، تاشقى ئىقتىسادىي پائالىيەت ۋە سودا پائالىيىتىنى قانات يايدۇرسا بولىدۇ. گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقىنى ئېلىپ، تاشقى سودا ئېغىزلىرىنى قۇرسا بولىدۇ."

11. چەت ئەللەر بىلەن چېگرىداش مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار چېگرا سودىسىنى قانات يايدۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "چەت ئەللەر بىلەن چېگرىداش مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقىنى ئېلىپ، چېگرا سودىسىنى قانات يايدۇرىدۇ."

12. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تاشقى پىرىبۇوتتىن پىرسەنت قالدۇرۇش جەھەتتە ئېتىبارغا ئىگە بولىدۇ، دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تاشقى ئىقتىسادىي پائالىيەت ۋە سودا پائالىيەتلىرىدە، تاشقى پىرىبۇوتتىن پىرسەنت قالدۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە دۆلەتنىڭ ئېتىبارىغا ئىگە بولىدۇ."

بەشىنچى، مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى.

دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك

جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش توغرىسىدا بىر قاتار ئۇنۇملۇق ئۇسۇللارنى شەكىللەندۈردى. بۇ ئۇسۇللارنىڭ مىللىي ئاپتونومىيسىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئىنتايىن پايدىلىق ئىكەنلىكىنى ئەمەلىيەت ئىسپاتلىدى. "مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى"دا بۇ تەجرىبىلەر مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى ھەمدە ئۇلار قانۇنلاشتۇرۇلدى ۋە تۇزۇملەشتۈرۈلدى.

دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش ئۇسۇلى مۇنداق ئىككى جەھەتنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ: بىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى؛ يەنە بىرى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قاراتقان مالىيە جەھەتتىكى ئالاھىدە ياردەم بېرىش ئۇسۇلى. دۆلەت مالىيە جەھەتتە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئالاھىدە ئېتىبار بېرىدۇ، بۇ ــ پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئىزچىل سىياسىتى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەر دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا مالىيە جەھەتتىن ئېتىبار بېرىش روھىنى تولۇق گەۋدىلەندۈرۈپ بېرىدۇ.

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىسى دۆلەتنىڭ بىر

دەرىجىلىك مالىيىسى بولۇپ، دۆلەت مالىيىسىنىڭ تەركىبىي قىسمى ھېسابلىنىدۇ. ئاساسىي قانۇندا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى توغرىسىدا مۇنداق مۇھىم بىر پرىنسىپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەرلىك مالىيىنى باشقۇرىدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ئىگە. دۆلەتنىڭ مالىيە تۈزۈلمىسى بويىچە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا تەئەللۇق بولغانلىكى مالىيە كىرىمىنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز ئالدىغا ئورۇنلاشتۇرىدۇ ۋە ئىشلىتىدۇ."

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇندىكى بۇ مۇھىم پرىنسىپ قايتا تەكىتلەندى ھەمدە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇشتىكى تۆۋەندىكى ئالتە جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى يەنمۇ ئىلگىرىلىگەن ھالدا بەلگىلەندى:

1. مالىيە كىرىم ـ چىقىم تۈرلىرىنىڭ بۆلۈنۈشى جەھەتتە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە كىرىم ـ چىقىم تۈرلىرىنى گۇۋۇيۈەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئېتىبار بېرىش پرىنسىپى بويىچە بەلگىلەيدۇ" دەپ بەلگىلەندى.

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە خامچوت كىرىمى ۋە مالىيە خامچوت چىقىمى تۈرلىرىنىڭ ئايرىلىشى توغرىسىدا 1985 ـ

يىل 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، گوۋۇيۈەن ئېلان قىلغان «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىسىنى باشقۇرۇشتىكى ۋاقتىلىق چارىسى»دا بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان. 1963 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى، گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقلىشى بىلەن ۋاقتىلىق يولغا قويۇلغان «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇشنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە (لايىھە)»دە يەنە بىر قېتىم بەلگىلىمە چىقىرىلغان. بۇ ئىككى قېتىملىق بەلگىلىمىدە، ئەينى ۋاقىتتىكى كونكرېت تارىخىي شارائىت ئاستىدا، مالىيە خامچوتىدىكى كىرىم ـ چىقىم تۈرلىرىنىڭ ئايرىلىشى جەھەتتە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئېتىبار بېرىش پرىنسىپ گەۋدىلەندۈرۈلگەن. سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دەۋرىدە، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى داۋاملىدا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە كىرىمى ۋە مالىيە چىقىمى تۈرلىرى توغرىسىدا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئېتىبار بېرىش جەھەتتە قايتىدىن كونكرېت بەلگىلىمە چىقىرىش بەكمۇ زۆرۈر.

2. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە تۈزۈلمىسى توغرىسىدا «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنىدى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار دۆلەتنىڭ مالىيە تۈزۈلمىسىدىكى بەلگىلىمىگە بىنائەن، مالىيە كىرىمى مالىيە چىقىمىدىن ئاشقانىدا، ئۇنىڭ مەلۇم مىقدارىنى

يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيىگە تاپشۇرىدۇ، يۇقىرىغا تاپشۇرۇلىدىغان مىقدار بىرنەچچە يىلغىچە ئۆزگەرتىلمەسلىكى بولىدۇ؛ كىرىم چىقىمدىن ئاز بولۇپ قالسا، يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيە ئورگىنى يارىدەم بېرىدۇ."

دۆلىتىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مۇتلەق زور قىسمىنىڭ مالىيە كىرىمى ھازىرغا قەدەر يەنىلا چىقىمدىن ئاز بولۇپ كېلىۋاتقاچقا، يۇقىرى دەرىجىلىك مالىيە ئورۇنلىرىنىڭ يارىدەم بېرىشگە تايىنىۋاتىدۇ؛ دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئىزچىل تۈردە ئېتىبار بېرىپ، مالىيە جەھەتتە يارىدەم بېرىش ئۇسۇلىنى قوللىنىپ كېلىۋاتىدۇ. مەسىلەن، 1980 ـ يىل 2 ـ ئايىنىڭ 2 ـ كۈنى ئېلان قىلىنغان "گۇۋۇيۈەنىنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇش جەھەتتە "كىرىم ـ چىقىمنى ئايرىش، دەرىجىگە بۆلۈپ ھۆددىگە بېرىش" تۈزۈلمىسىنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش"دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونوم رايونلار① يەنىلا

---

① گۇۋۇيۈەننىڭ بۇ ئۇقتۇرۇشىدا "مىللىي ئاپتونوم رايونلار" دېگەن سۆز كۆپ قېتىم تىلغا ئېلىنغان، شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقتتا "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار" دېگەن سۆزمۇ تىلغا ئېلىنغان. بۇ يەردىكى "مىللىي ئاپتونوم رايون" ئاپتونوم رايونىنى كۆرسىتىدۇ.

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى يولغا قويۇپ، مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ مالىيىسىگە قارىتىلغان ئەسلىدىكى مەلۇم ئالاھىدە بەلگىلىمىلەرنى ساقلاپ قالىدۇ. لېكىن، مەركەز مىللىي ئاپتونوم رايونلارغا بېرىلىدىغان ياردەم سوممىسىنى يىلدا بىر قېتىم بەلگىلەشنى بەش يىلدا بىر قېتىم بەلگىلەشكە ئۆزگەرتىپ، ھۆددىگە بېرىش ئۇسۇلىنى **يولغا** قويىدۇ. بەش يىلى ئىچىدە كىرىمنىڭ كۆپەيگەن قىسمىنىڭ ھەممىسى جايلارنىڭ ئۆزىگە قالدۇرۇلىدۇ. شۇنىڭ بىلەن بىر ۋاقىتتا، مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئىشلەپچىقىرىش، قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇش ئېھتىياجىغا ئېتىبار بېرىش ئۈچۈن، مەركەز مىللىي ئاپتونوم رايونلارغا بېرىلىدىغان ياردەم سوممىسىنى يىلىغا ئون پىرسەنت ئۆستۈرۈپ بارىدۇ."

1980 ـ يىلىدىن ھازىرغىچە، گۇۋۇيۈەن ئىچكى موڭغۇل، شىنجاڭ، گۇاڭشى، نىڭشيا، شىزاڭ قاتارلىق بەش ئاپتونوم رايونغا ۋە يۇننەن، گۈيجۇ، چىڭخەي قاتارلىق ئۇچ ئۆلكىگە قارىتا يۇقىرقى بەلگىلىمىنى ئىجرا قىلىپ كەلدى.

3. مالىيە خامچوتىدا ئېھتىيات مەبلىغى ۋە زاپاس خراجەت ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە چىقىمى خامچوتىدا، دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن،

ئېهتىيات مەبلىغى ئورۇنلاشتۇرۇلىدۇ. بۇ جايلارنىڭ زاپاس خراجىتىنىڭ خامچوتتا ئىگىلىگەن نىسبىتى ئادەتتىكى رايونلار-نىڭكىدىن يۇقىرى بولىدۇ."

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە خامچوتىدىكى چىقىمدا ئېهتىيات مەبلىغىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلغانلىقى دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ماسلىشىش ئۇچۇن قوللانغان ئالاھىدە تەدبىرى. بۇ ئېهتىيات مەبلىغىنىڭ ئورۇنلاشتۇرۇلۇشى 1963 ـ يىلىدىن باشلانغان. 1963 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۇنى گوۋۇيۈەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش ئۇچۇن تەستىقلاپ چۇشۇرگەن مالىيە مىنىستىرلىكى، مىللىي ئىشلار كومىتېتىنىڭ «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيىنى باشقۇرۇشنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى (لايىھە)»دە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات ئېهتىياجىغا ماسلىشىش ئۇچۇن، دۆلەت ھەر يىلى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ كىرىمىنى پىرسەنت بويىچە نىسبەتلەشتۇرۇپ ھىسابلىغاندا ياكى ياردەم سوممىسىنى ھىسابلىغاندا، ئالدىنقى يىلدىكى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرى خراجىتى، ئىجتىمائىي مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرى خراجىتى، مەمۇرىي باشقۇرۇش خراجىتى ۋە باشقا ئىشلار خراجىتى (ئاساسىي قۇرۇلۇشقا ئاجرىتىلغان پۇل ۋە كۆچمە مەبلەغنى ئۆز ئىچىگە

ئالمايدۇ) نىڭ چىقىم نەقچوتىدىكى سانىغا ئاساسەن، بەش پىرسەنت ئېھتىيات مەبلىغى قوشۇپ بېرىدۇ."①

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خامچوتتىكى چىقىمغا ئېھتىيات مەبلىغى ئورۇنلاشتۇرۇشتەك يۇقىرىقى چارە 1964-يىلىدىن باشلاپ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ كەلدى. بۇ چارە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بىر خىل ئاپتونومىيە ھوقۇقى سۈپىتىدە مۇئەييەنلەشتۇرۇلدى.

دۆلىتىمىزدە ئادەتتىكى جايلارنىڭ مالىيە خامچوتىدا زاپاس خىراجەت ئورۇنلاشتۇرۇلدى. لېكىن، دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ زاپاس خىراجىتى ئىزچىل تۈردە ئادەتتىكى رايونلارنىڭكىدىن يۇقىرى بولۇپ كەلدى. 1958-يىلدىكى «مىللىي ئاپتونومىيىلىك مالىيە باشقۇرۇشىنىڭ ۋاقتىلىق چارىسى»دە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ زاپاس خىراجىتىنىڭ خامچوتتىكى چىقىمدا ئىگىلىگەن نىسبىتىنى "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى كونكرېت ئەھۋالغا

---

① 1964-يىل 2-ئاينىڭ 7-كۈنىدىكى «مالىيە مىنىستىرلىكىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ بەش پىرسەنت ئېھتىيات مەبلىغىنى ھېسابلاش توغرىسىدىكى كونكرېت بەلگىلىمىسى»گە قارالسۇن.

قاراپ بەلگىلەيدۇ.“ 1963 ـ يىلدىكى «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىسىنى باشقۇرۇشنى ياخشىلاش توغرىسىدىكى بەلگىلىمە (لايىھە)»دە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: ”مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ زاپاس خىراجىتى ئادەتتىكى رايونلارنىڭكىدىن يۇقىرى بولۇشى كېرەك. ئاپتونوم رايونلارنىڭ زاپاس خىراجىتى ئومۇمىي چىقىم سوممىسىنىڭ بەش پىرسەنتى بويىچە ھېسابلىنىدۇ؛ ئاپتونوم ئوبلاستنىڭ زاپاس خىراجىتى ئومۇمىي چىقىم سوممىسىنىڭ تۆت پىرسەنتى بويىچە ھېسابلىنىدۇ؛ ئاپتونوم ناھىيىنىڭ زاپاس خىراجىتى ئومۇمىي چىقىم سوممىسىنىڭ ئۈچ پىرسەنتى بويىچە ھېسابلىنىدۇ.“ ئادەتتىكى ئۆلكە، شەھەرلەرنىڭ زاپاس خىراجىتى بولسا ئومۇمىي چىقىم سوممىسىنىڭ ئىككى پىرسەنتى بويىچىلا ھېسابلىنىدۇ①. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا ئورۇنلاشتۇرۇلغان زاپاس خىراجەتنىڭ خامچوتتا ئىگىلىگەن نىسبىتى ئادەتتىكى رايونلارنىڭ زاپاس خىراجىتىدىن ئۇستۈن بولىدىغان بۇ چارە ئىزچىل ئىجرا قىلىنىپ كەلمەكتە. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ چارە ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بىر خىل ئاپتونومىيە ھوقۇقى سۈپىتىدە مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى.

---

① 1964 ـ يىل 1 ـ ئاينىڭ 17 ـ كۈنىدىكى «گۇۋۇيۈەنىنىڭ 1964 ـ يىلدىكى خامچوتنى باشقۇرۇش تۈزۈمى توغرىسىدىكى بىرقانچە بەلگىلىمىسى»گە قارالسۇن.

4. «مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مالىيە خامچوتىنى ئىجرا قىلىش جەريانىدا، ئارتۇق كىرىم بولغان ۋە چىقىمدىن تېجەلگەن مەبلەغنى ئۆز ئالدىغا ئىشلىتىدۇ."

5. مللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تۈرلۈك چىقىم ئۆلچەملىرى، ئىشتاتى ۋە نورمىسى قاتارلىق جەھەتلەردىكى ھوقۇقى توغرىسىدا «مىللىي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ تۈرلۈك چىقىم ئۆلچەملىرى، ئىشتاتى ۋە نورمىسى توغرىسىدا دۆلەت بەلگىلىگەن پرىنسىپلارغا ئاساسلىنىپ ۋە ئۇنى ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ، قوشۇمچە بەلگىلىمە ۋە كونكرېت چارىلەرنى تۈزۈپ چىقىدۇ، ئاپتونوم رايون تۇزگەن قوشۇمچە بەلگىلىمە ۋە كونكرېت چارە گوۋۇيۈەنگە ئەنگە ئالدۇرۇلىدۇ: ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەر تۈزگەن قوشۇمچە بەلگىلىمە ۋە كونكرېت چارىلەر ئۆلكىلىك ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلىدۇ."

6. مللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ باجلارنى كېمەيتىپ ئېلىش ۋە كەچۈرۈم قىلىش جەھەتلەردىكى ھوقۇقى توغرىسىدا، «مىللىي تېررىتورىيەلىك

ئاپىتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپىتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ باج قانۇنىنى ئىجرا قىلىشتا، دۆلەتنىڭ بىر تۈتاش تەكشۈرۈپ تەستىقلىشى بىلەن كېمەيتىپ ئېلىنىدىغان ۋە كەچۈرۈم قىلىنغان باج تۈرلىرىدىن باشقا، بەزى يەرلىك مالىيە كىرىمگە تەئەللۇق باجلار ئۈستىدە ئېتىبار بېرىش ۋە رىغبەتلەندۈرۈش زۆرۈرىيىتى تۇغۇلسا، ئۇنداق باجلارنى كېمەيتىپ ئالسا ياكى كەچۈرۈم قىلسا بولىدۇ. ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپىتونوم ناھىيىلەر باجنى كېمەيتىش ياكى كەچۈرۈم قىلىشنى بەلگىلەشتە ئۆلكىلىك ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەستىقىنى ئېلىشى لازىم."

ئالتىنچى، مىللىي مەدەنىيەت، مائارىپ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى.

ئاساسىي قانۇنىدا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ـ مائارىپ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى توغرىسىدا مۇنداق بىر باش پرىنسىپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپىتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ مائارىپ، ئىلىم ـ پەن، مەدەنىيەت، سەھىيە، تەنتەربىيە ئىشلىرىنى باشقۇرۇشتا، مىللىي مەدەنىي مىراسلارنى ئاسراش ۋە رەتلەشتە، مىللىي مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈشتە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرىدۇ."

ئاساسي قانۇنىدىكى بۇ بەلگىلىمىنىڭ ئومۇمىي روھى مۇنۇلاردىن ئىبارەت: ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ مەدەنىيەت ـ ماارىپ ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا باشقۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە؛ مىللىي مەدەنىي مىراسلارنى ئاسراش ۋە رەتلەشتە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش ھوقۇقىغا ئىگە؛ مىللىي مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۇرۇشتە ئۆز ئالدىغا ئىش كۆرۈش ھوقۇقىغا ئىگە.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ "ئومۇمىي پرىنسىپ" قىسمىدا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشنىڭ باش يېتەكچىسى فاكتىنى مۇنداق بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مىللىي مەدەنىيەتنىڭ ئىسىل ئەنئەنىلىرىگە ۋارىسلىق قىلىپ ۋە ئۇنى جارى قىلدۇرۇپ، مىللىي ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىستىك مەنىۋى مەدەنىيەت يارىتىپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ سوتسىيالىستىك ئېڭىنى ۋە پەن ـ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆزلۇكسىز ئۆستۈرىدۇ." «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاساسىي قانۇنىدىكى پرىنسىپلارغا ۋە يۇقىرىدا ئېيتىلغان يېتەكچى فاكتىنغا ئاساسەن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مىللىي مەدەنىيەت ـ ماارىپ ئىشلىرىنى باشقۇرۇش توغرىسىدا تۆۋەندىكى 13 جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى بەلگىلەنگەن:

1. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ مائارىپ پىلانىنى، مەكتەپلەرنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى ۋە مەكتەپ باشقۇرۇش ئۇسۇلىنى بەلگىلەش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ مائارىپ فائىجىنىغا ۋە قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئۆز جايىنىڭ مائارىپ پىلانىنى، هەر خىل ۋە هەر دەرىجىلىك مەكتەپلەرنىڭ تەسىس قىلىنىشىنى، مەكتەپ تۈزۈمىنى، مەكتەپ باشقۇرۇش شەكلىنى، ئوقۇتۇش مەزمۇنىنى، ئوقۇتۇشتا قوللىنىلىدىغان تىلىنى ۋە ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىش چارىسىنى بەلگىلەيدۇ."

2. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مىللىي مائارىپىنى ئۆز ئالدىغا راۋاجلاندۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مىللىي مائارىپىنى ئۆز ئالدىغا راۋاجلاندۇرىدۇ، ساۋاتسىزلىقنى تۈگىتىدۇ، تۈرلۈك مەكتەپلەرنى ئاچىدۇ، باشلانغۇچ مەجبۇرىي مائارىپنى ئومۇملاشتۇرىدۇ، ئوتتۇرا مائارىپنى راۋاجلاندۇرىدۇ؛ مىللىي سەنئەت مەكتەپلىرىنى، مىللىي تېخنىكۇملارنى، مىللىي كەسپىي مەكتەپلەرنى ۋە مىللەتلەر شۆيۈەنلىرىنى ئېچىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ كەسپىي خادىملىرىنى يېتىشتۇرىدۇ."

3. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قونۇپ ئوقۇشنى ۋە ئوقۇش يارىدەم پۇلى ئېلىشنى ئاساس قىلغان، هۆكۈمەت باشقۇرىدىغان مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە مىللىي ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى

ئېچىش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەنىدى: "مىللىي ئاپتونو-
مىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاز سانلىق مىللەت
چارۋىچىلىق رايونلىرىدا ۋە ئىقتىسادىي ناچار بولغان، ئاز سانلىق
مىللەت تارقاق ئولتۇراقلاشقان تاغلىق رايونلاردا قونۇپ
ئوقۇشنى ۋە ئوقۇش ياردەم پۇل ئېلىشنى ئاساس قىلغان،
ھۆكۈمەت باشقۇرىدىغان مىللىي باشلانغۇچ مەكتەپ ۋە مىللىي
ئوتتۇرا مەكتەپلەرنى ئاچسا بولىدۇ."

4. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدا قانداق تىل-يېزىقنى قوللىنىش
مەكتەپ مائارىپىنى يولغا قويۇشنى بەلگىلەش ھوقۇقى بولىدۇ
دەپ بەلگىلەندى: "ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى قوبۇل
قىلىشنى ئاساس قىلغان مەكتەپلەردىن شەرت-شارائىتى بارلىرى
ئاز سانلىق مىللەت يېزىقىدا تۈزۈلگەن دەرسلىكلەرنى قوللىنىشى
ۋە ئاز سانلىق مىللەت تىلىدا دەرس ئۆتۈشى كېرەك، باشلانغۇچ
مەكتەپنىڭ يۇقىرى سىنىپلىرىدا ياكى ئوتتۇرا مەكتەپلەردە خەنزۇ
تىلى دەرسىنى كىرگۈزۈپ، مەملىكەت بويىچە قوللىنىلىدىغان
ئومۇمىي ئىدەبىي تىلنى ئومۇملاشتۇرۇش لازىم."

5. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مىللىي مەدەنىيەت-سەنئەتنى
ئۆز ئالدىغا راۋاجلاندۇرۇش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى:
"مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى
مىللىي شەكىل ۋە مىللىي ئالاھىدىلىكىگە ئىگە ئىدەبىيات-
سەنئەت، ئاخبارات، نەشرىيات، رادىئو، كىنو، تېلېۋىزىيە
قاتارلىق مىللىي مەدەنىيەت ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا

راۋاجلاندۇرىدۇ."

6. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز مىللىتىنىڭ تارىخىي مەدەنىي مىراسلىرىنى توپلاش، رەتلەش، قوغداش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مىللىي تىلدىكى كىتابلارنى توپلاش، رەتلەش، تەرجىمە قىلىش ۋە نەشر قىلىش ئىشلىرىنى ئېلىپ بارىدۇ، مىللىي مەشهۇر يادىكارلىقلارنى، قىممەتلىك ئاسارەئەتىقلەرنى ۋە باشقا مۇهىم تارىخىي مەدەنىي مىراسلارنى قوغدايدۇ."

7. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى پەن ـ تېخنىكىنى ئۆز ئالدىغا راۋاجلاندۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ پەن ـ تېخنىكا تەرەققىيات پىلانىنى ئۆز ئالدىغا بەلگىلەيدۇ، پەن ـ تېخنىكا بىلىملىرىنى ئومۇملاشتۇرىدۇ."

8. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى داۋالاش ـ ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا راۋاجلاندۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ داۋالاش ـ ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىيات پىلانىنى ئۆز ئالدىغا بەلگىلەيدۇ، زامانىۋى ۋە مىللىي ئەنئەنىۋى تېبابەتچىلىك ـ دورىگەرلىك ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرىدۇ." "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەرلىك كىسەللىكلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى داۋالاش هەمدە ئانا ـ بالىلارنىڭ ساقلىقىنى ساقلاش

ئىشلىرىنى كۆچەيتىدۇ، تازىلىق شارائىتىنى ياخشىلايدۇ."

9. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەنتەربىيە ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا راۋاجلاندۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەنتەربىيە ئىشلىرىنى ئۆز ئالدىغا راۋاجلاندۇرۇپ، مىللىي ئەنئەنىۋى تەنتەربىيە پائالىيەتلىرىنى قانات يايدۇرۇپ، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ جىسمانىي قۇۋۋىتىنى ئاشۇرىدۇ."

10. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مەملىكەت ئىچىدە پەن، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاقە ھەمكارلىقىنى قانات يايدۇرۇش هوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەندى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ماۋارىپ، پەن- تېخنىكا، مەدەنىيەت- سەنئەت، سەھىيە، تەنتەربىيە قاتارلىق جەھەتلەردە باشقا جايلار بىلەن بولغان ئالاقە ۋە ھەمكارلىقىنى پائال قانات يايدۇرىدۇ."

11. ئاپتونوم رايونلارنىڭ ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى پەن، مەدەنىيەت جەھەتتە چەت ئەللەر بىلەن ئالاقە باغلىسا بولىدۇ دەپ بەلگىلەندى: "ئاپتونوم رايونلارنىڭ ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بەلگىلىمىسىگە ئاساسەن، ماۋارىپ، پەن- تېخنىكا، مەدەنىيەت- سەنئەت، سەھىيە، تەنتەربىيە قاتارلىق جەھەتلەردە چەت ئەللەر بىلەن ئالاقە باغلىسا بولىدۇ."

12. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى پىلانلىق تۇغۇتنى يولغا قويۇش

چارىسىنى تۈزۈپ چىقىش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەنىدى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسلىنىپ ۋە ئۇنى ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا بىرلەشتۈرۈپ، پىلانلىق تۈغۈتنى يولغا قويۇش چارىسىنى **تۈزۈپ** چىقىدۇ."

13. ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئېكولوگىيىلىك تەڭپۇڭلۇقنى ئاسراش ۋە ئىجتىمائىي ئاپەتلەرنىڭ ئالدىنى ئېلىش ۋە ئۇنى تۈگىتىش ھوقۇقىغا ئىگە دەپ بەلگىلەنىدى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تۈرمۇش مۇھىتىنى ۋە ئېكولوگىيىلىك مۇھىتنى ئاسرايدۇ ۋە ياخشىلايدۇ، بۇلغىنىشنىڭ ۋە باشقا ئىجتىمائىي ئاپەتلەرنىڭ ئالدىنى ئالىدۇ ۋە ئۇنى تۈگىتىدۇ."

يەتتىنچى، جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسىملىرىنى تەشكىللەش جەھەتتىكى ئاپتونومىيە ھوقۇقى.

ماۋ زېدۇڭ 1945 ـ يىل 4 ـ ئايدا بەرگەن "بىرلەشمە ھۆكۈمەت ھەققىدە" دېگەن دوكلاتىدا: ئاز سانلىق مىللەتلەرگە يارەملىشىپ، "ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاممىۋى مەنپەئىتىنى قوغدايدىغان ئۆز قوشۇنلىرىنى قۇرۇش" كېرەك① دەپ ئېنىق تەشەببۇس قىلغانىدى. 1949 ـ يىل 9 ـ ئايدىكى "جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى"دا مۇنداق

① «ماۋ زېدۇڭ تالانما ئەسەرلىرى»، 3 ـ توم، ئۇيغۇرچە يېڭى يېزىق نەشرى، 1862 ـ بەت.

بەلگىلەنگەن: "جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى تەۋەسىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردە بىر تۈتاش ھەربىي تۈزۈم بويىچە، خەلق ئازادلىق ئارمىيىسىگە قاتنىشىش ۋە يەرلىك خەلق جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمىلىرىنى تەشكىل قىلىش ھوقۇقى بولىدۇ." 1952 ـ يىلىدىكى "جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى"دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ "ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بىر تۈتاش ھەربىي تۈزۈمى بويىچە، شۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمىلىرىنى ۋە خەلق ئەسكەرلىرىنى تەشكىللىسە بولىدۇ." 1954 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى، دۆلەتنىڭ ھەربىي تۈزۈمىگە ئاساسەن، ئۆز جايىنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمىلىرىنى تەشكىللىسە بولىدۇ."

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆزىنىڭ جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمىلىرىنى تەشكىللەش ھوقۇقىغا ئىگە بۇ، پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ ئىزچىل سىياسىتى. "مەدەنىيەت زور ئىنقىلاۋى"دىن ئىبارەت ئون يىللىق ئاپەت داۋامىدا، 1975 ـ يىلى ئىيلان قىلىنغان ئاساسىي قانۇندا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ بۇ ئاپتونومىيە ھوقۇقى ئىلىپ تاشلانغان ئىدى. 1982 ـ يىلىدىكى ئاساسىي قانۇندا، دۆلىتىمىز

قۇرۇلغاندىن بۇيانقى، ھەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمىلىرىنى تەشكىللىسە بولامدۇ، بولمامدۇ، دېگەن مەسىلىدىكى ئوخشاش بولمىغان ئەھۋال ۋە تەجرىبىلەرگە ئاساسەن، ئەمەلىيەتكە تېخىمۇ ئۇيغۇن كېلىدىغان تۆۋەندىكى بەلگىلىمە چىقىرىلدى: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ ھەربىي تۈزۈمىگە ۋە شۇ جاينىڭ ئەمەلىي ئېھتىياجىغا ئاساسەن، گوۋۇيۈەنىنىڭ تەستىقىنى ئېلىپ، شۇ جاينىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغدايدىغان جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسمىلىرىنى تەشكىل قىلسا بولىدۇ."

سەككىزىنچى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئېھتىياج يۈرگەن ئاھالىنى باشقۇرۇش چارىسىنى تۈزۈش ھوقۇقىغا ئىگە.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئېھتىياج يۈرگەن ئاھالىنى باشقۇرۇش چارىسىنى تۈزۈپ چىقىدۇ."

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ئېھتىياج يۈرگەن ئاھالە مەسىلىسى، نۆۋەتتە، دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي خىزمىتىدىكى دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك بىر مەسىلە. مەملىكىتىمىزدە ئاھالىنىڭ تارقىلىشى بەكمۇ تەكشى ئەمەس، ئاساسەن شەرقىي جەنۇبىي قىسمىنىڭ ئاھالىسى زىچ، غەربىي شىمال قىسمىنىڭ ئاھالىسى شالاڭ. دۆلىتىمىز قۇرۇلغان 30 نەچچە يىلدىن بۇيانقى ئاھالىنىڭ يۆتكىلىش تارىخىي يۈزلىنىشىدىن ۋە غەربىي شىمالنى

ئېچىش ئېھتىياجىدىن قارىغاندا، مەملىكىتىمىزنىڭ شەرقىي جەنۇبىي قىسمىدىكى زىچ ئاھالە غەربىي شىمال تەرەپكە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا تېخىمۇ كۆپ ئېغىپ كىرىدۇ. ئاھالىنىڭ بۇنداق ئېغىپ كىرىشىدە، مۇنداق ئىككى خىل شەكىل بار: بىرىنچىدىن، دۆلەت پىلانلىق تۈردە يۆتكەيدۇ؛ ئىككىنچىدىن، ئۆزلىرى ئېغىپ كىرىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا پىلانلىق تۈردە يۆتكەلگەن ئاھالە دۆلەتنىڭ بىر تۈتاش نوپۇس تۈزۈمىگە ئاساسەن باشقۇرۇلىدۇ، مەسىلە ئۆزلىرى ئېغىپ كىرگەن ئاھالىنى قانداق باشقۇرۇشتا. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئۆزلىرى ئېغىپ كىرگەن ئاھالە ئاساسەن خەنزۇلار. ئاھالىنىڭ بۇنداق ئېغىش مقدارىنى قانداق تىزگىنلەش، ئۇلار مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا كىرگەندىن كېيىن ئۇلارنى قانداق باشقۇرۇش، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى گۈللەندۈرۈشتە ئۇلارنىڭ ئىجابىي رولىنى قانداق جارى قىلدۇرۇش ۋە ئۇلارنىڭ شۇ يەردىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاممىسى بىلەن بولغان ئىقتىسادىي مەنپەئەت مۇناسىۋىتىنى قانداق بىر تەرەپ قىلىش ئىنتايىن مۇھىم مەسىلە. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ ئەھۋاللارغا قارىتىپ يۇقىرىقىدەك بەلگىلىمە چىقىرىلغان. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىغا، قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئېغىپ يۈرگەن ئاھالىلەرنى باشقۇرۇش چارىسىنى تۈزۈش ھوقۇقى بېرىلگەن.

ئالتىنچى باب
دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قاراتقان رەھبەرلىكى ۋە بەرگەن ياردىمى

يۇقىردا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى ــ دۆلەتنىڭ مۇھىم بىر سىياسىي تۈزۈمى. بۇ تۈزۈم بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي مۇناسىۋەتنى تەڭشەيدىغان تۈپ سىياسەت مەسىلىسىگە بېرىپ تاقىلىدۇ، 1978 ـ يىل 2 ـ ئايىغىچە، مەملىكىتىمىزدىكى 55 ئاز سانلىق مىللەت ئىچىدە 44 مىللەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇردى، بۇنىڭ بىلەن تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ئومۇمىي نوپۇسى 49 مىليوندىن كۆپرەككە يەتتى①؛ ئېلىمىزدە قۇرۇلغان مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئومۇمىي يەر مەيدانى 6 مىليون كۋادرات كىلومېتر-

---

① خۇاڭ فېڭشياڭ: «ئېلىمىزدىكى ئازىلاش ۋە تارقاق ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەتلەر»، «مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقى» ژۇرنىلىنىڭ 1987 ـ يىللىق 4 ـ سانى، 24 ـ بەتكە قارالسۇن.

دىن ئاشىدۇ، دېمەك، ئېلىمىزدىكى يەرلىك مەمۇرىي رايونلار ئىچىدە، دۆلەت زېمىنىدىن ئىگىلىگەن يەر مەيدانىدىن ئېيتقاندا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار 60 پىرسەنتتىن كۆپرەك جاينى ئىگەللەيدۇ. بۇ تۈزۈم ئېلىمىزنىڭ چېگرا مۇداپىئەسىنى مۇستەھكەملەشكە بىرىپ تاقىلىدۇ، ئېلىمىزدىكى مۇتلەق كۆپ سانلىق مىللەتلەر ۋەتىنىمىزنىڭ قۇرۇقلۇق چېگرىسىدا ۋە دېڭىز مۇداپىئە لىنىيىسىدە ئولتۇراقلاشقان، نۇرغۇنلىغان مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار چېگرىدا ۋە دېڭىز بويلىرىدا قۇرۇلغان. بۇ تۈزۈم دۆلىتىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىكى مۇھىم بايلىق مەنبەسى بازىسى مەسلىسىگە بىرىپ تاقىلىدۇ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مول يەر ئاستى، يەر ئۈستى بايلىقىنى ئېچىش ۋە ئۇنىڭدىن پايدىلىنىش دۆلەت قۇرۇلۇشدىكى مۇھىم ستراتېگىيىلىك ۋەزىپە، ئېلىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان مۇھىم قۇرۇلۇش ۋەزىپىسى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. بۇ تۈزۈم دۆلەتنىڭ سىياسىي ۋەزىيىتىنىڭ تىنچ ـ ئىتتىپاق بولۇش ـ بولماسلىقى، دۆلەتنىڭ مۇستەھكەم، بىرلىككە كەلگەن بولۇش ـ بولماسلىقىدىن ئىبارەت تۈپ مەسىلىگە بىرىپ تاقىلىدۇ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ تىنچ ۋەزىيىتى بولمسا، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقى، ھەمكارلىقى بولمسا، پۈتۈن مەملىكەتنىڭ تىنچ ـ ئىتتىپاقلىقىنىڭ بولۇشى، دۆلەتنىڭ بىرلىكـ نىڭ بولۇشى مۇمكىن ئەمەس، دەل مىللىي تېررىتورىيىلىك

ئاپتونومىيە تۈزۈمى مەملىكىتىمىزدە زور مەسىلە بولغانلىقى ئۈچۈن، دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قانداق قىلىپ توغرا رەھبەرلىك قىلىشى، باشقۇرۇشى، گۈللەندۈرۈشى ئىلمىزنىڭ سىياسىي ھاياتىدىكى تۈپ خاراكتېرلىك زور مەسىلە بولۇپ قالدى. ئاساسىي قانۇن ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قانداق قىلىپ توغرا رەھبەرلىك قىلىشى، ئۇنى باشقۇرۇشى، گۈللەندۈرۈشى توغرىسىدا مۇھىم بەلگىلىمە چىقىرىلغان، تۆۋەندە بۇلارنى بىرنەچچىگە بۆلۈپ سۆزلەيمىز.

بىرىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا رەھبەرلىك قىلىش پرىنسىپى

دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا توغرا رەھبەرلىك قىلىش، ئۇلارنى باشقۇرۇش، گۈللەندۈرۈش مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى ساغلاملاشتۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى. ئاساسىي قانۇن ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دا دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قارىتىلغان رەھبەرلىك قىلىش پرىنسىپى تۆۋەندىكىدەك بەلگىلەنگەن:

بىرىنچى، دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشقا

كاپالەتلىك قىلىشى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈش پرىنسىپىغا كاپالەتلىك قىلىشى لازىم.

بۇ — مۇهىم بىر پرىنسىپ. ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشتە يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ تولۇق كاپالىتى بولمىسا بولمايدۇ. دەل مۇشۇ نۇقتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ئاساسىي قانۇندا بۇ مەسىلە ئۇستىدە ئالاهىدە بەلگىلىمە چىقىرىلغان: ئاساسىي قانۇننىڭ "ئومۇمىي پروگراممما" قىسمىنىڭ 4 ـ ماددىسىدا مۇنداق بەلگىلەنگەن: "دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ قانۇنىغا مۇۋاپىق هوقۇقىغا ۋە مەنپەئىتىگە كاپالەتلىك قىلىدۇ." بۇ يەردە ئالدى بىلەن ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى تەسىس قىلىش، ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشكە كاپالەتلىك قىلىش كۆزدە تۇتۇلغان. چۈنكى بۇ ئىلىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئەڭ مۇهىم قانۇنىي هوقۇقى.

ئاساسىي قانۇندا يەنە گۇۋاھنامىنىڭ خىزمەت هوقۇقى دائىرىسىدە ئېنىق قىلىپ مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: گۇۋاھنامىن "مىللىي ئىشلارغا رەهبەرلىك قىلىدۇ ۋە بۇ ئىشلارنى باشقۇرىدۇ، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك هوقۇقىنى ۋە مىللىي ئاپتو-

نومیلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرىدۇ."

ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرنىڭ روھىغا ئاساسەن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ "ئومۇمىي پرىنسىپ" قىسمىنىڭ 8 ـ ماددىسىدا كونكرېت قىلىپ مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلىدۇ."

ئاساسىي قانۇندىكى ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى يۇقىرىقى بەلگىلىمىلەر مۇنداق ئىككى جەھەتتىكى مەزمۇننى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ:

1. دۆلەت قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇشقا تېگىشلىك بولغانلىكى ئاز سانلىق مىللەت توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇشقا يول قويۇشقا ۋە ئۇنىڭغا پائال ياردەم قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك. بۇ ھەقتە ئاساسىي قانۇنىدا مۇنداق دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن: ئاپتونوم رايونلىنىڭ قۇرۇلۇشى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ خىزمەت ھوقۇقى دائىرىسىگە كىرىدۇ، ئۇنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى تەستىقلايدۇ؛ ئاپتونوم رايونلارغا بۆلۈنۈشى گوۋۇيۈەنىنىڭ خىزمەت ھوقۇقى بولۇپ، ئۇنى گوۋۇيۈەن تەستىقلايدۇ. ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ قۇرۇلۇشى ۋە رايونلارغا بۆلۈنۈشى گوۋۇيۈەننىڭ خىزمەت ھوقۇقى بولۇپ، ئۇنى

گوۋژيۇەن تەستىقلايدۇ. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئىلان قىلىنغان ۋە 1984 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ كۈچكە ئىگە بولغاندىن بۇيان، گوۋژيۇەن ۋە مۇناسىۋەتلىك ھەر دەرىجىلىك يەرلىك ھۆكۈمەتلەر ئاساسىي قانۇندىكى ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرنى ئەستايىدىل ئىجرا قىلدى، 1984 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنىدىن 1987 ـ يىل 12 ـ ئايغىچە، گوۋژيۇەنىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن، 40 مىللىي ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇلدى.

2. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يولغا قويۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش مەركەزدىكى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتى، شۇنداقلا يەرلىك ھەر دەرىجىلىك مۇناسىۋەتلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭمۇ مەسئۇلىيىتى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا 1954 ـ يىلدىكى ئاساسىي قانۇندىكى مەسلىنىڭ قويۇلۇش ئۇسۇلى①

---

① 1954 ـ يىلدىكى «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئاساسىي قانۇنى»نىڭ 73 ـ ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشىگە تولۇق كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك،..."

قوللىنىلىپ، بۇ نۇقتا "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى"نىڭ مەسئۇلىيىتى دەپ قېلىپلاشتۇرۇلدى. بۇ يەردىكى "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى" ھەر دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ يۇقىرى ۋە تۆۋەن دەرىجىلىك ئورۇنلار بىلەن بولغان مۇناسىۋىتىگە قارىتا ئېيتىلغان. مەركەزدىكى دۆلەت ئورگانلىرى پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى مىللىي ئاپتونوم رايونلار، ئاپتونوم ئوبلاستلار، ئاپتونوم ناھىيىلەرگە نىسبەتەن يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى ھېسابلىنىدۇ. بۇنىڭدىن باشقا، ئاپتونوم ئوبلاستقا نىسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى ئۆلكە ياكى ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى بولىدۇ. مىللىي ئاپتونوم ناھىيىلەرگەنسبەتەن ئېيتقاندا، ئۇلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگىنى يەنىلا ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلىق ياكى تەۋەسىدە رايون، ناھىيە بولغان شەھەرلىك دۆلەت ئورگانلىرى بولىدۇ. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، مەركەزدىكى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ، ئۆلكە، ئاپتونوم رايوندىكى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ، ئاپتونوم ئوبلاست، تەۋەسىدە رايون، ناھىيە بولغان شەھەرلەردىكى دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ئۆزىگە قارايدىغان مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلىش مەسئۇلىيىتى بولىدۇ.

ئىككىنچى، دۆلەت بارلىق تىرىشچانلىقلار بىلەن مەملە-كەتىمىزدىكى ھەممە مىللەتنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش پرىنسىپى.

ئاساسىي قانۇنىمىزنىڭ "سۆز بېشى"دا دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي مەسىلىدىكى تۈپ خاراكتېرلىك ۋەزىپىسى سۈپىتىدە: "دۆلەت بارلىق تىرىشچانلىقلار بىلەن مەملىكىتىمىزدىكى ھەممە مىللەتنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ — ھەرقايسى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا رەھبەرلىك قىلىشى، ئۇلارنى باشقۇرۇشى ۋە ئۇلارغا ياردەم قىلىشىدىكى بىر مۇھىم پرىنسىپ.

1984 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 22 ـ كۈنى، ئاپىي ئاۋاڭجىنمېي 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ يىغىنىدا قىلغان «دۆڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تەرىبىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى (لايىھە)» توغرىسىدا ئىزاھات» دېگەن سۆزىدە مۇنداق دېگەنىدى: "ھازىر مەملىكىتىمىزدىكى ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيىتى، ئومۇمەن ئالغاندا، بىرقەدەر ئارقىدا، بۇ — مىللەتلەر ئارىسىدا تارىختىن قېپقالغان ئەمەلىيەتتىكى تەڭسىزلىك. مىللەتلەر ئارىسىدا تارىختىن قېپقالغان ئەمەلىيەتتىكى بۇ تەڭسىزلىكنى پەيدىنپەي تۈگىتىشتىكى ئاساسىي تۈپ مەسىلە — ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىش. بۇ ئۇزاق

مۇددەتلىك، تۆپ خاراكتېرلىك ۋەزىپە. ئىقتىساد راۋاجلانسا، ئىشلەپچىقىرىش يۈكسەلسە، مەدەنىيەت راۋاجلانسا، مائارىپ يۈكسەلسە، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە كەسپىي خادىملىرى يېتىشىپ چىقسا، مىللەتلەر ئارىسىدا تارىخىتىن قېپقالغان ئەمەلىيەتتىكى تەڭسىزلىك پەيدىنپەي ھەل بولىدۇ. بۇ تارىخىي ۋەزىپىنى ئەمەلگە ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئاساسىي قانۇندا "دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېھتىياجىغا قاراپ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردەم بېرىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. لايىھىدە ئاساسىي قانۇندىكى مۇشۇ بەلگىلىمىنىڭ روھىغا ئاساسەن، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ بۇ جەھەتتىكى مەجبۇرىيىتى توغرىسىدا بىر يۇرۇش بەلگىلىمىلەر چىقىرىلدى."①

دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىپ، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشى دەل مىللەتلەر ئارىسىدا تارىخىتىن قېپقالغان ئەمەلىيەتتىكى تەڭسىزلىكنى پەيدىنپەي تۈگىتىشنىڭ

---

① «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»، مىللەتلەر نەشرىياتىنىڭ 1984 - يىل نەشرى، 41 — 41 - بەتلەر.

ئەڭ تۆپ يولى. بۇ رەھبەرلىك پرىنسىپىنىڭ يولىغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ئاساسىي قانۇنىدا يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى تېز راۋاجلاندۇرۇشىغا مالىيە، ماددىي ئەشيا، تېخنىكا ۋە باشقا جەھەتلەردىن ياردەم بېرىدۇ."

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىمۇ مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى... ھەمدە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېھتىياجىغا قاراپ، ئۇلارنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە تېرىشىپ ياردەم بېرىدۇ."

ئۇيغۇر، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەھمىيىتىنى كۆزدە تۇتۇپ، ھەقىقەتەن ئەھمىيەتلىك ئىزدىگەن ھالدا ئۇلارغا رەھبەرلىك قىلىش ۋە ياردەم بېرىش ھەمدە ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېھتىياجىغا تولۇق ئېتىبار بېرىش پرىنسىپى.

ئەھمىيەتلىك ئاساس قىلىش، ھەقىقەتەن ئەھمىيەتلىك ئىزدەش ــ ماركسىزملىق ئىدىيىۋى لۇشىەن، بارلىق خىزمەتلەردە بۇ ئىدىيىۋى لۇشىەندە ئاڭلىق ھالدا چىڭ تۇرۇش، چىگىش ۋە مۇرەككەپ مىللىي خىزمەتتە بولۇپمۇ شۇنداق قىلىش لازىم. ئاساسىي قانۇندا، بۇ نۇقتا ئىزچىل تەكتىلەنگەن ۋە بۇ جەھەتتە بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان. ئاساسىي قانۇنىنىڭ 115 ــ ماددىسىدا،

مللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى قانۇنغا ئاساسەن ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ، "دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلىرىنى ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىجرا قىلىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇننىڭ 116-ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامىنى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىشقا هوقۇقلۇق." ئاساسىي قانۇننىڭ 4-ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېھتىياجىغا قاراپ، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردەم بېرىدۇ." ناھايىتى روشەنكى، ئاساسىي قانۇندا تەكىتلەنگەن بەلگىلىمىلەر مللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلىرىنى ئىجرا قىلىشتا ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ئاساس قىلىشى، ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈشتە شۇ جايدىكى مىللەتنىڭ سىياسىي، ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىنى ئاساس قىلىشى؛ دۆلەت ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردەم بېرىشتە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئېھتىياجىنى ئاساس قىلىشى لازىم دېگەندىن ئىبارەت. بىر جۈملە سۆز بىلەن

ئېيتقاندا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىيەتتىنى ئاساس قىلىشتا چىڭ تۇرۇش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتەك ئىدىيىۋى لۇشيەندە چىڭ تۇرۇشتىن ئىبارەت.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇننىڭ روھىغا بىنائەن، بۇ ئىدىيىۋى لۇشيەنگە قارىتا يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ بەلگىلىمىلەر چىقىرىلدى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاساسىي قانۇننىڭ يۇقىرىقى روھى قايتا تەكتىلەنگەندىن سىرت، يەنە "سۆز بېشى"دا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى قەتئىي يولغا قويۇش ئۈچۈن، "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ دۆلەتنىڭ قانۇن، سىياسەتلىرىنى ئۆز ىېرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا قاراپ ئىجرا قىلىشقا ھەقىقىي كاپالەتلىك قىلىش كېرەك" دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 54 ـ ماددىسىدا، مۇھىم بىر رەھبەرلىك پرىنسىپى قىلىپ ئالاھىدە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا دائىر قارارلىرى، بەلگىلىمىلىرى، بۇيرۇقلىرى ۋە يولىيورۇقلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالغا ئۇيغۇن بولۇشى لازىم."

يۇقىرىدا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقى مەسىلىسىنى بايان قىلغان ۋاقىتتا، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 20 ـ ماددىسىدىكى تۆۋەندىكى بەلگىلىمىنى ئېيتىپ ئۆتكەنىدۇق: "يۇقىرى دەرىجىلىك

دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قارار، بەلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يوليورۇقلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كەلمەي قالسا، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى شۇ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ تەستىقىنى ئالغاندىن كېيىن، جانلىق ئىجرا قىلسا ياكى ئىجرا قىلىشنى توختاتسا بولىدۇ."

ناھايىتى روشەنكى، يۇقىرىدا نەقىل كەلتۈرۈلگەن ئۇ ئىككى بەلگىلىمە بىر-بىرىگە ماسلاشقان بولۇپ، بىرى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى سۈپىتىدە بەلگىلەنگەن بولسا، يەنە بىرى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قارىتىلغان رەھبەرلىك پرىنسىپ سۈپىتىدە بەلگىلەنگەن. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى چىقارغان، ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان قارار، بەلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يوليورۇقلارنى جانلىق ئىجرا قىلىش ھوقۇقى ياكى ئىجرا قىلىشنى توختىتىش ھوقۇقىغا يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ قارار، بەلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يوليورۇقلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلىشى كېرەكلىكى توغرىسىدىكى بەلگىلىمە دەل ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ بۇنداق جانلىق ئىجرا قىلىش ھوقۇقىغا ياكى ئىجرا قىلىشنى توختىتىش

مۇقۇقنا قىلىنغان مۇھىم كاپالەت بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 55 - ماددىسىدا يەنە ئالاھىدە ھالدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى خەلق ئىگىلىكى تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىنى تۈزۈشتە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە ۋە ئېھتىياجىغا ئېتىبار بېرىشى لازىم."

ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش، ھەقىقەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەشتىن ئىبارەت ئىدىيىۋى لۇشىيەن يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىدىن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا رەھبەرلىك قىلىش ۋە ياردەم بېرىشتە ئۇلارنىڭ ئالاھىدىلىكىنى تولۇق ھېسابقا ئېلىشنى، چىقىرىلغان قارار، بەلگىلىمە، بۇيرۇق ۋە يوليورۇقلارنىڭ شۇ يەرنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئۇيغۇن كېلىدىغان بولۇشىنى تەلەپ قىلىپلا قالماستىن، يەنە بىر مۇھىم تەرەپنى — دۆلەت پۈتۈن مەملىكەتنىڭ تۈرلۈك خىزمەتلىرىنى بىر تۇتاش ئويلاشقاندا ۋە ئۇ توغرىدا پىلان تۈزگەندە، بولۇپمۇ خەلق ئىگىلىكى پىلانىنى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىيات پىلانىنى تۈزگەن ۋاقىتتا، مەسىلىلەرنى چوقۇم كۆپ مىللەتنىڭ ئالاھىدىلىكىنى كۆزدە تۇتۇپ بىر تەرەپ قىلىشنى يەنى خەنزۇلاردىن باشقا يەنە كۆپلىگەن ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ بارلىقىنى؛ دېگىز بويىدىكى ۋە ئوتتۇرا تۈزلەڭلىكىگە سىرقەدەر تەرەققىي قىلغان بەزى رايونلاردىن باشقا يەنە چېگرا رايونلار، چارۋىچى-

لىق رايونلىرى، ئورمانچىلىق رايونلىرى قاتارلىق تەرەققىياتى بىرقەدەر ئاستا بولۇۋاتقان. ھەتتا ئىشلەپچىقىرىشتا يەنىلا "ئۆرتەپ، چوقۇلاپ تېرىش" ئۇسۇلىنى قوللىنىۋاتقان مەلۇم ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭمۇ بارلىقىنى كۆزدە تۇتۇشنى تەلەپ قىلىدۇ. خەنزۇ رايونلىرى تەرەققىي قىلىشى، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرى تېخىمۇ تېز تەرەققىي قىلىشى لازىم. بۇ — مىللىي رايونلارنىڭ ئالاھىدىلىكى، شۇنداقلا دەل دۆلىتىمىزنىڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى. مەيلى ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى بولسۇن، مەيلى ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى ياكى سىياسىي تۈزۈلمە ئىسلاھاتى بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئالاھىدىلىكىگە تولۇق ئېتىبار بېرىش، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئېھتىياجىغا تولۇق ئېتىبار بېرىش لازىم. بىز جۇڭگوچە ئالاھىدىلىككە ئىگە سوتسىيالىزم قۇرۇش ئۈچۈن تىرىشىۋاتىمىز، "جۇڭگوچە ئالاھىدىلىك" دېگەن نۇرغۇن جەھەتلەرنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، بۇنىڭ ئىچىدىكى مۇھىم بىر ئالاھىدىلىك ھەرقايسى ئۆزگىچە ئالاھىدىلىككە ئىگە بولغان 55 ئاز سانلىق مىللەتنىڭ ۋە 140 نەچچە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ بولغانلىقى، بۇلارنىڭ ھەممىسىنىڭ گۈللەپ ياشناۋاتقان سوتسىيالىستىك شانلىق دەۋرگە كىرگەنلىكىدىن ئىبارەت.

تۆتىنچى، دۆلەت كەڭ كادىرلار ۋە ئاممىنى قارىتا مىللىي سىياسەت توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىشى ھەمدە مىللىي

سياسەتكە، قانۇنغا رىئايە قىلىش ۋە بۇلارنى ئىجرا قىلىش پرىنسىپىنى دائىم تەكشۈرۈپ تۇرۇشى لازىم.

مىللىي سىياسەت توغرىسىدىكى تەربىيىگە ئەھمىيەت بېرىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا پايدىسىز بولغان خاھىشلارغا قارشى تۇرۇش دۆلىتىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇنى ۋە قانۇنلىرىدا نەچچە ئون يىلدىن بۇيان بەلگىلىمە چىقىرىش ئىزچىل تەكتىلىنىپ كېلىۋاتقان مۇھىم مەزمۇن. 1949 ـ يىلى تۇزۇلگەن «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگراممىسى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "چوڭ مىللەتچىلىككە ۋە تار مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش، مىللەتلەر ئارىسىدىكى كەمسىتىش، ئېزىش ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۆلگۈنچىلىك سېلىشتۇرۇش قىلمىشلارنى مەنئى قىلىش كېرەك." 1952 ـ يىلى تۇزۇلگەن «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسى يولىغا قويۇش نۇقتىلىرى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى ھەر مىللەت خەلقىگە مىللىي باراۋەرلىك، دوستلۇق، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق كۆز قارىشىنى تىكلەپ، تۇرلۇك چوڭ مىللەتچىلىك ۋە تار مىللەتچىلىك خاھىشلىرىنى تۈگىتىش توغرىسىدا تەربىيە بېرىشى ۋە ئۇلارغا ياردەم قىلىشى لازىم." 1982 ـ يىلى، 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىي ماقۇللىغان ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش كۆرىشىدە چوڭ مىللەتچىلىككە قارشى تۇرۇش،

ئاساسلىقى، چوڭ خەنزۇچىلىققا قارشى تۇرۇش، يەرلىك مىللەتـ چىلىككىمۇ قارشى تۇرۇش لازىم."

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 66 ـ ماددىسىدا، ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن يۇقىرىقى بەلگىلىمىلەر ئاساسىدا يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنداق دەپ بەلگىلەنـ گەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسى ئارىسىدا مىللىي سىياسەت تەربىيىسىنى كۈچەيتىشى، مىللىي سىياتىكە ۋە ئالاقىدار قانۇنلارغا ئەمەل قىلىش ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىش ئەھۋالىنى دائىم تەكشۈرۈپ تۇرۇشى لازىم."

بۇ بەلگىلىمىدە دىققەت قىلىشقا تېگىشلىك مۇنداق بىرنەچچە نۇقتا بار:

1. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسى ئارىسىدا مىللىي سىياسەتنى كۈچەيتىش توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىشى كېرەك دەپ بەلگىلەنگەن، بۇ يەردە تەكىتلىنىۋاتقىنى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسىغا قارىتا، ھەركەزدىن تارتىپ جايلارغىچە بولغان ھەر مىللەت ھەر دەرىجىلىك كادىرلارغا قارىتا، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت كەڭ خەلق ئاممىسىغا قارىتا مىللىي سىياسەت توغرىسىدا تەربىيە ئېلىپ بېرىش. مىللىي سىياسەت توغرىسىدىكى تەربىيە ئەلۋەتتە مىللىي قانۇن ـ تۈزۈم توغرىسىدىكى تەربىيىنى ئۆز ئىچىگە ئالىدۇ، مەسىلەن، مەملىكەت بويىچە قانۇن بىلىملىرىنى

ئومۇملاشتۇرۇش تەرىبىسىگە، تەشۋىق ـ تەربىيىنىڭ مۇھىم بىر مەزمۇنى سۈپىتىدە، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى كىرگۈزۈلدى①.

2. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي سىياسەت ۋە مۇناسىۋەتلىك قانۇنلارغا رىئايە قىلىش ۋە ئۇلارنىڭ ئىجرا قىلىنىشىنى دائىم تەكشۈرۈپ تۇرۇشى كېرەك دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ يەردە دائىم تەكشۈرۈپ تۇرۇش تەكىتلەنگەن، بەلكى مىللىي سىياسەتكە رىئايە قىلىش ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىشنىلا تەكشۈرۈپ تۇرۇش بىلەن قالماستىن، يەنە مىللىي مەسىلىگە دائىر قانۇنلارغا رىئايە قىلىش ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىشنىمۇ تەكشۈرۈپ تۇرۇش لازىم.

---

① زۇ يۇيىنىڭ: «1986 ـ يىلى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ «پۇقرالار ئارىسىدا قانۇنىي ساۋاتلارنى ئاساسىي جەھەتتىن ئومۇملاشتۇرۇش توغرىسىدىكى قارارىنى ئىزچىل يولغا قويۇش ئەھۋالى توغرىسىدىكى دوكلاتى»، 1987 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنىدىكى «خەلق» گېزىتىنىڭ 5 ـ بېتىگە قارالسۇن.

ئىككىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلەتىشكە ياردەم بېرىشتىكى مۇھىم مەسئۇلىيىتى

مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ توغرا يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئاساسىي قانۇنىدا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە مالىيە، ماددىي ئەشيا، تېخنىكا قاتارلىق جەھەتلەردىن ياردەم بېرىشى كېرەك، دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن. دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا بېرىدىغان ياردىمى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ باش تارتىپ بولمايدىغان مەسئۇلىيىتى قىلىنىپ قانۇن ئارقىلىق قېلىپلاشتۇرۇلدى. بۇ ئېلىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن ـ تۈزۈم مەزمۇنلىرىنىڭ بىر كۆرۈنەرلىك ئالاھىدىلىكى .

دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، 1949 ـ يىلى تۈزۈلگەن «جۇڭگو خەلق سىياسىي مەسلىھەت كېڭىشىنىڭ ئورتاق پروگ-

راممسی»دىن تارتىپ، ئاساسىي قانۇن ۋە مۇناسىۋەتلىك قانۇن-لارغىچە بولغان قانۇنلارنىڭ ھەممىسىدە دۆلەتنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرگە قارىتىلغان ياردىمى بىلەن مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدا بىرۋاقىتتا بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان.

1949 ـ يىلى تۈزۈلگەن ئورتاق پروگراممىنىڭ ئالتىنچى بابى ـ "مىللىي سىياسەت"تە، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش بەلگىلىنىش بىلەن بىرۋاقىتتا، يەنە مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ھەلق ھۆكۈمىتى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئاممىسىنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، مائارىپ قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشغا ياردەم بېرىشى كېرەك."

1952 ـ يىلى تۈزۈلگەن «يولغا قويۇش نۇقتىسى»دا، يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشغا ياردەم بېرىشى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت، مائارىپ ۋە ساقلىقنى ساقلاش ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشغا ياردەم بېرىشى، مىللىي كادىرلارنى يېتىشتۈرۈشىگە ياردەم بېرىشى قاتارلىقلار مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى يولغا قويۇشتىكى مۇھىم مەزمۇنلار قاتارىدا مەخسۇس باب قىلىنىپ، بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان.

1954 ـ يىلى، 1 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىدا

ماقۇللانغان ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈشىگە تولۇق كاپالەتلىك قىلىشى ھەمدە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا ياردەم بېرىشى كېرەك." بۇ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلىشى بىلەن ئۇلارنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قىلغان ياردىمى توغرىسىدا بىرلا ۋاقىتتا چىقىرىلغان بەلگىلىمىدۇر.

دۆلىتىمىزنىڭ ئاساسىي قانۇنىدا ۋە مۇناسىۋەتلىك قانۇنلىرىدا، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى بەلگىلەش ۋاقتىدا، ئومۇمەن، ھەم مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى بەلگىلەندى، ھەم شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قاراتقان ياردىمى بەلگىلەندى. دۆلىتىمىزدە، ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش بىلەن دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قاراتقان ياردىمى ھامان تەڭ تىلغا ئېلىنىپ كەلدى. مۇشۇ نۇقتىدىن ئېيتقاندا، بۇ ھال مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىمىز-

نىڭ دەل مىللەتلەر ھەمكارلىشىدىغان تۈزۈم، دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشىغا ياردەم بېرىدىغان، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان تۈزۈم ئىكەنلىكىنى گەۋدىلەندۈرىدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇن»دا، ئاساسىي قانۇندىكى پرىنسىپلارغا ئاساسەن، دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيە-لىك جايلارغا تۆۋەندىكى بىرقانچە جەھەتتىن ياردەم بېرىشى كېرەكلىكى بەلگىلەنگەن:

بىرىنچى، دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا مالىيە جەھەتتىن بېرىدىغان ياردىمى.

دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا مالىيە جەھەتتىن بېرىدىغان ياردىمى، ئاساسەن، مۇنداق تۆت جەھەتتىن بولىدۇ:

1. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 56 ـ مادداسىنىڭ 1 ـ ئابزاسىدىلا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "دۆلەت تۇرلۇك خاس مەبلەغلەرنى ئاجرىتىپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا يار ـ يۆلەك بولىدۇ."

2. 65 ـ مادداسىنىڭ 2 ـ ئابزاسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەن-گەن: "دۆلەت ئاجراتقان تۇرلۇك خاس مەبلەغلەر ۋە ۋاقتىلىق مەخسۇس مىللىي ياردەم پۇلىنى ھەرقانداق ئورۇننىڭ ئازايتىۋە-تىشىگە، تۆتۈپ قېلىشىغا، باشقا ئىشلارغا ئىشلىتىۋېلىشىغا يول قويۇلمايدۇ، ئۇنى ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ نورمال خامچوت

كىرىمى ئورنىدا ئىشلىتىشىگە يول قويۇلمايدۇ."

3. 57 ـ ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ مىللىي سودا سىياسىتىگە ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سودا، تەمىنات ـ سودا ۋە تىبابەتچىلىك ـ دورىگەرلىك كارخانىلىرىغا ئېتىبار بېرىدۇ."

4. 58 ـ ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مالىيە كىرىم ـ چىقىمىدىكى تۈپ سانلارنى مۇۋاپىق تەكشۈرۈپ بېكىتىدۇ ياكى تەڭشەيدۇ."

ئىككىنچى، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سانائەتنى راۋاجلاندۇرۇشغا مەدەت بېرىدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 60 ـ ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۆز جايىدىكى بايلىق مەنبەلىرىدىن مۇۋاپىق پايدىلىنىپ، يەرلىك سانائەت، قاتناش، ئېنېرگىيە ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشغا، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ئالاھىدە ئېھتىياجلىق تاۋارلار ۋە ئەنئەنىۋى قول سانائەت بۇيۇملىرى ئىشلەپچىقىرىشىنى راۋاجلاندۇرۇشى ۋە ياخشىلىشىغا مەبلەغ، قەرز پۇل، باج شۇنىڭدەك ئىشلەپچىقىرىش، تەمىنلەش، توشۇش، سېتىش قاتارلىق جەھەتلەردە مەدەت بېرىشى لازىم."

ئۇچىنچى، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان رايونلار بىلەن ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ۋە تېخنىكا ھەمكارلىقىنى قانات يايدۇرۇشغا ياردەم بېرىدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 61 ـ ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش سەۋىيىسى ۋە ئىشلەپچىقىرىش تېخنىكا سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشىگە ياردەم بېرىش ۋە تۇرتكە بولۇش ئۈچۈن، ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان رايونلارنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار بىلەن ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ۋە تېخنىكا ھەمكارلىقىنى قانات يايدۇرۇشغا تەشكىلاتچىلىق قىلىشى ۋە مەدەت بېرىشى لازىم."

تۆتىنچى، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مىللىي كادىرلارنى ۋە ئىشچىلارنى يېتىشتۈرۈشىگە ياردەم بېرىدۇ ھەمدە شۇ جايلارغا مۇۋاپىق ساندىكى تۇرلۈك پەن ـ تېخنىكا خادىملىرىنى ئەۋەتىدۇ.

دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، دۆلەتنىڭ قانۇنلىرىدا بۇنداق ئىزچىل بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان.

1952 ـ يىلى تۇزۇلگەن «يولغا قويۇش نۇقتىسى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى مىللىي ئاپتونوم رايونلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئۆز

جايىدا مىللىي كادىرلارنى پلانلىق يېتىشتۈرۈشگە يارىدەم بېرىشى ئېھتىياجغا قاراپ، مۇڭاپىق تۇردە كادىرلارنى ئەڭەتىپ ئاپتونوم رايوننىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇشى لازىم."

1978 ـ يىلى، 5 ـ نۆۋەتلىك مەمىلىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ماقۇللانغان ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى "ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىنى زور كۆچ بىلەن يېتىشتۈرۈشى" لازىم.

1982 ـ يىلى 6 ـ نۆۋەتلىك مەمىلىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ماقۇللانغان ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۆز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى، تۇرلۇك ئىختىساسلىق كەسپىي خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈشگە يارىدەم بېرىدۇ."

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئاساسىي قانۇننىڭ روھىغا ئاساسەن، يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۆز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى، تۇرلۇك كەسپىي خادىملارنى ۋە تېخنىك ئىشچىلارنى كۆپلەپ يېتىشتۈرۈشگە يارىدەم بېرىدۇ؛ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن ھەر خىل شەكىللەر بىلەن مۇڭاپىق سانىدا ئوقۇتقۇچىلار، دوختۇرلار،

پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش خادىملىرىنى ئەۋەتىدۇ، ئۇلارنىڭ تۇرمۇش تەمىناتىغا مۇۋاپىق ئېتىبار بېرىدۇ.»

ئەگەر، ئۆتكەنكى ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلاردىكى بەلگىلىمە-لەردە يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتو-نومىيىلىك جايلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى يېتىشتۈ-رۈشىگە يارەدەم بېرىشى ئادەتتىكىچە تىلغا ئېلىنغان دېيىلسە، 1982 ـ يىلى 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتېيىدا ماقۇللىنىغان ئاساسىي قانۇن بىلەن 1984 ـ يىلى تۆزۈلگەن «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەر بىر ـ بىرىدىن ئازراقلا پەرقلىنىدۇ، ئۇلاردا سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، تۆۋەندىكى ئىككى نۇقتىنى بەلگىلەش تەكىتلەنگەن:

1. ئۆز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشىگە يارەدەم بېرىشنى بەلگىلەش تەكىتلىنىپلا قالماستىن، تۇرلۇك ئىختىساسلىق كەسپىي خادىملارنى كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشىگە يارەدەم بېرىشنى بەلگىلەشمۇ تەكىتلەنگەن؛

2. ئۆز جايىدىكى مىللەتلەردىن ھەر دەرىجىلىك كادىرلارنى، تۇرلۇك ئىختىساسلىق كەسپىي تېخنىكا خادىملارنىلا كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشىگە يارەدەم بېرىپلا قالماستىن، بەلكى تېخنىك ئىشچىلارنىمۇ كۆپلەپ يېتىشتۇرۇشىگە يارەدەم بېرىشنى بەلگىلەش تەكىتلەنگەن.

ئەگەر، بۇرۇن، 1952 ـ يىلى تۇزۇلگەن «يولغا قويۇش نوقتىسى»دا، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ئېھتىياجغا قاراپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا مۇئاپىق تۇرمۇدە كادىرلارنى ئەۋەتىشى توغرىسىدا ئادەتتىكىچىلا بەلگىلىمە چىقىرىلغان دېيىلسىمۇ، ھازىرقى بەلگىلىمىلەر ئۇنىڭغا ئانچە ئوخشىمايدۇ، ئۇلاردا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ئېھتىياجىغا ئاساسەن، مۇنداق يېڭى بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان:

1. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خىزمىتىگە قاتناشتۇرۇش ئۈچۈن ھەر خىل شەكىللەر بىلەن مۇئاپىق سانىدا ئوقۇتقۇچىلار، دوختۇرلار، پەن ـ تېخنىكا خادىملىرى ۋە ئىگىلىك باشقۇرۇش خادىملىرىنى ئەۋەتىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن؛

2. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا خىزمەتكە ئەۋەتىلگەن يۇقىرىقى خادىملارنىڭ تۇرمۇش تەمىناتىغا مۇئاپىق ئېتىبار بېرىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن.

بەشىنچى، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ماۋاربىپ ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا يارىدەم بېرىدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 65 ـ ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ماۋاربىپ ئىشلىرىنى تېز راۋاجلاندۇرۇشىغا، ئۇز جايىدىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ

پەن ـ مەدەنىيەت سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشىگە ياردەم بېرىدۇ.“
”دۆلەت مەخسۇس ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى قوبۇل قىلىدىغان مىللەتلەر شۆيۈەنى ئاچىدۇ، ئالىي مەكتەپلەردە مىللىي سىنىپ ۋە مىللىي تەييارلىق سىنىپلىرىنى ئاچىدۇ ھەمدە ئوقۇغۇچىلارنى نىشانلىق قوبۇل قىلىش، نىشانلىق تەقسىم قىلىش چارىسىنى قوللانىسا بولىدۇ. ئالىي مەكتەپ ۋە تېخنىكۇملار يېڭى ئوقۇغۇچى قوبۇل قىلىشتا، ئىمتىھان بەرگەن ئاز سانلىق مىللەت ئوقۇغۇچىلىرىنى قوبۇل قىلىش ئۆلچىمى ۋە شەرتلىرىنى مۇۋاپىق تۈردە كەڭ قىلىدۇ.“

ئۈچىنچى بۆلۈم يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئەت مۇناسىۋىتىنى مۇۋاپىق تەڭشەش

ئىقتىسادىي مەنپەئەت مەسىلىسىدە، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى قانداق قىلىپ مۇۋاپىق تەڭشەش، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى كارخانا، كەسىپي ئورۇنلىرى بىلەن شۇ يەردىكى ھۆكۈمەت ۋە ئاممىنىڭ مۇناسىۋىتىنى قانداق تەڭشەش سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ يېڭى دەۋردە مىللىي مۇناسى-

ۋەت مەسلىسىدىكى بىر مۇھىم يېڭى مەسىلە بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بۇ مەسىلە توغرىسىدا تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە مۇھىم بەلگىلىمە چىقىرىلغان:

بىرىنچى، دۆلەت مادداسى ئەشىالارنى تەقسىم قىلىش، مەھسۇلاتلارنى سېتىۋېلىش ۋە يۇقىرىغا يۆتكەشتە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئېھتىياجىغا ئېتىبار بېرىشى كېرەك.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 59 ـ مادداسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئىشلەپچىقىرىش ۋاستىلىرى ۋە تۇرمۇش ۋاستىلىرىنى تەقسىم قىلىشتا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئېھتىياجىنى ئېتىبارغا ئېلىشى لازىم." "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سانائەت، يېزا ئىگىلىك مەھسۇلاتلىرىنى ۋە باشقا يەرلىك ئالاھىدە مەھسۇلاتلىرىنى سېتىۋېلىش، يۇقىرىغا يۆتكەش پىلانىنى تۈزۈشتە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ۋە ئىشلەپچىقارغۇچىلارنىڭ مەنپەئىتىنى ئېتىبارغا ئېلىپ، يۇقىرىغا يۆتكەيدىغان تۈپ سانىنى ياكى سېتىۋېلىش ـ قالدۇرۇش نىسبىتىنى مۇۋاپىق قىلىپ بەلگىلىشى كېرەك."

ئىككىنچى، دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا بايلىق مەنبەلىرىنى ئېچىشتا، قۇرۇلۇش قىلىشتا جايلارنىڭ ۋە ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسىنىڭ مەنپەئىتىگە ئېتىبار بېرىشى كېرەك.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 62 ـ

ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا بايلىق مەنبەلىرىنى ئېچىشتا، قۇرۇلۇش قىلىشتا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مەنپەئىتىگە ئېتىبار بېرىشى، بۇ ئىشلارنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىغا پايدىلىق قىلىپ ئورۇنلاشتۇرۇشى، شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى" ۋە تۇرمۇشىغا ئېتىبار بېرىشى كېرەك." "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلىرى ئادەم ئېلىشتا، ئالدى بىلەن شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئېلىشى كېرەك." "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلىرى شۇ جايدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا هۆرمەت قىلىشى، شۇ جايدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك."

بۇ يەردە مۇنداق تۆت تۈرلۈك مۇهىم مەزمۇن بەلگىلەنگەن:

1. دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا بايلىق مەنبەلىرىنى ئاچقان، قۇرۇلۇش ئېلىپ بارغان چاغدا، دۆلەت مەنپەئىتى بىلەن جايلارنىڭ مەنپەئىتىنى مۇۋاپىق تەڭشەش مەسىلىسى كېلىپ چىقىدۇ. دۆلەت تەرەپكىلا ئېتىبار بېرىپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئېتىبار بەرمەسلىكىگە هەرگىز بولمايدۇ، جايلارنىڭ يۇكسىنى ئېغىرلاشتۇرۇشقا، ياكى جايلار بىلەن

مەنپەئەت تالىشىشقا تېخمۇ بولمايدۇ. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مەنپە-ئىتىگە ئېتىبار بېرىش، بۇ ئىشلارنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشىغا پايدىلىق قىلىپ ئورۇنلاش-تۇرۇش كېرەك، دەپ بەلگىلەنگەن.

2. دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا بايلىق مەنبەلە-رىنى ئاچقان، قۇرۇلۇش ئېلىپ بارغان چاغدا، شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسىنىڭ ئىشلەپچىقىرىشى، تۇرمۇشىغا ئېتىبار بەرمەسلىككە ھەرگىز بولمايدۇ، ئۇ يەردىكى ئامما بىلەن مەنپەئەت تالىشىشقا تېخمۇ بولمايدۇ. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدا، شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئىشلەپچىقىرىش ۋە تۇرمۇشىغا ئېتىبار بېرىشى كېرەك، دەپ بەلگىلەنگەن.

3. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومى-يىلىك جايلاردا كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلارنى قۇرغاندا، باشقا جايلاردىن ئىشچى ـ خىزمەتچى ئەكەلسە ياكى باشقا جايدىن ئادەم ئالسا بولمايدۇ، بەلكى ئالدى بىلەن شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئېلىشى كېرەك.

4. يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا ئاچقان كارخانا ۋە كەسىپىي ئورۇنلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا "مۇستەقىل كىنەز" بولۇۋالسا بولمايدۇ، بەلكى شۇ جايدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ

ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا ھۆرمەت قىلىشى، شۇ جايدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

ئۇچىنچى، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قاراشلىق كارخانىلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى ئۆزى خالىغانچە ئۆزگەرتسە بولمايدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 63 ـ ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ رازىلىقىنى ئالماي تۇرۇپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قاراشلىق كارخانىلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى ئۆزگەرتسە بولمايدۇ."

خېلى ئۇزاق بىرمەزگىلدىن بۇيان، بەزى يۇقىرى دەرىجىلىك جايلارغا قاراشلىق كارخانىلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى خالىغانچە ئۆزگەرتىۋەتتى، بەزىلىرى ھەتتا پايدا ئالغان كارخانىلارنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىن ئۆزىنىڭ قارىمىقىغا ئېلىۋېلىپ، زىيان تارتقان كارخانىلارنى ئۇلارغا قالدۇرۇپ قويدى، بۇنداق قىلىش مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىغا ئىنتايىن پايدىسىز. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قاراشلىق كارخانىلارنىڭ تەۋەلىك مۇناسىۋىتىنى خالىغانچە ئۆزگەرتسە بولمايدۇ، دېگەن بەلگىلىمە يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللىي ئاپتونو-

مىيلىك جايلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى تەڭشەيدىغان مۇھىم بەلگىلىمە-
دۇر. شۇنىڭ بىلەن بىرۋاقىتتا، بۇ بەلگىلىمە دەل «مىللىي
تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ 30-ماددىسىدا بەلگىلەن-
گەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئۆز تەۋەسىدىكى كارخانىلارنى
ئۆز ئالدىغا باشقۇرىدىغان ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشنىڭ
مۇھىم كاپالىتىدۇر.

يەتتىنچى باب
دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ۋە مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش

بىرىنچى بۆلۈم دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش

دۆلەتنىڭ بىرلىكى بىلەن مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنىڭ، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ مۇناسىۋىتىنى توغرا بىر تەرەپ قىلىش ــ «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن مۇهىم مەزمۇن. بۇ مەسىلە ئۇستىدە بۇ كىتابنىڭ بېشىدىكى بابلاردا ئايرىم-ئايرىم هالدا توختىلىپ ئۆتۈق. كىتابخانلارنىڭ «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش رەهبەرلىكىنى تەكشەش بىلەن مىللىي

ئاپتونومیيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنىڭ توغرا مۇناسىۋەتنىي بىرقەدەر ئەتراپلىق چۈشەنشىگە ئۇگايلىق تۈغدۇرۇش ئۈچۈن، يەنە بىر قېتىم ئومۇملاشتۇرۇپ بايان قىلىپ ئۆتىمىز.

ئاساسىي قانۇننىڭ «ئومۇمىي پروگرامما» قىسمىنىڭ 4-ماددىسىنىڭ 3-ئابزاسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە يولغا قويۇلىدۇ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تەسىس قىلىنىدۇ، ئاپتونومىيە ھوقۇقى يۈرگۈزۈلىدۇ. مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ھەممىسى جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئايرىلماس قىسمىدۇر."

دېمەك، دۆلىتىمىز كۆپ مىللەتلىك بىر پۈتۈن دۆلەت، بۇ كۆپ مىللەتلىك دۆلەتتىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر ئۆزلىرى توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان رايونلاردا تېررىتورىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدۇ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنى تەسىس قىلىدۇ، ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزىدۇ. ئاز سانلىق مىللەتلەر تېررىتورىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويىدىغان جايلار ئاپتونوم رايون، ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيە بولۇپ، بۇ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ ئايرىلماس قىسمىدۇر. بۇ — ئاساسىي قانۇندا بەلگىلەنگەن، ئىلىمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ بىر باش پرىنسىپى.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، بۇ باش

پرىنسىپقا ۋە ئاساسىي قانۇندىكى باشقا بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، دۆلەتنىڭ بىرتۇتاش رەھبەرلىكىنى تەمىنلەش ۋە مىللىي ئاپتونومىيە سىستېمىسىنى جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش مەسلىسىدە، تۆۋەندىكىدەك بىرقانچە جەھەتتە مۇھىم بەلگىلىمە چىقىرىلغان:

بىرىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرى ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزىدىغان ئاپتونومىيە ئورگانلىرىدۇر؛ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى بىر دەرىجىلىك يەرلىك هاكىمىيەت ئورگانلىرىدۇر، ئۇ يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئۆتەيدىغان مەسئۇلىيەتنى ئۆتەيدۇ، ئۇ دۆلەتنىڭ بىر تۇتاش رەھبەرلىكىگە بويسۇنۇشى كېرەك.

ئىككىنچى، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۈرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلىشى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ ئومۇمىي مەنپەئىتىنى ئالدىنقى ئورۇنغا قويۇشى، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى تاپشۇرغان تۈرلۈك ۋەزىپىلەرنى ئاكتىپلىق بىلەن ئورۇنلىشى كېرەك.

ئۈچىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغدىشى، ئۆز بېرىدە ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا رىئايە قىلىشقا ۋە ئۇنى ئىجرا قىلىشقا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايىلارنىڭ

قۇرۇلتايلىرى شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكىگە ئاساسەن، قانۇندىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە، ئاپتونومىيە ۋە تۇرلۇك نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىشقا ھوقۇقلۇق؛ شۇنىڭدەك، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىنىڭ ئەھۋالىغا قاراپ، ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا خىلاپ بولمىغان قىلماسلىق پرىنسىپى ئاستىدا، ئالاھىدە سىياسەت ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە ھوقۇقلۇق.

تۆتىنچى، دۆلەت بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى مەسلىسىدە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش، جاپا-مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، ئۆز جايىنىڭ سوتسىيالىستىك قۇرۇلۇش ئىشلىرىنى تىرىشىپ راۋاجلاندۇرۇپ، دۆلەتنىڭ قۇرۇلۇش ئىشلىرىغا تۆھپە قوشۇشى كېرەك. دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە يارىدەم بېرىدۇ، بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، مەملىكىتىمىزدىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ.

ئىككىنچى بۆلۈم تىنچلىق، ئىپتتىپاقلىق، ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش

«مىللىي تەرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ــ سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنى قوغدايدىغان ۋە راۋاجلاندۇرىدىغان قانۇن.

ئۆتكەن بىرمەزگىل ئىچىدە، بولۇپمۇ "مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى" داۋامىدا، "سول" خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرى تۈپەيلىدىن، ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىزم دەۋرىدىكى مىللىي مۇناسىۋەتكە بولغان تونۇش بەكمۇ قالايمىقانلىشىپ كەتتى. ئېلىمىزدە مەۋجۇت بولۇپ تۇرۇۋاتقان مىللەتلەرنىڭ كۆپىنچىسى مىڭلىغان يىللار داۋام قىلغان تارىخنى بېشىدىن كەچۈرۈش ئارقىلىق شەكىللەنگەن، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ ناھايىتى ئۇزاق ۋاقىتقىچە مەۋجۇت بولۇپ تۇرىدۇ. ئېلىمىزدىكى مىللەتلەر سوتسىيالىستىك ئۆزگەرتىشنى ئورۇنلاپ بولغان بۇگۈنكى كۈندە، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئاساسىي جەھەتتىن، ھەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقلىرى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت بولۇپ قالدى. سوتسىيالىستىك جۇغگودا مىللىي مەسىلە ماھىيەتتە سىنىپىي مەسىلە دەيدىغان بىر خىل خاتا قاراش بولغانىدى، بۇنداق

تەشۋىقات مىللىي مۇناسىۋەت مەسلىسىدە ئېغىر ئۇقۇشماسلىق پەيدا قىلدى. 1980 ـ يىل 4 ـ ئايدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتى مۇنداق دەپ ئېنىق كۆرسەتتى: بىز تارىختىن قېپقالغان مىللىي ئازارلىقنى يېڭىلىك بىلەن سىنىپىي كۆزقاراش دېسەك بولمايدۇ، ئەگەر مۇشۇنداق قىلىدىغان بولساق، "ئۇ ھالدا مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتەلمەيلا قالماستىن، بەلكى مۇقەررەر ھالدا ئېچكى ـ تاشقى دۈشمەنلەرگە پۇرسەت بېرىپ قويىمىز."① 1982 ـ يىل 9 ـ ئايدا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ مەملىكەتلىك 12 ـ قۇرۇلتىيىدا، ئېلىمىزدا بۈگۈنكى كۈندىكى مىللىي مۇناسىۋەت باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەت، دەپ ئېنىق مۇئەييەنلەشتۈرۈلدى ھەمدە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇش ئېلىمىزنىڭ سوتسىيالىستىك دېموكراتىيە قۇرۇلۇشىنىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى دەپ ئېنىق كۆرسىتىلدى.

1982 ـ يىلى 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىدا ماقۇللانغان ئاساسىي قانۇندا، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن

① 1980 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى «جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ رىشزاك خىزمىتى سۆھبەت يىغىنىنىڭ خاتىرىسى»نى تارقىتىش توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى»غا قارالسۇن.

بۇيانقى مىللىي مۇناسىۋەت مەسىلىسىدە قالايمىقانچىلىقلارنى ئۇڭشاشتا قولغا كەلتۈرۈلگەن زور نەتىجىلەر قوبۇل قىلىنىپ، "سۆز بېشى"دا مۇنداق دەپ ئېنىق بەلگىلەنگەن: "جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيتى مەملىكىتىمىزدىكى ھەممە مىللەت خەلقى بىرلىكتە بەرپا قىلغان كۆپ مىللەتلىك بىر پۈتۈن دۆلەت. باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەت ئورنىتىلدى ۋە بۇ مۇناسىۋەت داۋاملىق كۈچەيگۈسى." ئاساسىي قانۇنىنىڭ "ئومۇمىي پروگرامما" قىسمىدا بۇ دۆلەتنىڭ ئاساسىي فائىجىنىنىڭ بىرى قىلىنىپ: دۆلەت "مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق مۇناسىۋىتىنى قوغدايدۇ ۋە راۋاجلاندۇرىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن.

"سول" خاتا ئىدىيىنىڭ تەسىرى بىلەن، "سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەت" دېگەن بۇ سۆز بىرمەزگىل ئاتالمىش سىنىپىي كۈرەشنى ئىنكار قىلىدىغان خاتا سۆز دەپ ئەيىبلەنىدى. ھازىر ئاساسىي قانۇنىدا بۇ مەسىلە ئۇستىدە ئەستايىدىللىق بىلەن بەلگىلىمە چىقىرىلدى ھەمدە ئىلمىزدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنىڭ ئالاھىدىلىكى باشقا بولماستىن، بەلكى باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى دەپ ئېنىق كۆرسىتىلدى.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا سوتسىيالىستىك مىللىي نامۇسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار-

نىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قانۇندا بەلگىلەنگەن ئورتاق مەسئۇلىيىتى قىلىپ ئېنىق بەلگىلەندى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ "ئومۇمىي پرىنسىپ" قىسمىنىڭ 9- ماددىسىدا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق ئاساسىدىكى سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋىتىنى قوغدايدۇ ۋە راۋاجلاندۇرىدۇ. ھەرقانداق مىللەتنى كەمسىتىش ۋە ئېزىشنى مەنئى قىلىدۇ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى بۇزىدىغان ۋە مىللىي بۆلۈگۈنچىلىك قىلىدىغان ھەرىكەتلەرنى مەنئى قىلىدۇ."

ئاساسىي قانۇندا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مەملىكىتىمىزنىڭ مىللىي مۇناسىۋىتى مەسلىسى توغرىسىدا بۇنداق ئېنىق بەلگىلىمە چىقىرىلغانلىقى مەملىكىتىمىزنىڭ مىللىي مۇناسىۋىتى تارىخىدا غايەت زور ئەھمىيەتكە ئىگە.

مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق ۋە ھەمكارلىق مۇناسىۋىتى مەملىكىتىمىزدىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى قوغداشنىڭ ھەرىكەت ئۆلچىمى، شۇنداقلا مەملىكىتىمىزدىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى راۋاجلاندۇرۇشنىڭ يېتەكچى پرىنسىپى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» سوتسىيالىستىك مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇش پرىنسىپى تولۇق گەۋدىلەندۇرۇلگەن. ئۇنىڭدا، دۆلەت بىلەن مىللىي ئاپتونومىيە-

لىك جايلارنىڭ مۇناسىۋىتى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى ئۆلچەملەشتۈرۈشتە، خەنزۇلار بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت ئوتتۇرىسىدىكى ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىچكى قىسمىدا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەت بىلەن شۇ جايدىكى باشقا مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق پرىنسىپ كونكرېت گەۋدىلەندۈرۈلگەن:

بىرىنچى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەردە روھ ئىلگىرى سۈرۈلگەن: يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى سىياسىي جەھەتتە مىللەتلەرنىڭ باراۋەر، ئىتتىپاق بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشى، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتە مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدىكى ئۆزئارا ياردەم، ھەمكارلىقنى كۈچەيتىشى لازىم.

ئىككىنچى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا: پۈتۈن مەملىكەتتىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىگە پايدىلىق بولسۇن ئۈچۈن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار مەملىكەتنىڭ باشقا جايلىرى بىلەن ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاقىنى ۋە ھەمكارلىقنى پائال قانات يايدۇرۇش كېرەك، دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا يەنە: يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونو-

مىيلىك جايلارنىڭ ئىگىلىك باشقۇرۇش سەۋىيىسى ۋە ئىشلەپ-چىقىرىش تېخنىكا سەۋىيىسىنى ئۆستۈرۈشىگە ياردەم بېرىش ۋە تۈرتكە بولۇش ئۈچۈن، ئىقتىسادى تەرەققىي قىلغان رايونلارنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار بىلەن ئىقتىسادىي ھەمكارلىق ۋە تېخنىكا ھەمكارلىقىنى قانات يايدۇرۇشنى تەشكىلاتچىلىق قىلىشى ۋە مەدەت بېرىشى لازىم، دەپ بەلگىلەنگەن.

ئۇچىنچى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا يەنە «مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى مىللىي مۇناسىۋەت» دېگەن مەخسۇس باب ئاجرىتىلىپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقىدىن بەھرىمەت بولۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ، دەپ تەكىتلەپ بەلگىلەندى؛ يەنە تەكىتلەپ مۇنداق دەپ بەلگىلەندى: "ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسىنى ئىتتىپاقلاشتۇرۇپ، ئۇلار-نىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى بىرلىكتە گۈللەندۈرۈش ئاكتىپلىقىنى تولۇق قوزغايدۇ." «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ ئالاھىدە بەلگىلەنگەن: مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىدىكى ھەر مىللەت پۇقرالىرى ئارىسىدا ۋەتەنپەرۋەرلىك تەربىيىسى، كوممۇنىستىك تەربىيە ۋە مىللىي سىياسەت تەربىيىسى ئېلىپ بېرىشى لازىم. ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسىغا بىر-بىرىگە ئىشىنىش، بىر-بىرىدىن ئۆگىنىش، بىر-بىرىگە ياردەم بېرىش، بىر-بىرىنىڭ تىل-يېزىقى ئۆرپ-ئادىتى ۋە دىنىي

ئېتىقادىغا ھۇرمەت قىلىش، دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى بىرلىكتە قوغداش توغرىسىدا تەربىيە بېرىشى لازىم.

تۆتىنچى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ھەر مىللەت كادىرلىرىغا بىر - بىرنىڭ تىل - يېزىقىنى ئۆگىنىش ھەققىدە تەربىيە بېرىدۇ ۋە ئىلھام بېرىدۇ. خەنزۇ كادىرلار شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل - يېزىقىنى ئۆگىنىشى كېرەك، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ئۆز مىللىتىنىڭ تىل - يېزىقىنى ئۆگىنىش ۋە ئىشلىتىش بىلەن بىرۋاقتىتا، مەملىكەت بويىچە قوللىنىلىدىغان ئومۇمىي ئەدەبىي تىلنى ۋە خەنزۇ يېزىقىنى ئۆگىنىشى كېرەك. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا يەنە: مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى دۆلەت خادىملىرىدىن شۇ جايدا كەڭ قوللىنىلىدىغان ئىككى خىلدىن ئارتۇق تىل - يېزىقنى پىششىق ئىگەللىگەنلەرنى مۇكاپاتلاش پرىنسىپى بەلگىلەنگەن.

بەشىنچى، ھەرقايسى مىللەتلەرگە چېتىلىدىغان مەسىلىلەردە شۇ مىللەتلەرنىڭ ئىرادىسىگە تولۇق ھۇرمەت قىلىش كېرەك، بۇ — مىللىي مۇناسىۋەتنى تەڭشەشتىكى بىر مۇھىم پرىنسىپ. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئۆز جايىدىكى ھەرقايسى مىللەتلەرگە چېتىلىدىغان

ئالاهده مەسىلىلەرنى بىرتەرەپ قىلىشتا، ئۇلارنىڭ ۋەكىللىرى بىلەن تولۇق كېڭىشىش، ئۇلارنىڭ پىكرىگە تولۇق ھۆرمەت قىلىشى كېرەك.

ئالتىنچى، ئاساسىي قانۇنىدا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا: "مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى قوغداش كۆرسەتكەن، چوڭ مىللەتچىلىككە، ئاساسلىقى، چوڭ خەنزۇچىلىققا قارشى تۇرۇش لازىم. يەرلىك مىللەتچىلىككىمۇ قارشى تۇرۇش لازىم" دەپ بەلگىلەنگەن. مەيلى چوڭ خەنزۇچىلىق بولسۇن ياكى يەرلىك مىللەتچىلىك بولسۇن، بۇلارنىڭ ئىككىلىسى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىقىغا پايدىسىز بولۇپ، ئىدىيىۋى تونۇشقا ياتىدىغان مەسىلە. بىز ئىدىيىۋى تونۇشقا ياتىدىغان بۇنداق خاتالىققا مۇئامىلە قىلىشتا، دېموكراتىيە ئۇسۇلىنى، مۇزاكىرە قىلىش ئۇسۇلىنى، تەنقىد ۋە ئۆز-ئۆزىنى تەنقىد ئۇسۇلىنى قوللىنىشىمىز لازىم. ھەرقانداق مىللەتنى كەمسىتىشنى ۋە ئېزىشنى قەتئىي مەنئى قىلىشىمىز، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىغا بۇزغۇنچىلىق قىلىدىغان ۋە مىللىي بۆلگۈنچىلىك پەيدا قىلىدىغان قىلىقلارنى مەنئى قىلىشىمىز لازىم.

بىزنىڭ بۇ كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىزدە خەنزۇلارنىڭ نوپۇسى 93.3 پىرسەنتىنى ئىگىللەيدۇ، سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇشتا ھەممە مىللەتنىڭ مەسئۇلىيىتى بار، لېكىن خەنزۇلار تەشەببۇسكارلىق بىلەن چوڭراق مەسئۇلىيەتنى ئۈستىگە ئېلىشى لازىم. خەنزۇلار

تارىختا نۇرغۇن دەۋرلەردە ھۆكۈمرانلىق ئورۇندا تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ئازادلىقتىن كېيىن سىياسىي، مەدەنىيەت قاتارلىق جەھەتلەردە يەنىلا ئالدىنقى ئورۇندا تۇرۇپ كەلدى، خەنزۇلار ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ قالاقلىق قىياپىتىنى ئۆزگەرتىپ، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشىگە زور كۈچ بىلەن ياردەم بېرىشى، تۆھپە قوشۇشى لازىم. شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنى قوغداش ۋە راۋاجلاندۇرۇشنىڭ ئاچقۇچى كەڭ خەنزۇ كادىرلارنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەرنى تەشەببۇسكارلىق بىلەن چۈشىنىپ، ئاز سانلىق مىللەتلەرگە ياردەم بېرىشى، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ تىل ـ يېزىقى، ئۆرپ ـ ئادىتىگە ۋە دىنىي ئېتىقادىغا ھۆرمەت قىلىش، بولۇپمۇ ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا تولۇق ھۆرمەت قىلىشدىن؛ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خىزمىتىگە مۇئامىلە قىلىشتا ئەمەلىيەتنى ئاساس قىلىش، ھەققەتنى ئەمەلىيەتتىن ئىزدەش پرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇپ، شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتلەردىكى ئالاھىدىلىكىنى تولۇق ئېتىبارغا ئېلىشىدىن ئىبارەت.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى مىللىي مۇناسىۋەت توغرىسىدىكى تۈرلۈك پرىنسىپلىق بەلگىلىمىلەردە، ھەر مىللەت خەلقىنىڭ تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇشىغا

كاپالەتلىك قىلىش ئاساسىدا، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىپ ۋە دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى مۇستەھكەملەپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئەڭ زور مەنپەئىتى ئۈچۈن يەنى دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ۋە مىللەتلەر-نىڭ ئورتاق گۈللىنىشى ئۈچۈن تىرىشىپ كۈرەش قىلىش مەقسەت قىلىنغان.

ئۆچىنچى بۆلۈم مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈش پرىنسىپى

سوتسىيالىستىك، كۆپ مىللەتلىك جۇڭگودا، مىللىي باراۋەر-لىكتە، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىدا چىڭ تۇرۇشتىكى ئەڭ ماھىيەتلىك بىر مەسىلە مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇشتىن ئىبارەت. "دۆلەت بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، پۈتۈن مەملىكەتتىكى مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ"، بۇ، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئاساسىي قانۇندا ئېنىق بەلگىلەنگەن، شۇنداقلا بۇ دەل «مىللىي تېررىتو-رىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىمۇ يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ بەلگىلەنگەن ئاساسىي مەزمۇن.

1958 ـ يىلىدىن باشلانغان "چوڭ سەكرەپ ئىلگىرىلەش" يىللىرىدا، "مال-مۈلۈكنى ئومۇمنىڭ قىلىۋېتىش شامىلى" چىقىش بىلەن بىرۋاقتىتا، مىللىي مەسىلىدە بىرمەزگىل "مىللەتلەرنى

قوشۇۋېتىش" شاملى چىققاندى. بۇ، "مىللەتلەرنى قوشۇۋېتىش" شاملىنىڭ مۇھىم ئالاھىدىلىكى مىللىي پەرقنى يوققا چىقىرىش، سۇبيېكتىپچىلىق بىلەن بىر ئەتىگەندىلا مىللىي پەرقنى يوقىتىۋېتىشتىن ئىبارەت بولغان. بۇ "سول" خاتا ئىدىيىنىڭ بىر خىل ئىپادىسى ئىدى. مىللەت ــ بىر تارىخىي كاتېگورىيە، ئۇنىڭ پەيدا بولۇشى، راۋاجلىنىشى ۋە يوقىلىشى ئۇچۇن بىر تارىخىي جەريان كېرەك. ماركسىزمچىلارنىڭ مىللەتتىن ئىبارەت بۇ تارىخىي كاتېگورىيىگە تۇتقان ئاساسىي كۆزقارىشى مۇنداق: بىرىنچىدىن، مىللەت ھامان بىركۇنى يوقىلىدۇ، ئۇ مەڭگۇ مەۋجۇت بولۇپ تۇرمايدۇ؛ ئىككىنچىدىن، مىللەتنىڭ ئاخىرقى ھېسابتا يوقىلىشى مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشى ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ، بۇ پەقەت كوممۇنىزم ئىشقا ئاشۇرۇلغاندىن كېيىن، مىللىي پەرق پەيدىنپەي تۇگەپ، دۇنيادىكى مىللەتلەر قوشۇلۇپ بىر گەۋدە بولغاندا ئاندىن ئىشقا ئاشىدۇ؛ ئۇچىنچىدىن، مىللەتلەرنىڭ يوقىلىشى سىنىپ يوقالغان، دۆلەت يوقالغاندىن كېيىن ئاندىن ئىشقا ئاشىدۇ.

مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش كوممۇنىزمچىلارنىڭ تارىخ تەرەققىياتىنىڭ مۇقەررەر قانۇنىيىتىنى تەتقىق قىلغاندىن كېيىن بەلگىلىگەن ئۇلۇغۋار غايىسى، بۇ ــ كوممۇنىزم ئىشقا ئاشۇرۇلغاندىن كېيىنكى ئىش، كەلگۈسىدىكى كۆرەش نىشانىمىز، ئۇنى ھازىرقى سوتسىيالىزم دەۋرىنىڭ ھەربىر پروگراممىسى قىلىشقا ھەرگىز بولمايدۇ. ھازىرقى تارىخىي

ۆەزىپە مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشسىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئەمەس، بەلكى مەملىكىتىمىزدىكى مىللەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ۆە گۈلەندۇرۇش. كەلگۈسىدىكى مىللەتلەرنىڭ قوشۇلۇشى بولسا پەقەت مىللەتلەرنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۆە گۈللىنىشى ئاساسىدىلا ئىشقا ئاشىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، ئاساسىي قانۇندا ۆە «مىللىي تېررىتو-رىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، نۆۋەتتىكى ۆەزىپىمىز مىللەت-لەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش دەپ بەلگىلەنگەن ھەمدە دۆلەت بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، بۇنى ئىشقا ئاشۇرۇشنى كېرەك دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» نىڭ "سۆز بېشى"دا مۇنداق دەپ بەلگىلەن-گەن: "مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ھەر مىللەت خەلقى پۈتۈن مەملىكەت خەلقى بىلەن بىرلىكتە، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكىدە، ماركسىزم ـ لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىنىڭ يېتەكچىلىكىدە، خەلق دېموكراتىيىسى دىكتا-تۇرىسىدا چىڭ تۇرۇپ، سوتسىيالىزم يولىدا چىڭ تۇرۇپ، كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىشى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىپ، ئۇنى ئىتتىپا-قلاشقان، ئاۋات مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي قىلىپ قۇرۇپ چىقىشى، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرۇش، ۆەتىنىمىزنى يۈكسەك مەدەنىيەتكە، يۈكسەك دېموكراتىيىگە ئىگە سوتسىيالىستىك مەملىكەت قىلىپ قۇرۇپ چىقىش يولىدا تىرىشىپ

كۆرەش قىلىشى لازىم."

مەملىكىتىمىزدە، مىللەتلەرنىڭ گۈللىنىشى سىياسىتىنى ئەڭ بۇرۇن تەكتىلەپ ئوتتۇرىغا قويغان ۋە بۇ سىياسەتنى چوڭقۇر بايان قىلغان كىشى ــ جۇ ئېنلەي. 1957 ـ يىل 8 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى، جۇ ئېنلەي "دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتىگە دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدا" دېگەن سۆزىدە مۇنداق دەپ كۆرسەتكەنىدى: "بىزنىڭ سوتسىيالىستىك مىللىي سىياسىتىمىز بارلىق مىللەتلەرنى راۋاجلاندۇرۇش ۋە گۈللەندۈرۈشنى كۆزدە تۇتىدۇ. دېمەك، دۆلىتىمىزنىڭ مىللىي سىياسىتى مىللەتلەرنى گۈللەندۈرىدىغان سىياسەتتۇر. بۇ مەسىلىدە، ھەممە مىللەت تامامەن باپباراۋەر، ھەرقانداق مىللىي كەمسىتىشكە يول قويۇلمايدۇ. مىللەتلەرنى گۈللەندۈرۈش ــ بىزنىڭ تۈپ سىياسىتىمىز."①

مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىشقا ئاشۇرىدىغان بۇنداق سىياسەت، بۇنداق تارىخىي ۋەزىپىنىڭ ئوتتۇرىغا قويۇلۇشىدا ماركسزم ـ لېنىنىزمنىڭ مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا تارىختىن قېپقالغان ئەھمىيەتتىكى تەڭسىزلىكنى پەيدىنپەي تۈگىتىش توغرىسىدىكى كۆزقارىشى نەزەرىيىۋى ئاساس قىلىنغان. بۇ ــ ئۇنىڭ نەزەرىيىۋى ئاساسىي. ئېلىمىزدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ

① «جۇ ئېنلەي تاللانما ئەسەرلىرى»، 2 ـ توم، ئۇيغۇرچە نەشرى، 473 ـ بەت.

تەرەققىياتنى تېزلىتىش، مىللەتلەر ئوتتۇرىسىدا تارىختىن قېپ-قالغان ئەھمىيەتتىكى تەڭسىزلىكنى پەيدىنپەي تۈگىتىش — ئۇزاق مەزگىللىك، تۈپ خاراكتېرلىك مەسىلە. دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيان، مەملىكىتىمىز مىللەتلەر ئارىسىدىكى ئەھمىيەتتىكى تەڭسىزلىكنى پەيدىنپەي تۈگىتىش ئۈچۈن نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى، بۇنىڭدىن كېيىنمۇ داۋاملىق ئىشلەيدۇ. تارىخىي خاراكتېرلىك بۇ ۋەزىپىنى ئىشقا ئاشۇرۇش ئۈچۈن، ئاساسىي قانۇندا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا ئىككى تەرەپتىن بەلگىلىمە چىقىرىلغان: بىر تەرەپتىن، دۆلەت بارلىق تىرىشچانلىقلارنى كۆرسىتىپ، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللەنىشىنى ئىلگىرى سۈرىدۇ؛ دۆلەت ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالاھىدىلىكى ۋە ئېھتىياجىغا ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە ياردەم بېرىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئۆز كۈچىگە تايىنىپ ئىش كۆرۈش، جاپا ـ مۇشەققەتكە چىداپ كۆرەش قىلىش روھىنى جارى قىلدۇرۇپ، كۈچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئېلىپ بېرىپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشى، ئىنتىپاقلاشقان، ئاۋات مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى تەرىشىپ قۇرۇپ چىقىپ، مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشى ئۈچۈن كۆرەش قىلىش لازىم، دەپ بەلگىلەنگەن.

سەككىزىنچى باب
«جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش مەسلىسى ــ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى ئىجرا قىلىشتا چىڭ تۇرۇش ـ تۇرماسلىقنىڭ مۇھىم ھالقىسى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تۈزۈشتە ئېلىمىزنىڭ ئەمەلىي سىياسىي تۇرمۇشىدا ۋە ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش، مەدەنىيەت قۇرۇلۇشىنىڭ ئەمەلىيىتى داۋامىدا بۇ قانۇننىڭ ئىزچىل ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىش؛ بۇ قانۇننى ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك ھوقۇقى ۋە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇش ھوقۇقىغا كاپالەتلىك قىلىش رولىنى ھەقىقىي تۈردە تولۇق جارى قىلدۇرىدىغان قىلىش؛ بۇ قانۇننى دۆلەتنىڭ بىرلىكىنى قوغداش، مىللەتلەرنىڭ ئىتتىپاقلىقىنى مۇستەھكەملەش رولىنى ھەقىقىي تۈردە تولۇق جارى قىلدۇرىدىغان قىلىش مەقسەت قىلىندۇ. بۇ

كىتابتا يۇقىرىدا بايان قىلىنغان مەزمۇنلار «مىللىي تېررىتۇرىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ھەقسىزتەن خېلى ياخشى، خېلى مۇكەممەل قانۇن ئىكەنلىكىنى چۈشەندۈرۈپ بېرىدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» 1984 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنىدىن باشلاپ يولغا قويۇلغان. ئۇچ يىلدىن بۇيان، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى ئىزچىل يولغا قويۇشتا، بىرىنچىدىن، مەركەزدىكى مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىن تارتىپ پۈتۈن مەملىكەتنىڭ ھەرقايسى جايلىرىغىچە مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى تەشۋىق قىلىش خىزمىتى كەڭ قانات يايدۇرۇلۇپ، ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە سىياسىتىگە بولغان تونۇشى ئۆستۈرۈلدى، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى قانۇن ـ تۈزۈم كۆزقارىشى كۈچەيتىلدى، شۇنىڭ بىلەن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشى ئۈچۈن ياخشى ئاساس سېلىندى. ئىككىنچىدىن، مەركەزدىن تارتىپ ھەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغىچە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىجرا قىلىشقا دائىر قانۇن ـ تۈزۈمنى يۈرۈشلەشتۈرۈش خىزمىتى دەسلەپكى قەدەمدە ئېلىپ بېرىلماقتا، يەنى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇن ـ تۈزۈم قۇرۇلۇشى يەنىمۇ ئىلگىرىلەپ كۆچەيتىلمەكتە. مەسىلەن، سودا مىنىستىرلىكى 1985 ـ يىلى، «ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ سانائىتىنى يەنىمۇ راۋاجلاندۇرۇشقا

دائىر بىرقانچە مەسىلە توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇش»نى تۈزدى؛ سىچۈەن، چىڭخەي قاتارلىق ئۆلكىلەر «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىزچىل يولغا قويۇشتىكى بىرقانچە كونكرېت بەلگىلىمىنى ئېلان قىلدى؛ گەنسۇ ئۆلكىسى «گەننەن زاكزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتىنى ئىلگىرى سۈرۈش توغرىسىدىكى بىرقانچە سىياسىي بەلگىلىمە»نى ئېلان قىلدى. 1987 ـ يىلى 10 ـ ئايغىچە، مەملىكەت بويىچە 21 ئاپتونوم ئوبلاست ۋە ئاپتونوم ناھىيە ئۆزلىرىنىڭ ئاپتونومىيە نىزاملىرىنى تۈزۈپ چىقتى، بەزى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار يەنە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈپ چىقتى؛ مۇتلەق كۆپ سانىدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئاپتونومىيە نىزاملىرىنىڭ لايىھىسىنى تەييارلىماقتا. ئۇچىنچىدىن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەر دەسلەپكى قەدەمدە ئەمەلىيلەشمەكتە. بۇ قانۇن يولغا قويۇلغاندىن باشلاپ، 1987 ـ يىل 12 ـ ئايغىچە، گۇڭيۈەن 40 ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇشنى يېڭىدىن تەستىقلىدى. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار مىللىي كادىرلار قوشۇنىنىڭ قۇرۇلۇشىنى ئۇمۇمىيۈزلۈك كۈچەيتتى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قۇرۇلۇشىنى ئۇمۇمىيۈزلۈك كۈچەيتتى. جىلىن ئۆلكىسى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، يەنبيەن چاۋشيەنزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىغا ئورمانچىلىق سانائىتى

ئىدارىسىنىڭ ۋە زاۋۇت ـ كان كارخانىلىرىنىڭ پۈتۈن باشقۇرۇش هوقۇقىنى چۈشۈرۈپ بەردى. گەنسۇ ئۆلكىسى «مىللىي تېررىتو-رىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئېلان قىلىنغاندىن كېيىن، ئىلگىرى ـ كېيىن بولۇپ، "گەننەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە ئىجتىمائىي تەرەققىياتىنىڭ ستراتېگىيىلىك پىلانى"ۋە "لىنشيا خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئىقتىسادىنى گۈللەندۈرۈش پىلانىنىڭ ئاساسىي مەزمۇنى"نى تۈزۈپ چىقىپ، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى مۇناسىۋەتلىك بەلگىلىمىلەرنى ئىزچىل يولغا قويۇشنى كونكرېت پىلانغا كىرگۈزدى.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىزچىل يولغا قويۇشنىڭ ئۇنۇمى كۆرۈنەرلىك بولدى. «مىللىي تېررىتو-رىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» بىلەن گىۋۈيۇەنىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ تۈزگەن سىياسەت، تەدبىرلىرى بىر ـ بىرى بىلەن ماسلاشتۇرۇلۇپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى كۈچلۈك ئىلگىرى سۈردى. ئۇچ يىلدىن بۇيان، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار زېھنىي كۈچنى مەركەزلەشتۈرۈپ، ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى راۋاجلاندۇرۇپ، سانائەت، يېزا ئىگىلىكىنىڭ ئومۇمىي مەھسۇلات قىممىتىنى 1984 ـ يىلدىكى 68 مىليارد 100 مىليون يۈەندىن كۆپرەكتىن 1986 ـ يىلى 87 مىليارد 200 مىليون يۈەندىن

كۆپرەكـكە يەتكـۇزۇپ، ئوتـتۇرا ھـسـاب بىلەن يـىلـغا 13.99 پىرسەنت ئاشۇرۇپ، يىللىق ئېشىش نىسبىتىنى ئالدىنقـى ئالـتە بەش يىللىق پـىلان مەزگـىلىدىكى 9.7 پـىرسەنـت ئوتتۇرىچە ئېشىش سۈرئىتىدىن ئاشۇرۇۋەتتى. 1986 ـ يىلـدىـكى سانـلىق مەلۇماتلارغا قارىغانـدا، شۇ يىلى مەملـىكەت بويىچە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئالىي مەكتەپ ئوقۇغۇچىلىرى 100 مىڭدىن ئېشىپ، 1984 ـ يىلىدىكىدىن 46.2 پىرسەنت ئاشقان. مىللىي كادىرلارنى يېتىشتۇرۇش ۋە ئىشلىتىش جەھەتتىمۇ يېڭى قەدەم بېـسـلدى. مىللىي ئاپتونومىيـلـىك جايـلارىـدىكى خەلق ھۆكۈمەتـلىرىنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرىنىڭ ھەممىسى تېررىتورىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ خادىمـلىرىـدىن بولغان، بەش ئاپتونوم رايون ۋە مۇتلەق كۆپ ساندىكى ئاپتونوم ئوبـلاسـت، ئاپتونوم ناھىيىلەردىكى خەلق قۇرۇلتايلىرى دائىمـي كومـىتېتـلىرىنىڭ ئاساسلىق مەسئۇللىرىمۇ تېررىتورىيـلـىك ئاپتونومـيـىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ خادىمـلىرىـدىن بولغان. مەملـىكەت بويـىچە ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە كەسپي تېخنىكا خادىـملىرى تەخمىنەن 1 مىليون 600 مىڭغا يېتىدۇ.①

«مىللىي تېررىتورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئۈچ يىلدىن

---

① لىۋ جىڭخۇەي: «مىللىي تېررىتورىيلىك ئاپتونومـيە تۈزۈمىنى يەنىمۇ مۇكەممەللەشتۈرۈش ـ مەملـىكەتلىك خەلق قۇرۇلـتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ مۇئاۋىن باشلىقى پېڭ چۈڭـنى زىيارەت»، «نەزەر» ژۇرنىلى 1987 ـ يىللىق 42 ـ سان.

بۇيانقى يولغا قويۇلۇش ئەھۋالىدىن قارىغاندا، بۇ قانۇننىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىدا يەنە نۇرغۇن مەسىلەر ساقلانماقتا. بۇ مەسىلەر ئاساسەن مۇنداق ئۇچ جەھەتتە ئىپادىلىنىدۇ: بىرىنچى، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى يۇرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلىش ۋە ئۇنىڭغا هۆرمەت قىلىش مەسىلىسى. مەسىلەن، «مىللىي تەرىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئۆز ئالدىغا قىلىشقا تېگىشلىك مەلۇم ئىشلاردا يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئۇلارغا دائىم يېتەرلىك هوقۇق بەرمەيدۇ، هەددىدىن زىيادە مەركەزلەشتۈرۈۋېتىدۇ. ئىككىنچىسىدىن، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىلىيىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئىتىگە يېتەرلىك ئېتىبار بەرمەيدۇ، بۇنىڭ ئىچىدە ئاساسلىقى، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا بايلىق مەنبەلىرىنى ئېچىش، كارخانىلارنى قۇرۇشتا مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا پايدىنى ئۆتۈنۈپ بېرىشى، شۇ جايدىكى ئاز سانلىق مىللەت ئاممىسىنىڭ مەنپەئىتىنى ئېتىبارغا ئېلىشى يېتەرسىز. ئۇچىنچىدىن، ئىقتىسادىي تۈزۈلمە ئىسلاهاتىدا، بەزى تەدبىرلەردە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئالاهىدىلىكى يېتەرلىك ئېتىبارغا ئېلىنمىغان، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئەمەلىي ئەهۋالىغا ئۇيغۇن كەلمەيدىغان يوليورۇق

خاراكتېرلىك، قارار خاراكتېرلىك بەزى ھۆججەتلەرنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار دائىم قانۇنغا ئاساسەن جانلىق ئىجرا قىلالمايدۇ ياكى ئىجرا قىلىشنى توختىتالمايدۇ. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇننى ئەستايىدىل ئىزچىل يولغا قويۇش ئۈچۈن، بۇ بىر قاتار مەسىلەلەرنى ھەققىي تۈردە ھەل قىلىش كېرەك.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ھەرقانچە ياخشى تۈزۈلگەن، مۇكەممەل بولغان بىلەن ئەستايىدىل ئىزچىل يولغا قويۇلمسا، پەقەت قەغەز يۈزىدىكى بىر قۇرۇق نەرسىگە ئايلىنىپ قالىدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش مەسىلىسى ئەستايىدىل تەتقىق قىلىشقا بەكمۇ ئەرزىيدۇ.

بىرىنچى بۆلۈم مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتىنىڭ نازارىتىنى يولغا قويۇش

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» — دۆلىتىمىزنىڭ بىر مۇھىم تۈپ قانۇنى. بۇ تۈپ قانۇننىڭ يولغا قويۇلۇشىغا قانۇندىكى بەلگىلىمىلەر ئارقىلىق كاپالەتلىك قىلىنىدۇ ھەم مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتى نازارەتچىلىك قىلىدۇ.

بىرىنچى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئاساسىي قانۇنىغا ئاساسەن تۈزۈلگەن، ئۇ ئاساسىي قانۇندىكى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىلەرنىڭ كونكرېتلاشتۇرۇلۇشى بولىدۇ. مەسىلەن، يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، ئاساسىي قانۇندا ئېلىنمىزنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ كونكرېت مەزمۇنى توغرىسىدا ئېنىق بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان شۇنداقلا مەخسۇس بۆلۈملەر ئاجرىتىلىپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللىنىشى، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقى ۋە دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا بولغان رەھبەرلىكى ۋە ياردىمى بەلگىلەنگەن. ئاساسىي قانۇن ــ دۆلەتنىڭ تۈپ قانۇنى، ئۇ ئالىي قانۇن كۈچىگە ئىگە. ئاساسىي قانۇننىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلغانلىق «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا تۈپ ئاساسدىن كاپالەتلىك قىلغانلىق بولىدۇ. ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: مەملىكىتىمىزدىكى هەر مىللەت خەلقى، بارلىق دۆلەت ئورگانلىرى ۋە قوراللىق كۈچلەر، هەرقايسى پارتىيىلەر ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرى، كارخانا تەشكىلاتلىرى، كەسپىي تەشكىلاتلار ئاساسىي قانۇننى ئۆز هەرىكىتىنىڭ تۈپ مىزانى قىلىشى هەمدە ئاساسىي قانۇننىڭ ئىززەت ـ هۆرمىتىنى قوغداش، ئاساسىي قانۇننىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش بۇرچىنى ئادا قىلىشى لازىم.

ئاساسي قانۇندا يەنە، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ئۇنىڭ دائىمي كومىتېتى "ئاساسي قانۇننىڭ يولغا قويۇلۇشىغا ئازارەتچىلىك قىلىدۇ" دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن تۆپ مەزمۇن ئاساسي قانۇندىن كەلگەن، ئۇنىڭدا بەلگىلەنگەن مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمى ئاساسي قانۇندا بەلگىلەنگەن دۆلەتنىڭ بىر مۇھىم سىياسي تۈزۈمىدۇر. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە ئۇنىڭ دائىمي كومىتېتىنىڭ دۆلەتنىڭ مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا نازارەتچىلىك قىلغانلىقى دەل ئاساسي قانۇننىڭ يولغا قويۇلۇشىغا نازارەتچىلىك قىلىشنىڭ بىر قىسىم مۇھىم مەزمۇندۇر.

ئىككىنچى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا ئاپتونوم رايونلارنىڭ قۇرۇلغانلىقى ئىلىمىزنىڭ مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشدىكى چوڭ ئىش، شۇنداقلا «مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇشنىڭ مۇھىم مەزمۇنى. ئاساسي قانۇندا، ئاپتونوم رايون دەرىجىلىك مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇشنى تەستىقلاش مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ خىزمەت هوقۇقى، دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ، ئاپتونوم رايونىنى قۇرۇش ۋە ئۇنى ئەمەلدىن قالدۇرۇش ياكى ئۆزگەرتىش مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ نازارىتىدە يولغا قويۇلۇشى كېرەك، هەرقانداق باشقا دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ ئۇنىڭغا

ئارىلىشىشقا ھوقۇقى يوق، دېگەنلىك بولىدۇ.

ئۇچىنچى، ئاساسىي قانۇنىدا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاپتونوم رايونلۇق، ئاپتونوم ئوبلاستلىق، ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئۆز جايىدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت جەھەتتىكى ئالاھىدىلىكلىرىگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈشكە ھوقۇقلۇق، دەپ بەلگىلەنگەن. ئاپتونوم رايونلار تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تەستىقلاش ھوقۇقى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىغا بېرىلىدۇ، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلگەندىن كېيىنلا، ئاپتونوم رايون تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملار ئاندىن كۈچكە ئىگە بولىدۇ. ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەر تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزاملىرى ۋە ئايرىم نىزاملارمۇ مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىغا ئەنگە ئالدۇرۇلۇشى كېرەك. شۇنداق دېيىشكىمۇ بولىدۇكى، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى ئاساسىي قانۇندا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈشتىن ئىبارەت بۇنداق ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۇرگۈزۈشتە مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ نازارىتىنى قوبۇل قىلىشى كېرەك.

تۆتىنچى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ ماقۇللىشى ۋە ئېلان قىلىشى ئارقىلىق يولغا قويۇلىدىغان مۇھىم تۈپ قانۇن، ئاساسىي قانۇننىڭ 5 ـ ماددىسىدا بەلگىلەنگەن پرىنسىپقا ئاساسەن، بارلىق دۆلەت ئورگانلىرى ۋە قوراللىق كۈچلەر، ھەرقايسى پارتىيىلەر ۋە جامائەت تەشكىلاتلىرى، كارخانا تەشكىلاتلىرى، كەسپىي تەشكىلاتلار «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا رىئايە قىلىشى شەرت، بۇ قانۇنغا خىلاپ ھەرىكەتلەر سۈرۈشتۈرۈلۈشى شەرت.

ئاساسىي قانۇننىڭ 67 ـ ماددىسىدىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، گۇۋاھنامە ئەگەر «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا زىت كېلىدىغان مەھۇرىي نىزام، قارار ۋە بۇيرۇقلارنى تۈزسە، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ دائىمىي كومىتېتى ئۇنى بىكار قىلىشقا ھوقۇقلۇق؛ ئۆلكە، ئاپتونوم رايون، بۆلۈستە قاراشلىق شەھەرلەردىكى دۆلەت ھاكىمىيەت ئورگانلىرى ئەگەر «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا زىت كېلىدىغان يەرلىك نىزام ۋە قارارلارنى تۈزسە، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ئۇنى بىكار قىلىشقا ھوقۇقلۇق.

«جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»دا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مىللەتلەر كومىتېتىنىڭ خىزمەت مەسئۇلىيىتىدىن بىرى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي

گومىتېتى تاپشۇرغان، ئاساسىي قانۇنغا، «مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» قاتارلىقلارغا زىت دەپ قارالغان گوۋۇيۈەننىڭ مەمۇرىي نىزام، قارار ۋە بۇيرۇقلىرىنى، گوۋۇيۈەننىڭ ھەرقايسى مىنىستىرلىكلىرى، ھەرقايسى كومىتېتلىرىنىڭ بۇيرۇق، يولىيورۇق ۋە نىزاملىرىنى، ئۆزگىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، بۇ‌ئاستە قاراشلىق شەھەرلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ يەرلىك قانۇن ۋە قارارلىرىنى ھەمدە ئۆزگىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، بۇ‌ئاستە قاراشلىق شەھەرلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ قارار، بۇيرۇق ۋە نىزاملىرىنى كۆرۈپ چىقىپ، دوكلات بېرىشتىن ئىبارەت. مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى مىللەتلەر كومىتېتى يەنە «مىللىي تېررېتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇش مەسىلىسى ۋە مىللەتلەر ئىتتىپاقىنى كۈچەيتىش مەسىلىسىگە قارىتا تەكشۈرۈپ تەتقىق قىلىشنى يولغا قويۇپ، تەكلىپلەرنى ئوتتۇرىغا قويسا بولىدۇ.

ئىككىنچى بۆلۈم گوۋۇيۈەننىڭ ۋە مۇناسىۋەتلىك يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ كاپالىتىنى يولغا قويۇش

بىرىنچى، ئاساسىي قانۇندا، گوۋۇيۈەننىڭ بىر مۇھىم مەسئۇلىيىتى: "مىللىي ئىشلارغا رەھبەرلىك قىلىش ۋە بۇ ئىشلارنى باشقۇرۇش، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ باراۋەرلىك

ھوقۇقىنى ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈش" دەپ بەلگىلەندى. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرى گۇۋۈيۈەنلىك بىر تۈتاش رەھبەرلىكىدىكى دۆلەتنىڭ مەمۇرىي ئورگىنى بولۇپ، گۇۋۈيۈەنگە بويسۇنىدۇ. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىدا گۇۋۈيۈەن بىر مەركىزىي ھالقا ھېسابلىنىدۇ. گۇۋۈيۈەن ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق مىنىستىرلىك، كومىتېتلارنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىدىكى بەلگىلىمىلەرنى قەتئىي ئىجرا قىلىشى بۇ قانۇننىڭ يولغا قويۇلۇشى ئۈچۈن ئەڭ مۇھىم كاپالەت ھېسابلىنىدۇ.

ئاساسىي قانۇندا، گۇۋۈيۈەنلىك يۇرگۈزۈشكە تېگىشلىك بىر مۇھىم خىزمەت ھوقۇقى: "ئاساسىي قانۇنىغا ۋە قانۇنلارغا ئاساسەن، مەمۇرىي تەدبىرلەرنى بەلگىلەش، مەمۇرىي نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىش، قارار ۋە بۇيرۇقلارنى چىقىرىش" دەپ بەلگىلەنگەن. بۇ بەلگىلىمىگە ئاساسەن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، گۇۋۈيۈەن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا ئاساسەن، مۇناسىۋەتلىك مەمۇرىي تەدبىرلەرنى بەلگىلەشكە، مۇناسىۋەتلىك مەمۇرىي نىزاملارنى تۈزۈشكە، مۇناسىۋەتلىك قارار ۋە بۇيرۇقلارنى چىقىرىشقا ھوقۇقلۇق ۋە شۇنداق قىلىش مەسئۇلىيىتى بار.

ئاساسىي قانۇندا، ئاپتونوم رايونلارنىڭ رايونلارغا بۆلۈنۈشى

ۋە ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ قۇرۇلۇشى ھەم رايونلارغا بۆلۈنۈشى گوۋۇيۈەنىنىڭ خىزمەت ھوقۇقى ھېسابلىنىدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ قۇرۇلۇشى مەسلىسىدە، گوۋۇيۈەن بۇ قانۇننى يولغا قويۇش مەسئۇلىيىتىنى بۇيرۇغان. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ چېگرىسىنى پىنكىلىك بىلەن ئۆزگەرتىشكە بولمايدۇ، ئەگەر ئۆزگەرتىش زۆرۈر تېپىلسا، گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈش كېرەك، دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقلىرىنىڭ بەزىلىرىنى گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈپ ئاندىن يۈرگۈزۈش لازىملىقى ئېنىق بەلگىلەنگەن. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئۆز جايىنىڭ جەمئىيەت ئامانلىقىنى قوغدايدىغان جامائەت خەۋپسىزلىكى قىسىملىرىنى تەشكىل قىلىشتا "گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقىنى ئېلىشى" كېرەك؛ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار تاشقى سودا ئېغىزلىرىنى قۇرۇشتا "گوۋۇيۈەننىڭ تەستىقىنى ئېلىشى" كېرەك؛ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار مالىيە كىرىم - چىقىم تۈرلىرىنى ئايرىشتا "گوۋۇيۈەننىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا ئېتىبار بېرىش پرىنسىپىغا ئاساسلىنىدۇ؛ ئاپتونوم رايونلار ئۆز جايىنىڭ تۈرلۈك چىقىم ئۆلچەملىرى، ئىشتاتنى ۋە نورمىسى توغرىسىدا قوشۇمچە بەلگىلىمە ۋە كونكرېت چارىلەرنى تۈزۈپ

چىقىشتا "گوۋۇيۈەنگە ئەنگە ئالدۇروشى" كېرەك، ۋەھاكازالار. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بۇ بىر قىسىم مەزمۇنلار گوۋۇيۈەننىڭ بىۋاستە كاپالەتلىك قىلىشى ئارقىلىق يولغا قويۇلىدۇ. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ "يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە يارىدىمى" دېگەن 6 - بابىدىكى بارلىق بەلگىلىمىلەرگە كەلسەك، ئۇلارنىڭ ھەممىسىنى ئاساسەن گوۋۇيۈەن ۋە ئۇنىڭغا قاراشلىق ئورگانلار بىۋاستە ئىجرا قىلىدۇ ۋە ئۇلارنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ. مەيلى دۆلەت مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارغا قاراتقان توغرا رەھبەرلىك پىرىنسىپىدا چىڭ تۇرۇشتا بولسۇن، مەيلى دۆلەتنىڭ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىيات ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى تېزلىتىشىگە زور كۈچ بىلەن يارىدەم بېرىدىغان مۇھىم مەسئۇلىيىتىدە چىڭ تۇرۇشتا بولسۇن، مەيلى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئەت مۇناسىۋىتىنى مۇۋاپىق تەڭشەشتە بولسۇن، بۇلارنىڭ ھەممىسىدە ئالدى بىلەن دۆلەتنىڭ ئالىي مەمۇرىي ئورگىنى بولغان گوۋۇيۈەننىڭ ئىجرا قىلىشىغا ۋە كاپالەتلىك قىلىشىغا تايىنىلىدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، گوۋۇيۈەن ۋە مۇناسىۋەتلىك مىنىستىرلىك، كومىتېتلار تەدبىر قوللىنىپ، بۇ قانۇننى ئەستايىدىل يولغا قويماقتا. مەسىلەن، 1984 - يىل 10 - ئايىنىڭ 1 - كۈنى

«مللي تېررىتورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئىجرا قىلىنغاندىن تارتىپ 1987 ـ يىلى 2 ـ ئايغىچە، گۇۋۇيۈەن «مللي تېررىتورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەت خەلقىنىڭ ئارزۇسى بويىچە، يەنە يېڭىدىن 40 ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇشنى تەستىقلىدى①. يەنە مەسىلەن، تاشقى ئىقتىسادىي سودا مىنىستىرلىكى، دۆلەت پىلان كومىتېتى، دۆلەت تاشقى پېرېۋوت ئىدارىسى «مللي تېررىتورىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى مللي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرى تاشقى ئىقتىسادىي سودا پائالىيىتىدە تاشقى پېرېۋوتتىن پېرسەنت قالدۇرۇش قاتارلىق جەھەتلەردە دۆلەتنىڭ ئېتىبار بېرىشىدىن بەھرىمەن بولىدۇ دېگەن بەلگىلىمگە ئاساسەن، تاشقى پېرېۋوتتىن پېرسەنت قالدۇرۇشتا بەش ئاپتونوم رايون ۋە يۇننەن، گۈيجۇ، چېڭخەيدىن ئىبارەت كۆپ مىللەتلىك ئۆچ ئۆلكىگە قارىتا كونكرېت ئېتىبار بېرىش چارىسىنى تۈزۈپ چىقتى.② سودا

① مۇشۇ كىتابتىكى قوشۇمچە I دىكى «جۇڭگودىكى ھەرقايسى مللي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ نامى ۋە قۇرۇلغان ۋاقتى»غا قارالسۇن.

② 1985 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى، گۇۋۇيۈەن تەستىقلاپ چۈشۈرگەن ناشقى ئىقتىسادىي سودا مىنىستىرلىكى، دۆلەت پىلان كومىتېتى، دۆلەت تاشقى پېرېۋوت ئىدارىسىنىڭ «ئېكسپورت قىلىنىدىغان تاۋارلاردا تاشقى پېرېۋوتتىن پېرسەنت قالدۇرۇش چارىسى»غا قارالسۇن.

منسىرلىكى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا مۇئەييەنلەشتۇرۇلگەن دۆلەت ئۇزاق مۇددەت يولغا قويىدىغان مىللىي سودا سىياسىتىگە ئاساسەن، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ سودىسىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇش مەسلىسىگە قارىتا كونكرېت بەلگىلىمە چىقاردى①. گۇۋۇيۈەن ۋە مۇناسىۋەتلىك مىنىستىرلىك، كومىتېتلار قوللانغان بۇنداق تەدبىرلەر «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم رول ئويناپدۇ.

ئىككىنچى، كۆپ مىللەتلىك ئۆلكە، ئاپتونوم رايون ۋە تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەر ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلار، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى بولۇش سۈپىتى بىلەن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشتىكى ئىنتايىن بىر مۇھىم ھالقا ھېسابلىنىدۇ.

ئاساسىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: "يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرى ئۆز مەمۇرىي رايونلىرىدا ئاساسىي قانۇنىنىڭ، قانۇنلارنىڭ ۋە مەمۇرىي نىزاملارنىڭ ھۆرمەتلىنىشىگە ۋە ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىدۇ." بۇ

① 1985 ـ يىل 7 ـ ئايىنىڭ 1 ـ كۈنى «گۇۋۇيۈەن تەستىقلاپ چۈشۈرگەن سودا منىستىرلىكىنىڭ ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىدىكى سودىنى يەنمۇ راۋاجلاندۇرۇشقا دائىر بىرقانچە مەسلە توغرىسىدىكى ئۇقتۇرۇشى»غا قارالسۇن.

بەلگىلىمگە ئاساسەن، كۆپ مىللەتلىك ئۆلكە، ناھىيە رايون ۋە تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەر ۋە ناھىيە ئوبلاستلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونۇمىيە قانۇنى» نىڭ ئۆز مەمۇرىي رايونلىرىدا ھۆرمەتلىنىشىگە ۋە ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك.

ئاساسىي قانۇندىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئۆلكىلىك، ناھىيە رايونلۇق خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىزچىل يولغا قويۇش توغرىسىدا يەرلىك قانۇن - نىزاملارنى تۈزۈپ چىقىسا بولىدۇ.

«جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇنى»غا ئاساسەن مۇناداق دەپ بەلگىلەنگەن: كۆپ مىللەتلىك ئۆلكە، ناھىيە رايون ۋە تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەر ۋە ناھىيە ئوبلاستلىق خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە ئۇنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرىنىڭ مۇھىم خىزمەت ھوقۇقلىرىدىن بىرى ئۆز مەمۇرىي رايونىدىكى مىللىي خىزمەت قاتارلىق چوڭ ئىشلارنى مۇزاكىرە قىلىش ۋە بەلگىلەش؛ يەنە مۇناداق دەپ بەلگىلەنگەن؛ بۇ جايلاردىكى خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى "ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىشى" كېرەك. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش، ئۆز

تەۋەسىدىكى مىللىي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈشىگە كاپالەتلىك قىلىش ئەلۋەتتە مۇشۇ مەمۇرىي رايونلارنىڭ مىللىي خىزمەتىدىكى مۇھىم ئىش ھېسابلىنىدۇ.

ئاساسىي قانۇندا، ناھىيىدىن يۇقىرى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرى قانۇندا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسىگە ئاساسەن، ئۆز مەمۇرىي رايونىدىكى مىللىي ئىشلارنى باشقۇرىدۇ؛ كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق ۋە تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەرلىك ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرى ئۆز قارىمىقىدىكى مىللىي ئاپتونومىيلىك جايلارنىڭ خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ خىزمىتىگە رەھبەرلىك قىلىدۇ دەپ بەلگىلەنگەن. يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىلىي قانۇندا مۇنداق دەپ بەلگىلەنگەن: ناھىيىدىن يۇقىرى يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ خىزمەت ھوقۇقىدىن بىرى "ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ھوقۇقىنى كاپالەتكە ئىگە قىلىش ۋە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئۆرپ-ئادەتلىرىگە ھۆرمەت قىلىش، ئۆز مەمۇرىي رايونىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەر توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان جايلاردا، ئاساسىي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا ئاساسەن، تېررىتورىيلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشقا ياردەم بېرىش، ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنى راۋاجلاندۇرۇشىغا ياردەم

بېرىش."

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېررىتورىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىدا، تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ ۋەكىللىرى ۋە باشقا ئاز سانلىق مىللەت ۋەكىللىرىنىڭ سانى ۋە نىسبىتىنى، قانۇنىدا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلارغا ئاساسەن، ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ دائىمىي كومىتېتلىرى بەلگىلەيدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ قانۇنغا ئاساسەن يۈرگۈزگەن ئاپتونومىيە ھوقۇقىنىڭ نۇرغۇنى ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلۈپ، يولغا قويۇلىدۇ. مەسىلەن، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلار يېزىلاردىكى ۋە چارۋىچىلىق رايونلىرىدىكى ئاز سانلىق مىللەتلەردىن ئادەم ئېلىشتا ئۆلكىلىك ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەستىقىنى ئېلىشى كېرەك؛ ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەر تۈزگەن ئۈز جايىنىڭ تۈرلۈك چىقىم ئۆلچەملىرى، ئىشتاتى، نورمىسى توغرىسىدىكى قوشۇمچە بەلگىلىمە ھەم كونكرېت چارە ۋە ئاپتونوم ئوبلاست، ئاپتونوم ناھىيىلەرنىڭ باجىنى كېمەيتىپ ئېلىش ياكى كەچۈرۈم قىلىش توغرىسىدىكى قارارى ئۆلكىلىك ياكى ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەستىقىدىن ئۆتكۈزۈلۈش كېرەك، ۋە ھاكازالار. «مىللىي تېررىتورىيىلىك

ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئالتىنچى بابىدا بەلگىلەنگەن «يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ رەھبەرلىكى ۋە ياردىمى» توغرىسىدىكى مۇناسىۋەتلىك مەزمۇنلارغا كەلسەك، گوۋۇيۈەن بىۋاستە ئىجرا قىلىدىغان ۋە يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىدىغانلىرىدىن باشقىلىرى كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەرلىك ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلىق دۆلەت ئورگانلىرى تەرىپىدىن ئىجرا قىلىنىدۇ ۋە يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىنىدۇ.

ئاساسىي قانۇندىكى ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى يۇقىرىقى بەلگىمىلەرگە ئاساسەن، كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىلىك، ئاپتونوم رايونلۇق، تەۋەسىدە رايون بولغان شەھەرلىك ۋە ئاپتونوم ئوبلاستلىق دۆلەت ئورگانلىرى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى بىۋاستە يولغا قويۇش ۋە ئۇنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشتىن ئىبارەت قوش ۋەزىپىنى ئۈستىگە ئالغان.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئومۇميۈزلۈك ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، بەزى كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىدىكى دۆلەت ئورگانلىرى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇش چارىلىرىنى تۈزمەكتە. 1986 ـ يىل 2 ـ ئاينىڭ 7 ـ كۈنى، سىچۈەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى «دجۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى

برقانچه بەلگىلىمە»نى تۈزدى. بۇ — كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىدىكى دۆلەت ئورگانلىرى قوللانغان، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشتىكى بىر ئۇنۇملۇك تەدبىر.

ئۈچىنچى بۆلۈم مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشى

مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىللىي پرىنسىپى ۋە ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىنى بەلگىلەش «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ مۇهىم مەزمۇنى. بۇ مۇهىم مەزمۇننى ئىزچىل يولغا قويۇش بولسا، ئاساسەن، دەل مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ مەسئۇلىيىتى. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ ئاساسىي قانۇنىدىكى ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەرگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈشى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىزچىل يولغا قويۇشنىڭ مۇهىم قانۇنىي كاپالىتى.

ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملار مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ خەلق قۇرۇلتايلىرى شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت ئالاهىدىلىكىگە، قانۇندا

بەلگىلەنگەن تەرتىپكە ئاساسەن تۈزگەن ئۆلچەملىك ھۆججەت، ئاپتونومىيە نىزامى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۇنىۋېرسال ئاپتونومىيە قانۇن ـ نىزاملىرى؛ ئايرىم نىزاملار مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار قىسمەن خاراكتېردىكى، مەلۇم بىر ئىشنى قىلىپلاشتۇرۇش يۈزىسىدىن چىقارغان ئايرىم ئاپتونومىيە قانۇن ـ نىزاملىرى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ. ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملار شۇ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايدىلا قوللىنىلىدۇ، لېكىن، يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرى ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنىڭ ھۆرمەتلىنىشىگە ۋە ئىجرا قىلىنىشىغا كاپالەتلىك قىلىشى كېرەك.

جۇڭگو كومۇنىستىك پارتىيىسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، بولۇپمۇ 1984 ـ يىلى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغاندىن بۇيان، مەملىكەت بويىچە مۇتلەق كۆپ ساندىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار ئاپتونومىيە نىزاملىرىنى تۈزۈپ چىقتى، بەزىلىرى تېخى ئايرىم نىزاملارنمۇ تۈزۈپ چىقتى. بۇلارنىڭ ئىچىدە، يەنبىيەن چاۋشىيەنزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، جۇشيۇئ يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، جەنۇبىي گۇيجۇ بۇيى ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، غەربىي خۇنەن تۈجيا ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، شىنخۋاڭ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى، لۇنەن يىزۇ ئاپتونوم

ناهيىسىنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى قاتارلىقلار رەسمىي ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلدى. جۇڭگوكوممۇنىستىك پارتىيىسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 3 ـ ئومۇمىي يىغىنىدىن بۇيان، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار يېڭىدىن تۈزگەن ئايرىم نىزاملار ئىچىدە رەسمىي ئېلان قىلىنىپ يولغا قويۇلغانلىرىمۇ بار. مەسىلەن، لياڭشەن يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك خەلق قۇرۇلتايلىرىنىڭ سايلام قانۇنىنى ئىجرا قىلىشتا جانلىق بەلگىلىمىلەرنىڭ چىقارغىنى شۇ جۈملىگە كىرىدۇ. ھەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈش خىزمىتى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە دائىر قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى، شۇنداقلا پۈتۈن مەملىكەتنىڭ سوتسىيالىستىك قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنىڭ مۇھىم تەركىبىي قىسمى.

ھەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزاملىرىدا شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي، مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكلىرى ئالاھىدە كۆزدە تۇتۇلۇپ، تۆۋەندىكىدەك ئۇچ جەھەتتىكى مەزمۇن بەلگىلەنگەن:

بىرىنچى، ئاساسىي قانۇنىدا ۋە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلارغا ئاساسەن، شۇ جايدىكى ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ تەشكىلى ۋە خىزمىتى بەلگىلەنگەن.

«مللي تەرىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا، ئاپتونومىيە ئورگانلرىنىڭ تەشكىللى ۋە خىزمىتىنى مللي ئاپتونومىيەلىك جايلار، ئاساسي قانۇنغا ۋە قانۇنلارغا ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامىدا ياكى ئايرىم نىزاملاردا بەلگىلەيدۇ، دەپ بەلگىلەنگەن. ھەرقايسى جايلاردا ئېلان قىلىنغان ئاپتونومىيە نىزاملىرىدىن قارىغاندا، نۇرغۇن مللي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزاملىرىدا، ئاساسي قانۇنىدا ۋە «مللي تەرىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا بەلگىلەنگەن پرىنسىپلارغا ئاساسەن، شۇ جايىنىڭ ئالاھىدىلىكىگە قاراپ، ئاپتونومىيە ئورگانلىرى يەنى خەلق قۇرۇلتايلىرى ۋە خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ تەشكىللى ۋە خىزمىتى توغرىسىدا كونكرېت بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان.

ئىككىنچى، ئاساسي قانۇندا، «مللي تەرىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ۋە باشقا قانۇنلاردا بەلگىلەنگەن ھوقۇق دائىرىسىگە ئاساسەن، ئاپتونومىيە ئورگانلىرىنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى قانداق يۈرگۈزۈشى كونكرېت بەلگىلەنگەن؛ دۆلەتنىڭ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنىڭ ۋە مىللەتلەرنىڭ تەرەققىي قىلىشى ۋە گۈللىنىشىنىڭ ئېھتىياجىغا ماسلىشىش ئۈچۈن، ھەرقايسى جايلار تۈزگەن ئاپتونومىيە نىزاملىرىنىڭ ھەممىسدە ئۆز جايىنىڭ ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەت-ماتارىپ ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى قانداق تېزلىتىش توغرىسىدا ئالاھىدە بەلگىلىمىلەر چىقىرىلغان.

ئۈچىنچى، باراۋەرلىك، ئىتتىپاقلىق، ھەمكارلىق ئاساسىدىكى

سوتسیالیستیك مللیي مؤناسؤەتنی قوغداش ۆە راۋاجلاندۇرۇش ئۈچۈن، شۇ ئاپتونومیيلیك جایلارنیڭ ئىچكى قسمىدىكى مللي مؤناسؤەتنى قانداق كونكرىت بىرتەرەپ قىلىش بەلگىلەنگەن.

مەملىكتىمىزدىكى ئۇرغۇنلىغان مللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى مىللەتلەرنىڭ قۇرۇلمىسى بىرقەدەر مۇرەككەپ بولۇپ، ئاساسەن، ھەممىسى كۆپ مىللەتلىك رايون. ئۇلارنىڭ بەزىلىرىدە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان بىر مىللەت بولسا، بەزىلىرىدە تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان ئىككى مىللەت ياكى ئىككىدىن ئارتۇق مىللەت بار. بەزى جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ نوپۇس نىسبىتى يۇقىرىراق، بەزى جايلاردا تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويغان مىللەتنىڭ نوپۇس نىسبىتى تۆۋەنرەك، بەزى جايلاردا ھەتتا ناھايىتى تۆۋەن؛ بەزى جايلاردا بىللە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەر كۆپىرەك، بەزى جايلاردا بىللە توپلىشىپ ئولتۇراقلاشقان ئوخشاش بولمىغان مىللەتلەر ئازراق. ئۇنىڭ ئۈستىگە، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ھەممىسىدە ئازدۇر-كۆپتۇرتارقاق ئولتۇراقلاشقان ئاز سانلىق مىللەت تەركىبلىرى بار؛ مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ھەممىسىدە ئازدۇر-كۆپتۇر خەنزۇلار ئولتۇراقلاشقان، بەزى جايلاردا ھەتتا خەنزۇلارنىڭ نوپۇسى مۇتلەق كۆپ سانىنى ئىگەللەيدۇ. شۇنىڭ ئۈچۈن، مىللىي

ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىچكى قىسمىدىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى ياخشى تەڭشەشنى يولغا قويۇش ئۈچۈن ئىلان قىلىنغان ئاپتونومىيە نىزاملىرىنىڭ مۇھىم مەزمۇنى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

ھەرقايسى جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزامىنىڭ لايىھىسىنى تەييارلاش ۋە تۈزۈش خىزمىتىدىكى تەجرىبىلىرىدىن قارىغاندا، بولۇپمۇ يولغا قويۇش ئۈچۈن ئىلان قىلىنغان ئاشۇ ئاپتونومىيە نىزاملىرىدىن قارىغاندا، ئاپتونومىيە نىزامىنى تۈزۈشتە تۆۋەندىكى بىرقانچە مۇھىم پرىنسىپ ئومۇمىيۈزلۈك ھالدا ئالاھىدە گەۋدىلەندۇرۇلگەن:

بىرىنچى، ئاپتونومىيە نىزامىنى تۈزۈشتە قانۇن، تۈزۈملەرنىڭ بىردەكلىكىدە چىڭ تۇرۇش لازىم. ئاپتونومىيە نىزامىدا ئاساسىي قانۇندىكى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دىكى ۋە باشقا قانۇنلاردىكى بەلگىلىمىلەرنى ئەستايىدىل ئىزچىل يولغا قويۇش، قانۇن بويىچە ئىش قىلىشتا چىڭ تۇرۇش لازىم. ئاپتونومىيە نىزامىنى تۈزۈشتە، مەملىكەت بويىچە قانۇن-تۈزۈمنىڭ بىرلىككە كېلىشىنى گەۋدىلەندۇرۇش، ئەھمىيەتتە، دەل ئاپتونومىيە بىلەن بىرلىكنىڭ مۇناسىۋىتىنى ياخشى بىر تەرەپ قىلىش مەسىلىسىدۇر.

ئىككىنچى، ئاپتونومىيە نىزامى شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ سىياسىي، ئىقتىسادىي ۋە مەدەنىيەت ئالاھىدىلىكلىرىگە ئاساسەن تۈزۈلۈشى، چوقۇم ئۇنىڭدا ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئالاھىدىلىكى بولۇشى، شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ ۋە شۇ رايونىنىڭ

ئەمەلىي ئەھۋالى كۆزدە تۇتۇلۇشى، شۇ جايدىكى مىللەتلەرنىڭ ۋە شۇ جاينىڭ ئەمەلىي مەسىللىرىنى ھەل قىلالايدىغان بولۇشى لازىم. ھەرگىز باشقا ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە نىزاملىرىدىكى ماددىلارنى كۆچۈرۈپ كەلمەسلىك لازىم.

ئۇچىنچى، ئاپتونومىيە نىزامىدا بەلگىلەنگەن مەزمۇنلاردا ئىقتىسادىي قۇرۇلۇشنى مەركەز قىلىشتا چىڭ تۇرۇش، قانداق قىلىپ كۆچىنى مەركەزلەشتۈرۈپ سوتسىيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشى ئىلىپ بېرىش، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي تەرەققىياتى ۋە مەدەنىيەت تەرەققىياتىنى قانداق تېزلىتىش، ئىتتىپاقلاشقان، ئاۋات مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنى قۇرۇش مۇھىم نۇقتا قىلىنىشى كېرەك.

تۆتىنچى، ئاپتونومىيە نىزامىنى تۈزۈشتە، تۆت ئاساسىي پرىنسىپتا چىڭ تۇرۇش، يەنى سوتسىيالىزم يولىدا چىڭ تۇرۇش، خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرىسىدا چىڭ تۇرۇش، كوممۇنىستىك پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە چىڭ تۇرۇش، ماركسىزم-لېنىنىزم، ماۋ زېدۇڭ ئىدىيىسىدە چىڭ تۇرۇش لازىم. بۇ — بىزنىڭ دۆلەت قۇرۇشىمىزنىڭ ئاساسى. پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر مىللەت خەلقىنىڭ ئىتتىپاقلىشىپ كۈرەش قىلىشىنىڭ ئۇرتاق ئاساسى. شۇنىڭ بىلەن بىللە، ئاپتونومىيە نىزامىنى تۈزۈشتە ئىلاھات ئېلىپ بېرىش، ئىشكىنى ئېچىۋېتىش فاكتىرىنى يولغا قويۇشنى گەۋدىلەندۈرۈش لازىم. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت

قۇرۇلۇشى ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىش ئۈچۈن، ئاپتونومىيە نىزامى ئىشلەپچىقىرىش مۇناسىۋەتلىرىنى مۇۋاپىق تەڭشەپ، ئىگىلىك باشقۇرۇش تۈزۈلمىسىنى ئىسلاھ قىلىپ ۋە شۇ جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى ئاساس قىلىپ، زۆرۈر بولغان ئالاھىدە سىياسەتلەرنى ۋە جانلىق تەدبىرلەرنى قوللىنىش ئىشىنى قانۇنىي كاپالەتكە ئىگە قىلىشى لازىم.

تۆتىنچى بۆلۈم جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىنى يولغا قويۇش

مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە ــ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ ئېلىمىزدىكى مىللىي مەسىلىنى ماركسزم ـ لېنىنىزمنى تەتبىق قىلىپ ھەل قىلىشتىكى تۈپ سىياسىتى. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دەل جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ سىياسىتىنىڭ قانۇنلىشىشى، تۈزۈملىشىدۇر.

جۇڭگونىڭ سوتسىيالىستىك قانۇن ـ تۈزۈمىنىڭ ئەڭ مۇھىم بىر ئالاھىدىلىكى، ھەرقانداق بىر قانۇنىنى تۈزۈش، ئىجرا قىلىش ۋە ئۇنىڭ يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيەسىنىڭ رەھبەرلىكىدىلا ئىشقا ئاشىدۇ. ئېلىمىزدىكى مىللىي مۇناسىۋەتنى تەڭشەيدىغان «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ تۈزۈلۈشى، ئىجرا قىلىنىشى ۋە

يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش بولۇپمۇ پارتىيىنىڭ رەھبەرلىكىدە بولۇشى كېرەك.

يۇقىرىدا ئېيتىپ ئۆتكىنىمىزدەك، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»مۇ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ بىۋاستە رەھبەرلىكىدە تەييارلىنىپ، ئاندىن مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىي دائىمىي كومىتېتى قاراپ چىقىپ، 6 ـ نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيىنىڭ 2 ـ يىغىنىدا ماقۇللانغاندىن كېيىن، ئاندىن يولغا قويۇش ئۈچۈن ئېلان قىلىنغان، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تۈزۈش، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە ئائىت قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىش ـ جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى مىللىي خىزمەتتىكى ئىجابىي ۋە سەلبىي جەھەتتىكى تەجرىبىلەرنى يەكۈنلەش ئاساسىدا ئوتتۇرىغا قويغان قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىدىكى بىر مۇھىم ۋەزىپىسى. 1981 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى، جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى 11 ـ نۆۋەتلىك مەركىزىي كومىتېتىنىڭ 6 ـ ئومۇمىي يىغىنىدا ماقۇللانغان «دۆلىتىمىز قۇرۇلغاندىن بۇيانقى پارتىيە تارىخىغا دائىر بەزى مەسىلىلەر توغرىسىدىكى قارار»دا مۇنداق دەپ كۆرسىتىلگەن: "سوتسىيالىستىك مىللىي مۇناسىۋەتنى ياخشىلاش ۋە راۋاجلاندۇرۇش، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىش كۆپ مىللەتلىك دۆلىتىمىز ئۈچۈن زور ئەھمىيەتكە ئىگە. بىز مىللىي مەسىلىدە ئۆتكەندە، بولۇپمۇ مەدەنىيەت زور ئىنقىلابى'دا

سىنىپىي كۆرەشنى كېڭەيتىۋېتىشتەك ئېغىر خاتالىقنى ئۆتكۈزۈپ، نۇرغۇنلىغان ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىغا زىيان - زەخمەت يەتكۈزدۇق. خىزمەتتە ئاز سانلىق مىللەتلەرنىڭ ئاپتونومىيە هوقۇقىغا هۆرمەت قىلىشىمىز يېتەرلىك بولمىدى. بۇ ساۋاقنى جەزمەن ئەستايىدىل قوبۇل قىلىشىمىز لازىم. هازىر مەملىكىتىمىزدىكى مىللىي مۇناسىۋەتنىڭ ئاساسەن هەر مىللەت ئەمگەكچى خەلقى ئوتتۇرىسىدىكى مۇناسىۋەت ئىكەنلىكىنى ئېنىق تونۇشىمىز لازىم. مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىنى يولغا قويۇشتا چىڭ تۇرۇپ، مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىگە ئائىت قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى كۈچەيتىشىمىز، ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ پارتىيە ۋە دۆلەتنىڭ سىياسەتلىرىنى ئۆز يېرىنىڭ ئەمەلىي ئەهۋالىغا قاراپ ئىجرا قىلىشتىكى ئۆزىگە ئۆزى خوجا بولۇش هوقۇقىنى كاپالەتلەندۈرۈشىمىز لازىم. ئاز سانلىق مىللەت رايونلىرىنىڭ ئىقتىساد ۋە مەدەنىيەتنى راۋاجلاندۇرۇشىغا هەقىقىي تۈرده ياردەم بېرىشىمىز، ئاز سانلىق مىللەت كادىرلىرىنى تېرىشىپ يېتىشتۈرۈشىمىز ۋە ئۆستۈرۈشىمىز كېرەك. مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى ۋە مىللەتلەر باراۋەرلىكىنى بۇزىدىغان بارلىق سۆز ۋە هەرىكەتلەرگە قەتئىي قارشى تۇرۇشىمىز كېرەك."

بۇ — پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ دۆلىتىمىزقۇرۇلغان 30 يىلدىن بۇيانقى مىللىي خىزمەتتىن چىقارغان ئاساسىي يەكۈنى، شۇنداقلا دەل پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ «مىللىي تېررىتو-

رىيلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تۈزۈشكە رەھبەرلىك قىلىش ھەمدە بۇ قانۇننىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش تىكى باش پېتەكچى فاكتىنى. بۇ قارارداً يەكۈنلەنگەن مىللىي خىزمەت توغرىسىدىكى ئەڭ مۇھىم تەجرىبە «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دا قانۇنىي شەكىل ئارقىلىق مۇئەييەنلەشتۈرۈلۈپ، دۆلەتنىڭ ئىرادىسى، دۆلەتنىڭ تۈزۈمىگە ئايلاندۇرۇلغان.

جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسىنى ۋە دۆلەتنىڭ دېموكراتىيە-قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى تەتقىق قىلغاندا، بىر تەرەپتىن، پارتىيە تەشكىلاتىنىڭ ۋە پارتىيە ئەزالىرىنىڭ قانۇن بويىچە ئىش قىلىشىنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش، پارتىيەنى قانۇن ئورنىغا قويماسلىقنى تەتقىق قىلىشقا ئەھمىيەت بېرىش لازىم. بۇ — بىرمەزگىلدىن بۇيانقى تاربىخىي ساۋاقلارنى يەكۈنلەش ئاساسىدا چىقىرىلغان خۇلاسە، بۇنداق قىلىش ئەلۋەتتە ئىنتايىن زۆرۈر ئىدى. دەل مۇشۇلارنى نەزەردە تۇتۇپ، «جۇڭگو كومپارتىيەسىنىڭ پارتىيەسىنىڭ نىزامنامىسى»نىڭ «ئومۇمىي پروگرامما» قىسمىدا ئېنىق قىلىپ: "پارتىيە ئۆز پائالىيىتىنى ئاساسىي قانۇن ۋە قانۇنلار دائىرىسىدە ئېلىپ بېرىشى كېرەك" دەپ بەلگىلەنگەن ھەمدە كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ مەجبۇرىيىتى سۈپىتىدە: پارتىيە ئەزالىرى دۆلەتنىڭ قانۇنىغا ئاكتىلىق رىئايە قىلىشى شەرت، دەپ بەلگىلەنگەن. يەنە بىر تەرەپتىن، بىزنىڭ بۇ ئىشچىلار سىنىپى رەھبەرلىك قىلىدىغان، ئىشچى-دېھقانلار

ئىتتىپاقنى ئاساس قىلغان خەلق دېموكراتىيىسى دىكتاتۇرلىقىدىكى سوتسىيالىستىك دۆلتىمىزدە پارتىيە ۋە دېموكراتىيە - قانۇنچىلىق قۇرۇلۇشىنى تەتقىق قىلغاندا، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ رەھبەرلىكى بارلىق قانۇنلارنى يولغا قويۇشنىڭ ئەڭ مۇھىم كاپالىتى دېگەن مەسىلىنى گەۋدىلىك تەتقىق قىلىش تېخىمۇ زۆرۈر.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىدا جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ھەر دەرىجىلىك تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكى ھەل قىلغۇچ رول ئويناپدۇ.

بىرىنچى، مەركەزدىن تارتىپ جايلارغىچە، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىغا قارتا «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» توغرىسىدىكى تەشۋىق - تەربىيىنى كۈچەيتىشى بۇ قانۇننى يولغا قويۇشنىڭ ئىدىيىۋى ئاساسى ھېسابلىنىدۇ.

«مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» ئېلان قىلىنىش بىلەن تەڭ، جۈڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزىي كومىتېتىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى بىلەن بىرلىك سەپ بۆلۈمى 1984 - يىل 10 - ئاينىڭ 17 - كۈنى پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا «جۈڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تەشۋىق قىلىش تېزىسلىرى»نى بېسىپ تارقىتىش توغرىسىدا ئۇقتۇرۇش تارقاتتى. مەركىزىي كومىتېت تەشۋىقات بۆلۈمى بىلەن بىرلىك سەپ بۆلۈمى:

«مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ تۈزۈلۈشى ۋە يولغا قويۇش ئۇچۇن ئېلان قىلىنىشى مەملىكىتىمىزنىڭ سىياسي هاياتىدىكى چوڭ ئىش، ئۇ مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنى ساغلام راۋاجلاندۇرۇشقا كاپالەتلىك قىلىپ، مىللەتلەر ئىتتىپاقلىقىنى كۈچەيتىشتە، دۆلەتنىڭ برلىكىنى مۇستەھكەملەشتە، سوتسيالىستىك زامانىۋىلاشتۇرۇش قۇرۇلۇشىنى ۋە مىللەتلەرنىڭ ئورتاق گۈللىنىشىنى ئىلگىرى سۈرۈشتە مۇهىم رول ئويناىدۇ، دەپ كۆرسەتتى. مەركەزىي كومىتېت تەشۋىقات بۆلۈمى بىلەن برلىكە سەپ بۆلۈمى پۈتۈن مەملىكەتتىكى هەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىدىن، مۇناسىۋەتلىك ئورۇنلاردىن ئۆز جايىنىڭ ئەهۋالىغا برلەشتۈرۈپ، «مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى هەر سىنىپ كادىرلىرى ۋە ئاممىسى ئارىسىدا كەڭ تەشۋىق قىلىشنى تەلەپ قىلدى. جۈملىدىن كومموئىستىك پارتىيىسى مەركەزىي كومىتېتىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى بىلەن برلىكە سەپ بۆلۈمى بېيجىڭ تارقاتقان «جۇڭخۇا خەلق جۇمهۇرىيىتىنىڭ «مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تەشۋىق قىلىش تېزىسلىرى»دا يەنە تەكتلەپ مۇنداق دەپ كۆرسىتىلدى: "«مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» يولغا قويۇش ئۇچۇن رەسمىي ئېلان قىلىندى. بۇنى ئەستايىدىل تەشۋىق قىلىش ۋە يولغا قويۇش بۇنىڭدىن كېيىنكى ئاچقۇچ بولۇپ هېسابلىنىدۇ. مللي مەسىلىدە كونا ئادەت كۆچلىرى مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى،

"سول"چىل ئىدىيە ۋە باشقا خاتا ئىدىيۇى مەسىلىلەر مەلۇم دائىرىدە يەنە مەۋجۇت بولۇپ تۇرغانلىقى ئۈچۈن، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە ۋە ھۆكۈمەت ئورگانلىرىدىن «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تەشۋىق قىلىش، ئىزچىل-لاشتۇرۇش، يولغا قويۇش جەريانىدا، تۈرلۈك توسالغۇلارنى يېڭىپ، بارلىق كاشىلىنى تۈگىتىپ، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى خەلق ئىگەللەيدىغان قانۇن قورالىغا ھەقىقىي تۈردە ئايلاندۇرۇش، ئۇنى مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە تۈزۈمىنىڭ غەلبىلىك يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش رولىنى ھەقىقىي جارى قىلدۇرىدىغان قىلىش تەلەپ قىلىنىدۇ."

1987 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى مەركىزي كومىتېتىنىڭ تەشۋىقات بۆلۈمى بىلەن جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتى ئەدلىيە مىنىستىرلىكى قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش تەربىيىسى داۋامىدا «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئۆگىنىشنى ئۈيۇشتۇرۇش توغرىسىدا بىرلىكتە ئۇقتۇرۇش چىقاردى: بۇ ئۇقتۇرۇشتا مۇنۇلار تەكىتلەپ كۆرسىتىلگەن: "مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇش توغرىسىدىكى قارارىغا ئاساسلانغاندا، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» دۆلەت ئاپپاراتى جەھەتتىكى ئاساسىي قانۇنلارنىڭ بىرى ھېسابلىنىدۇ، بۇ قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاش-

تۇرۇشتا چوقۇم ئۆگىنىدىغان قانۇنلار قاتارىغا كىرگۈزۈلۈشى، بۇنى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارلا ئۆگىنىپ قالماستىن، پۈتۈن مەملىكەتتىكى كەڭ كادىرلار ۋە ئاممىمۇ ئىخلاس بىلەن ئۆگىنىشى كېرەك.... بۇنىڭدىن كېيىن پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى جايلار، ھەرقايسى **ئورۇنلار** «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى قانۇن ساۋاتلىرىنى ئومۇملاشتۇرۇشنىڭ مەزمۇنلىرىدىن بىرى قىلىشى، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئۆگىنىشنى ھەقىقىي تۈردە ئۇيۇشتۇرۇپ، ئۇنىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىنى ئىلگىرى سۈرۈشى لازىم.

پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكىدە، پۈتۈن مەملىكەتتىكى ھەرقايسى جايلار «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى تەشۋىق قىلىش ۋە ئۇ ھەقتە تەربىيە ئېلىپ بېرىش يولىدا نۇرغۇن خىزمەتلەرنى ئىشلىدى. بۇنداق تەشۋىق ـ تەربىيە خىزمىتى ھەر مىللەت كادىرلىرى ۋە ئاممىسىنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە توغرىسىدىكى قانۇنچىلىق قاراشلىرىنى كۆچەيتىشكە پايدىلىق، ئۇ ـ «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشقا كاپالەتلىك قىلىشنىڭ مۇھىم ئىدىيۋى ئاساسى.

ئىككىنچى، پارتىيە مەركىزىي كومىتېتىنىڭ ۋە ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ رەھبەرلىكى ـ «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشنىڭ مۇھىم تەشكىلىي كاپالىتى.

«مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشتا ھەم ھەرقايسى مللي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ قانداق قىلىپ ئۆز جايىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىنى كۆزدە تۇتۇپ، قانۇنغا ئاساسەن ئاپتونومىيە ھوقۇقىنى يۈرگۈزۈش مەسىلىسى، ھەم مىللىي ئاپتونومىيەلىك جايلاردىكى ھەرقايسى يۇقىرى دەرىجىلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ، جۈملىدىن مەركەزدىكى دۆلەت ئورگانلىرى بىلەن مۇناسىۋەتلىك يەرلىك دۆلەت ئورگانلىرىنىڭ مللي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا قانداق كاپالەتلىك قىلىش ۋە قانداق قىلىپ مالىيە، ماددىي ئەشيا، تېخنىكا قاتارلىق جەھەتلەردە مللي ئاپتونومىيەلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي قۇرۇلۇش ۋە مەدەنىيەت قۇرۇلۇشى ئىشلىرىنىڭ تەرەققىياتىنى تېزلىتىشكە ياردەم بېرىش مەسىلىسى بار. بۇ يەردە، «مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىش ئۈچۈن، ھەرقايسى ئالاقدار تەرەپلەرنىڭ مۇناسىۋىتىنى قانداق تەڭشەش ئىنتايىن مۇھىم. بۇنداق تەڭشەش رولى پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ «مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ يولغا قويۇلۇشىغا رەھبەرلىك قىلىشىنىڭ بىر مۇھىم مەزمۇنى. 1987 ـ يىل 4 ـ ئايدا، جۇڭگو كومپارتىيەسى مەركىزىي كومىتېتى بىلەن گوۋۇيۈەن مللي خىزمەت توغرىسىدىكى بىر بىرلەشمە ئۇقتۇرۇشىدا، ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىدىن ۋە ھۆكۈمەتنىڭ ھەرقايسى ئورۇنلىرىدىن «مللي تېررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى

ھەقىقىي ئەھمىيەتتۇرۇشىنى تەلەپ قىلىدى. بىر تەرەپتىن، «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇش ئۈچۈن، ھەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئۆزلىرىنىڭ ئەمەلىي ئەھۋالىغا ئاساسەن، ئاپتونومىيە نىزامى ۋە ئايرىم نىزاملارنى تۈزۈش تەلەپ قىلىنىدى؛ يەنە بىر تەرەپتىن، مەركەزدىن، گوۋۇيۈەنىڭ ھەرقايسى تارماقلىرىدىن ۋە مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردا تەسىس قىلىنغان بارلىق ئورۇنلار ۋە كارخانا، كەسىپىي ئورۇنلاردىن «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ھەقىقىي تۇردە ئىجرا قىلىپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئاپتونومىيە ھوقۇقىغا تولۇق ھۆرمەت قىلىش، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ ئىقتىسادىي مەنپەئىتىگە ئېتىبار بېرىش، پايدىنى ئۆتۈنۈپ بېرىپ، ھوقۇقنى تۆۋەنگە چۈشۈرۈپ، مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ تەرەققىياتىنى قوللاش ۋە ئۇلارغا ياردەم بېرىش، ئاز سانلىق مىللەتلەر بىلەن زىچ ئالاقە باغلاپ ۋە ئۇلارغا قىزغىن ياردەم بېرىپ، سوتسىيالىستىك ماددىي مەدەنىيەت ۋە مەنىۋى مەدەنىيەت بەرپا قىلىش تەلەپ قىلىندى. پارتىيە مەركىزىي كومىتېتى ھەر دەرىجىلىك پارتىيە تەشكىلاتلىرىغا قارىتا «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئەستايىدىللىق بىلەن ئىزچىل يولغا قويۇش لازىم دەپ ئېنىق ئوتتۇرىغا قويدى، بۇ ــ پارتىيىنىڭ «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشقا رەھبەرلىك قىلىشنىڭ مۇھىم كاپالىتى.

«جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ نىزامنامىسى»دە، پارتىيىنىڭ يەرلىك تەشكىلاتلىرىنىڭ بىر مۇھىم خىزمەت ھوقۇقى "ئۆز رايونى تەۋەسىدىكى چوڭ ـ چوڭ مەسىلىلەر ئۈستىدە مۇھاكىمە يۈرگۈزۈش ۋە قارار چىقىرىش" دەپ بەلگىلەنگەن. «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئىزچىل يولغا قويۇش توغرىسىدا مۇھاكىمە ئېلىپ بېرىش ۋە قارار چىقىرىش مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلاردىكى ۋە كۆپ مىللەتلىك ئۆلكە-لەردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ مۇھىم مەسئۇلىيىتى. مۇشۇ ئورۇنلاردىكى پارتىيە تەشكىلاتلىرىنىڭ «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى ئۆز ئورنىدا قانداق يولغا قويۇش توغرىسىدا قارار چىقىرىشى، ئۆز تەۋەسىدىكى پارتىيە تەشكىلات-لىرىنى ۋە پۈتۈن پارتىيە ئەزالىرىنى بۇ قانۇننى ئەستايىدىل ئىزچىل ئىجرا قىلىش توغرىسىدا سەپەرۋەر قىلىشى «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نى يولغا قويۇشنىڭ مۇھىم رەھبىرىي كاپالىتى بولۇپ ھېسابلىنىدۇ.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسىنىڭ ھەر دەرىجىلىك تەشكى-لاتلىرىنىڭ «مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»نىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشى، ناھايىتى زور دەرىجىدە، ھەرقايسى مۇناسىۋەتلىك تارماقلاردا خىزمەت قىلىۋاتقان كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ ۋە ئۇلارنىڭ مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنىنى ئىزچىل ئىجرا قىلىشتىكى ئاۋانگارتلىق ـ نەمۇنىلىك رولى ئارقىلىق ئىشقا ئاشىدۇ. «مىللىي

تبررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى» — دۆلەتنىڭ بىر مۇھىم تۈپ قانۇنى، كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ بۇ قانۇنغا ئاڭلىق رىئايە قىلىشى ۋە ئۇنى ئاڭلىق ئىجرا قىلىشى، بولۇپمۇ مەركەزنىڭ ھەرقايسى مىنىستىرلىك، كومىتېتلىرىنىڭ ۋە يەرلىك ھەر دەرىجىلىك دۆلەت ئاپپاراتلىرىدا رەھبەرلىك مەسئۇلىيىتىنى ئۈستىگە ئالغان كومپارتىيە ئەزالىرىنىڭ «مىللىي تبررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»غا ئەھمىيەت بېرىشى ۋە ئۇنى ئەستايىدىل ئىزچىللاشتۇرۇشى، قەتئىي تۈردە «مىللىي تبررىتورىيەلىك ئاپتونومىيە قانۇنى»دىكى بەلگىلىمىلەر بويىچە ئىش قىلىشى بۇ قانۇننىڭ ئىزچىل يولغا قويۇلۇشىغا كاپالەتلىك قىلىشتا مۇھىم رول ئوينايدۇ.

قوشۇمچە:

1. جۇڭگودىكى ھەرقايسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلارنىڭ نامى ۋە قۇرۇلغان ۋاقتى

1987 ـ يىل 12 ـ ئايغىچە، مەملىكتىمىزدە 5 ئاپتونوم رايون، 30 ئاپتونوم ئوبلاست، 113 ئاپتونوم ناھىيە (خوشۇن) بولۇپ، جەمئىي 148 مىللىي ئاپتونومىيىلىك جاي قۇرۇلدى.

(قۇرۇلغان ۋاقتىنىڭ ئىلگىرى ـ كېيىنلىك تەرتىپى بويىچە تىزىلدى)

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى (1.5.1947)
گەنسۇ تىبەتجۇ زاڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (6.5.1950)
گەنسۇ سۇبەي موڭغۇل ئاپتونوم ناھىسى (29.7.1950)
گەنسۇ دۇڭشياڭ ئاپتونوم ناھىيىسى (25.9.1950)
سىچۇەن گەنزى زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (24.11.1950)
يۈننەن ئېشەن يېزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (12.5.1951)
گۇاڭشى لۇڭشياڭ مىللەتلەر ئاپتونوم ناھىيىسى (19.8.1951)
ئىچكى موڭغۇل ئېلىنچۇن ئاپتونوم خوشۇنى (1.10.1951)
چىڭغەي يۈيشۇ زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (25.12.1951)

گۇڭشى جىنشيۇياۋزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (28.5.1952)
جىلىن يەنبيەن چاۋشيەنزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (3.9.1952)
سىچۇەن لياڭشەن يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (1.10.1952)
گۇڭشى رۇڭشۇي مياۋزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (26.11.1952)
گۇڭشى سەنجياڭ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (3.12.1952)
سىچۇەن ئابا زاڭزۇ-چياڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى① (1.1.1952)
گۇڭشى مىللەتلەر ئاپتونوم ناھيىسى (1.1.1953)
يۈننەن شىشۇاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (24.1.1953)
گۇڭشى لىيەننەن ياۋزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (25.1.1953)
سىچۇەن مۇلى زاڭزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (19.2.1953)
يۈننەن لەنساڭ لاخۇ ئاپتونوم ناھيىسى (7.4.1953)
گەنسۇ جاڭياچۇەن خۇيزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (6.7.1953)
يۈننەن دېخۇڭ دەيزۇ-جىڭپو ئاپتونوم ئوبلاستى (24.7.1953)
گەنسۇ گەننەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (1.10.1953)

① ئەسلى ئابا زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ئىدى، 1987-يىل 7-ئاينىڭ 24-كۈنى گوۋۈيۇەننىڭ تەستىقلىشى بىلەن ئابا زاڭزۇ-چياڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىغا ئۆزگەرتىلدى، ئەسلىدىكى ماۋۇبىن چياڭزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (1958-يىل 7-ئايىنىڭ 7-كۈنى قۇرۇلغان) ئەمەلدىن قالدۇرۇلدى.

چىڭخەي خەنەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (6.12.1953)
چىڭخەي مىنيۇەن خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (19.12.1953)
چىڭخەي خۇاڭنەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (22.12.1953)
چىڭخەي خەيبەي زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (31.12.1953)
چىڭخەي گولو زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (1.1.1954)
چىڭخەي خەيشى موڭغۇل ـ زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (25.1.1954)
چىڭخەي خۇجۇ تۇزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (17.2.1954)
گەنسۇ سۇنەن يۇيگۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.2.1945)
چىڭخەي خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (1.3.1945)
چىڭخەي شۇنخۇا سالار ئاپتونوم ناھىيىسى (1.3.1954)
شىنجاڭ يەنجى خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (15.3.1954)
شىنجاڭ چاپچال شىبە ئاپتونوم ناھىيىسى (25.3.1954)
گەنسۇ ئاقساي قازاق ئاپتونوم ناھىيىسى (27.4.1954)
خۇنەن تۇڭداۋ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (7.5.1954)
يۇننەن جياڭچىڭ خانى ـ يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (18.5.1954)
يۇننەن مىڭليەن دەيزۇ ـ لاخۇ ـ ۋازۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (16.6.1954)
شىنجاڭ بايىنغۇلىن مۇڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى (23.2.1954)
شىنجاڭ بۆرتالا موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستى (13.7.1954)
شىنجاڭ قىزىلسۇ قىرغىز ئاپتونوم ئوبلاستى (14.7.1954)

شنجاڭ سانجى خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (15.7.1954)
شنجاڭ مورى قازاق ئاپتونوم ناھىيسى (17.7.1954)
يۇننەن نۇجياڭ لىسۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (25.8.1954)
شنجاڭ قوبۇقسار موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيسى (10.9.1954)
شنجاڭ تاشقورغان تاجىك ئاپتونوم ناھىيسى (17.9.1954)
شنجاڭ بارىكۆل قازاق ئاپتونوم ناھىيسى (30.9.1954)
چىڭخەي خېنەن موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيسى (16.10.1954)
گۇيجۇ ۋېينىڭ يىزۇ-خۇيزۇ-مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيسى (11.11.1954)
شنجاڭ ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستى (27.11.1954)
شنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى (1.10.1955)
يۇننەن گېھگما دەيزۇ-ۋازۇ ئاپتونوم ناھىيسى (16.10.1955)
خۇنەن جيانگخۇا ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيسى (25.11.1955)
خېبېي مىڭسۇن خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيسى (30.11.1955)
خېبېي داچاڭ خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيسى (7.12.1955)
گۇاڭشى دۇئەن ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيسى (15.12.1955)
گۇاڭشى باما ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيسى (6.2.1956)
گۇيجۇ شەرقىي جەنۇبىي گۇيجۇ-مياۋزۇ-دۇڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (23.7.1956)
گۇيجۇ جەنۇبىي گۇيجۇبۇيى-مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (8.8.1956)

جىلىن ئالدى گورلوس موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى
(1.9.1956)

يۇننەن نىڭلاڭ يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.9.1956)
يۇننەن گۇڭشەن دۇلۇڭ-نۇزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
(1.10.1956)

يۇننەن ۋېيشەن يىزۇ-خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
(9.11 .1956)

گەنسۇ لىنشيا خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (19.11.1956)
يۇننەن دالى بەيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (22.11.1956)
خۇنەن چېڭبۇ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (30.11.1956)
خېيلۇڭجياڭ دوربۇت موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى
(5.12.1956)

خۇنەن شىنخۇاڭ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
(5.12.1956)

يۇننەن لۇنەن يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (31.12.1956)
گۇيجۇ شۇڭتاۋ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (31.12.1956)
گۇيجۇ سەندۇ شۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (2.1.1957)
يۇننەن دەچىڭ زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (13.9.1957)
خۇنەن غەربىي خۇنەن تۇجيا-مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى
(20.9.1957)

يۇننەن خۇڭخې خانى-يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى
(18.11.1957)

گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونى (15.3.1958)
يۇننەن ۋېنشەن جۇاڭزۇ - مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى
(1.4.1958)
لياۋنىڭ خارچىن سول قانات موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى
(1.4.1958)
لياۋنىڭ فۇشىن موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىسى (7.4.1958)
يۇننەن چۇشيۇڭ يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (15.4.1958)
گۇاڭشى فاڭچىڭ مىللەتلەر ئاپتونوم ناھىيىسى (1.5.1958)
ئىچكى موڭغۇل ئېۋېنكې ئاپتونوم خوشۇنى (1.8.1958)
ئىچكى موڭغۇل مۇرىنداۋا داغۇر ئاپتونوم خوشۇنى
(15.8.1985)
جىلىن چاڭبەي چاۋشيەنزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (15.9.1958)
نىڭشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى (25.10.1958)
يۇننەن لىجياڭ ناشى ئاپتونوم ناھىيىسى (10.4.1961)
گۇاڭشى لىيەنشەن جۇاڭزۇ - ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
(26.9.1962)
يۇننەن پىڭبيەن مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (1.7.1963)
يۇننەن خېكۇ ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (11.7.1963)
گۇيجۇ جېننىڭ بۇيى - مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى
(11.9.1963)
گۇاڭدۇڭ رۇيۇەن ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (1.10.1963)
يۇننەن ساڭيۇەن ۋازۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (28.2.1964)

يۇننەن شېڭ ۋازۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (5.3.1965)
شىزاڭ ئاپتونوم رايونى (9.9.1965)
يۇننەن نەنجيەن يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (27.11.1965)
گۇيجۇ زىيۇن مياۋزۇ - بۇيى ئاپتونوم ناھىيىسى (11.2.1966)
يۇننەن موجياڭ خانى ئاپتونوم (28.11.1979)
يۇننەن شۇندىيەن خۇيزۇ - يىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.12.1979)
يۇننەن يۇەنجياڭ خانى - يىزۇ - دەيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (22.11.1980)
يۇننەن شىنپىڭ يىزۇ - دەيزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (25.11.1980)
گەنسۇ جىشىشەن باۋئەن - دۇڭشياڭ - سالار ئاپتونوم ناھىيىسى (30.9.1981)
گۇيجۇ گۇەنلىڭ بۇيى - مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (31.12.1981)
گۇيجۇ غەربىي جەنۇبىي گۇيجۇ بۇيى - مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (1.5.1982)
سىچۇەن شيۇشەن تۇجيا - مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (7.11.1983)
سىچۇەن يۇياڭ تۇجيا - مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (11.11.1983)

خۇبىي غەربىي خۇبىي تۇجيا ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (1.12.1983)

گۇاڭشى فۇچۇەن ياۋزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (1.1.1984)

گۇاڭشى لوچىڭ مۇلاۋ ئاپتونوم ناھيىسى (10.1.1984)

سىچۇەن ئىبيەن يىزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (5.10.1984)

سىچۇەن مابيەن يىزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (9.10.1984)

گۇيجۇ يۇيىڭ دۇگزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (7.11.1984)

سىچۇەن پىگشۇي مياۋزۇ ـ تۇجيا ئاپتونوم ناھيىسى (10.11.1984)

سىچۇەن چيەنجياڭ تۇجيا ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (13.11.1984)

سىچۇەن شىجۇ تۇجيا ئاپتونوم ناھيىسى (18.11.1984)

خۇبىي چاڭياڭ تۇجيا ئاپتونوم ناھيىسى (8.12.1984)

خۇبىي ۋۇفىڭ تۇجيا ئاپتونوم ناھيىسى (12.12.1984)

جىجياڭ جىڭنىڭ شىزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (24.12.1984)

لياۋنىڭ شىنبىڭ مانجۇ ئاپتونوم ناھيىسى (7.6.1985)

لياۋنىڭ شيۇيەن مانجۇ ئاپتونوم ناھيىسى (11.6.1985)

لياۋنىڭ فىڭچىڭ مانجۇ ئاپتونوم ناھيىسى (13.6.1985)

يۈننەن ۋېيشى لىزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (13.10.1985)

يۈننەن لۇيچۇەن يىزۇ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (25.11.1985)

يۈننەن ياڭبى يىزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (1.11.1985)

يۇننەن جىنپىڭ مياۋزۇ - ياۋزۇ - دەيزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (7.12.1985)

يۇننەن پۈتبر خانى - يىزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (15.12.1987)

يۇننەن جىڭدۇڭ يىزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (20.12.1985)

يۇننەن جىڭگۇ دەيزۇ - يىزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (25.12.1985)

يۇننەن شۋاڭجياڭ لاخۇ - ۋازۇ - بۇلاڭزۇ - دەيزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (30.12.1985)

چىڭخەي مىنخې خۇيزۇ - تۇزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (27.6.1986)

چىڭخەي داتۇڭ خۇيزۇ - تۇزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (12.7.1986)

خېبېي چىڭلۇڭ مانجۇ ئاپتونوم ناھيىسى (5.5.1987)

خېبېي فېڭنىڭ مانجۇ ئاپتونوم ناھيىسى (15.5.1987)

خۇنەن جىجياڭ دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (24.9.1987)

خۇنەن جىڭجۇ مياۋزۇ - دۇڭزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (27.9.1987)

گۇيجۇ يىنجياڭ تۇجيا - مياۋزۇ ئاپتونوم ناھيىسى (20.11.1987)

گۇيجۇ يەنخې تۇجيا ئاپتونوم ناھيىسى (23.11.1987)

گۇاڭشى خۇەنجياڭ ماۋنەن ئاپتونوم ناھيىسى (24.11.1987)

گۈيجۇ ۋۇچۇەن گېلاۋ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (26.11.1987)

گۈيجۇ داۋجىن گېلاۋ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (29.11.1987)

گۇاڭدۇڭ باۋتىك لىزۇ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.11.1987)

گۇاڭدۇڭ چيۈڭجۇڭ لىزۇ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.11.1987)

گۇاڭدۇڭ بەيشا لىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.11.1987)
گۇاڭدۇڭ لۇڭشۇي لىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.11.1987)
گۇاڭدۇڭ چاڭجياڭ لىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.11.1987)
گۇاڭدۇڭ لېدۇڭ لىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.11.1987)①
گۇاڭدۇڭ دۇڭخاڭ لىزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (20.11.1987)
يۈننەن لەنپىڭ بەيزۇ ـ پۈمى ئاپتونوم ناھىيىسى (27.11.1987)

گۇاڭشى داخۇا ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسى (23.12.1987)

① يۇقىرىدىكى يەتتە ئاپتونوم ناھىيە ئەسلىدە خەينەن لىزۇ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى (1952 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 1 ـ كۈنى قۇرۇلغان)غا قاراشلىق ناھىيىلەر ئىدى، 1987 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى، گوۋۇيۈەنىنىڭ قارارى بويىچە خەينەن لىزۇ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستى ئەمەلدىن قالدۇرۇلۇپ، يۇقىرقى يەتتە ئاپتونوم ناھىيە قۇرۇلدى.

2. دۆلتىمىز قۇرۇلغان دەسلەپكى مەزگىللەردە مىللىي ئاپتونوميىلىك جايلار ۋە كۆپ مىللەتلىك ئۆلكىلەر تۈزگەن مىللەتلەر توغرىسىدىكى ئايرىم قانۇن-نىزاملار مۇندەرىجىسى

(1949 ــ 1953-يىلغىچە)

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتىنىڭ نۆۋەتتىكى سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فاكتورى

ــ 1949-يىل 12-ئاينىڭ 17-كۈنى 1-قېتىملىق ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ھۆكۈمىتى كومىتېتى ماقۇللىغان، 1950-يىل 1-ئاينىڭ 6-كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشىنىڭ 14-قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

سۈيىقەست قىلىشقا ئۇرۇنغۇچىلارنىڭ مەسئۇلىيىتى توغرىسىدىكى لايىھە

ــ 1950-يىل 1-ئاينىڭ 17-كۈنى

سۈيىقەست قىلىشقا ئۇرۇنغۇچىلارنىڭ گۇناھىنى شەھەرنىڭ خۇيزۇلار رايونى قىلىپ ئايرىش توغرىسىدىكى لايىھە

ــ 1950-يىل 2-ئاينىڭ 1-كۈنى

سۇيىۇەن ئۆلكىسىنىڭ "يېڭى ئازاد رايونلارنىڭ يېزا ئىگىلىك بېجى توغرىسىدىكى ۋاقىتلىق نىزام"نى يولغا قويۇش قائىدىلىرى

ـــ 1950 ـ يىل 10 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى، سۇيىۇەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان.

شىكاڭ ئۆلكىسى زاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتىنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى

ـــ 1950 ـ يىلى تۈزۈلگەن.

گۇيسۇي شەھەرلىك خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ يولغا قويۇلۇش لايىھىسى①

ـــ 1950 ـ يىلى سۇيىۇەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆزگەرتىپ ماقۇللىغان.

نىڭشيا ئۆلكىلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھەدىكى خەلق ۋەكىللەر يىغىنىنىڭ تولۇقلىما تەشكىلي قائىدىسى

ـــ 1950 ـ يىل 10 ـ ئايدا «نىڭشيا گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان.

نىڭشيا ئۆلكىلىك ئالاشەن خوشۇت خوشۇنى ئاپتونوم

---

① گۇيسۇي شەھىرىنى خۇيزۇ ئاپتونوم رايونى قىلىپ ئايرىپ، خەلق ھۆكۈمىتى قۇرۇشنىڭ يولغا قويۇلۇش لايىھىسىنى كۆرسىتىدۇ.

رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي قائىدىسى

ـــ 1950 ـ يىلى تۆزۈلگەن.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ دۆلەت مەمۇرىي كېڭىشىنىڭ خادىملارنى ۋەزىپىگە قويۇش ۋە ۋەزىپىدىن قالدۇرۇش توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق چارىسىنى ئىجرا قىلىش چارىسى (لايىھە)

ـــ 1950 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ سىناق تەرىقىسىدە ئىجرا قىلغان

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ كادىرلارنى باشقۇرۇش توغرىسىدىكى بىرقانچە ۋاقتىلىق بەلگىلىمىسى (لايىھە)

ـــ 1951 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 8 ـ كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى خەلق ھەق ـ تەلەپ ئەنزىسىنى تەكشۈرىدىغان ھەر دەرىجىلىك ھەيئەتلەرنىڭ تەشكىلىي چارىسى

ـــ 1951 ـ يىل 5 ـ ئاينىڭ 31 ـ كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان.

يۇننەن ئۆلكىسىدىكى ۋىلايەتلەرنىڭ ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللەر يىغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامنىڭ لايىھىسى

ـــ 1951 ـ يىل 6 ـ ئايدا يۇننەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمەتىنىڭ ئۆلكە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشىغا ئوڭايلىق بولسۇن ئۈچۈن" تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن. يۇننەن ئۆلكىسىدىكى مىللىي ئاپتونومىيىلىك ناھىيىلەرنىڭ ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامنىڭ لايىھىسى

ـــ 1951 ـ يىل 6 ـ ئايدا يۇننەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشىغا ئوڭايلىق بولسۇن ئۈچۈن، تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

يۇننەن ئۆلكىسى ئاپتونوم رايونلۇق مىللەتلەر ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامنىڭ لايىھىسى

ـــ 1951 ـ يىل 6 ـ ئايدا، يۇننەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشىغا ئوڭايلىق بولسۇن ئۈچۈن، تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

يۇننەن ئۆلكىسىدىكى ۋىلايەتلەرنىڭ ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى كېڭەش ھەيئىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى

ـــ 1951 ـ يىل 6 ـ ئايدا يۇننەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشىغا ئوڭايلىق بولىشۇن ئۈچۈن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

يۇننەن ئۆلكىسى ناھىيىلىك ھەر مىللەت، ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى كېڭەش ھەيئىتى، ناھىيىلىك مىللەتلەر ۋەكىللىرى يىغىنى دائىمىي كومىتېتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى

ـــ 1951 ـ يىل 6 ـ ئايدا يۇننەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشىغا ئوڭايلىق بولىشۇن ئۈچۈن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

يۇننەن ئۆلكىسى مىللىي ئاپتونومىيىلىك ناھىيىلىك خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى

ـــ 1951 ـ يىل 6 ـ ئايدا، يۇننەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشىغا

ئوڭايلىق بولسۇن ئۇچۇن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى" غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

يۇنىەن ئۆلكىسى مىللىي ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمەتـ لىرىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى

ـــ 1951 ـ يىل 6 ـ ئايدا، يۇنىەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايىلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشىغا ئوڭايلىق بولسۇن ئۇچۇن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن.

يۇنىەن ئۆلكىسى مىللەتلەر ئاپتونوم يېزىسىلىق خەلق ھۆكۈمەتلىرىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامىنىڭ لايىھىسى

ـــ 1951 ـ يىل 6 ـ ئايدا، يۇنىەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئۆلكە ئىچىدىكى مۇناسىۋەتلىك رايونلارنىڭ "جايىلارنىڭ ئەھۋالىغا ئاساسەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇشىغا ئوڭايلىق بولسۇن ئۇچۇن تەتقىق قىلىپ پايدىلىنىشى"غا تارقىتىپ بېرىلگەن. ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ ئىكاھ تىزىملاش چارىسى

ـــ 1951 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 3 ـ كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان.

شىكاڭ ئۆلكىسى زاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتـ نىڭ سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويغان تەشكىلىي نىزامى (تۈزىتىلـ گەن لايىھىسى)

ـــ 1951 ـ يىل 10 ـ ئايىنىڭ 11 ـ كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشىنىڭ تەستىقلىشى بىلەن سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇلغان.

شىنجاڭ ئۇلۇكسلىك خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ قانۇنىنى ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق قوشۇمچە بەلگىلىمىسى

ـــ 1951 ـ يىل 11 ـ ئايىنىڭ 27 ـ كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى تەكشۈرۈپ تەستىقلىغان.

سۈييۇەن ئۇلۇكسىنىڭ موڭغۇللار خوشۇنلىرىدا يەر ئىسلاھاتىنى يولغا قويۇش چارىسى (لايىھە)

ـــ 1951 ـ يىل 12 ـ ئايىنىڭ 4 ـ كۈنى سۈييۇەن ئۇلۇكسلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان.

سۈييۇەن ئۇلۇكسىنىڭ موڭغۇللارنىڭ سىنىپىي تەركىبىنى ئايرىش توغرىسىدىكى قوشۇمچە چارىسى

ـــ 1951 ـ يىل 12 ـ ئايىنىڭ 4 ـ كۈنى سۈييۇەن ئۇلۇكسلىك خەلق ھۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان.

گۇاڭدۇڭ ئۇلۇكسىدىكى چۇەنشيەن ناھىيىسى دۇڭشەن ياۋزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر ساھە خەلق ۋە كىللىرى يىغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1951 ـ يىلى تۇزۇلگەن.

گۇاڭشى ئۇلۇكسى لۇڭشېڭ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى

— 1951 - يىلى تۆزۈلگەن.

گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسىدىكى چۈەنشەن ناھىيىسى دۇڭشەن ياۋزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى

— 1951 - يىلى تۆزۈلگەن.

خۇنەن ئۆلكىسى غەربىي خۇنەن مياۋزۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ تۈنجى نۆۋەتلىك 1 - قېتىملىق ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش فاكتورىنى توغرىسىدىكى ئالتە تۈرلۈك قارارى

— 1952 - يىل 8 - ئايىنىڭ 29 - كۈنى خۇنەن ئۆلكىلىك خەلق ھۆكۈمىتى كومىتېتىنىڭ 12 - قېتىملىق يىغىندا ماقۇللانغان، 1953 - يىل 2 - ئايىنىڭ 12 - كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى تەستىقلاپ ئەنگە ئالغان.

جۇڭگو كوممۇنىستىك پارتىيىسى يەنىيەن ئۇنىۋېرسىتېتىنىڭ شۇجىسى يولداش جۇدېخەيىنىڭ جىلىن ئۆلكىسى يەنبيەن چاۋشيەنزۇ مىللىي ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى تەكلىپى

— بۇ تەكلىپ 1952 - يىل 9 - ئايىنىڭ 3 - كۈنى يەنبيەن چاۋشيەنزۇ مىللىي ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللەر يىغىندا ماقۇللانغان.

سەنخې ناھىيىسىدە داچاڭ خۇيزۇ تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيىسىنى يولغا قويۇش پىلانى

ـــ 1952 ـ يىل 10 ـ ئايىنىڭ 7 ـ كۈنى تۇزۇلغان ھەمدە خېتىپ ئۆلكىسى تەستىقلىغان.

خۇنەن ئۆلكىسى غەربىي خۇنەن مياۋزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1952 ـ يىلى تۇزۇلگەن، ئوتتۇرا جەنۇبىي جۇڭگو مەمۇرىي كومىتېتى تۇزىتىپ تەستىقلىغان.

خۇنەن ئۆلكىسى غەربىي خۇنەن مياۋزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر ساھە خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى كېڭەش ھەيئىتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1952 ـ يىلى تۇزۇلگەن، ئوتتۇرا جەنۇبىي جۇڭگو مەمۇرىي كومىتېتى تۇزىتىپ تەستىقلىغان.

جىلىن ئۆلكىسى يەنبىيەن چاۋشىيەنزۇ مىللىي ئاپتونوم رايونلۇق خەلق مۆكۈمىتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى (تۇزىتىلگەن نۇسخا)

ـــ 1952 ـ يىلى تۇزۇلگەن.

گۇاڭدۇڭ ئۆلكىسى لەيننەن ناھىيىسى ياۋزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى (لايىھە)

ـــ 1962 ـ يىلى تۇزۇلگەن.

غەربىي گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1953 ـ يىل 1 ـ ئايىنىڭ 30 ـ كۈنى ئوتتۇرا جەنۇبىي جۇڭگو مەمۇرىي كومىتېتى تەستىقلىغان، مەمۇرىي ئىشلار

كېڭىشى قوشۇلغان.

غەربىي گۇاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى- نىڭ سىياسىي ئىشلارنى يولغا قويۇش نۇقتىلىرى

ـــ 1953 ـ يىل 1 ـ ئايدا ئوتتۇرا جەنۇبىي جۇڭگو مەمۇرىي كومىتېتى تەستىقلىغان، مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى قوشۇلغان.

خۇنەن ئۆلكىسى غەربىي خۇنەن مياۋزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

ـــ 1953يىل 2 ـ ئاينىڭ 23 ـ كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى تۇزىتىپ تەستىقلىغان.

سىچۈەن ئۆلكىسى زاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى- نىڭ تەشكىللىي نىزامى (تۇزىتىلگەن لايىھە)

ـــ 1953 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى تەستىقلاپ ئەنگە ئالغان.

گۇڭدۇڭ ئۆلكىسى خەينەن لىزۇ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

ـــ 1953 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 10 ـ كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى تەستىقلاپ، سىناق تەرىقىسىدە يولغا قويۇش ئۇچۇن قايتۇرغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ خەلقتىن كەلگەن خەت ـ چەكلەرنى بىرتەرەپ قىلىش، ئەرزىيەت ئېيتىپ كەلگەنلەرنى قوبۇل قىلىشى خىزمىتى توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق چارىسى (لايىھە)

ـــ 1953 ـ يىل 5 ـ ئايىنىڭ 31 ـ كۈنى «ئىچكى موڭغۇل هۆكۈمەت گېزىتى»دە ئېلان قىلىنغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ 1953 ـ يىلدىكى چارۋىچىلىق بېجى توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق نىزامى

ـــ 1953 ـ يىل 7 ـ ئايىنىڭ 30 ـ كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان.

سىچۈەن ئۆلكىسى زاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتىنىڭ خىزمەت ۋەزىپىسى (لايىھە)

ـــ 1953 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 4 ـ كۈنى مەمۇرىي ئىشلار كېڭىشى تەستىقلىغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ 1953 ـ يىلىدىكى دېھقانچىلىق بېجى توغرىسىدىكى ۋاقتىلىق نىزامى

ـــ 1953 ـ يىل 9 ـ ئايىنىڭ 20 ـ كۈنى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتى ئېلان قىلىپ يولغا قويغان.

يۈننەن ئۆلكىسى شىشۇاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتىنىڭ بۇنىڭدىن كېيىنكى ئىككى يىللىق خىزمىتىنىڭ تېزىسى

ـــ 1953 ـ يىلى تۆزۈلگەن.

يۈننەن ئۆلكىسى دېخۇڭ دەيزۇ ـ جىڭپۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق هۆكۈمىتىنىڭ ئىككى يىللىق دۆلەت ئىشلىرىنى يولغا

قويۇش نۇقتىلىرى (لايىھە)

ـــ 1953 ـ يىلى تۇزۇلگەن.

يۇننەن ئۆلكىسى شىشۇاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر مىللەت خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى (لايىھە)

ـــ 1953 ـ يىلى تۇزۇلگەن.

يۇننەن ئۆلكىسى شىشۇاڭبەننا دەيزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى (لايىھە)

1953 ـ يىلى تۇزۇلگەن.

يۇننەن ئۆلكىسى دېخۇڭ دەيزۇ ـ جىڭپو ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتىنىڭ ۋاقتىلىق تەشكىلىي نىزامى (لايىھە)

ـــ 1953 ـ يىلى تۇزۇلگەن.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ 1953 ـ يىللىق كەنتلەر مالىيە خامچوتىنى باشقۇرۇش خىزمىتىنىڭ لايىھىسى (لايىھە)

ـــ 1953 ـ يىلى ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ھۆكۈمىتى مالىيە ـ ئىقتىساد كومىتېتى تەستىقلاپ يولغا قويغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ۋەكىل سانى توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى 1953 ـ يىلى تۇزۇلگەن.

گۇيجۇ ئۆلكىسى دەنجەي ناھىيىسى مياۋزۇ ئاپتونوم رايونىنىڭ مياۋزۇلار ئارىسىدا «جۇڭخۇا خەلق جۇمھۇرىيىتىنىڭ نىكاھ

قانۇنى»نى يولغا قويۇش توغرىسىدىكى بىرقانچە بەلگىلىمە (لايىھە)
ـــ كونكرېت تۇزۇلگەن ۋاقتى ئېنىقلاشقا تېگىشلىك.
چىگىدىي ئۆلكىسىنىڭ ئاز سانلىق مىللەتلەر ئارىسىدا ئىشلەتكىلى قانۇننى جانلىق ئىجرا قىلىش توغرىسىدىكى بەلگىلىمىسى
ـــ كونكرېت تۇزۇلگەن ۋاقتى ئېنىقلاشقا تېگىشلىك.

3. مىللىي ئاپتونومىيىلىك جايلار 1955 ـ يىلدىن 1966 ـ يىلغىچە تۇزگەن ئايرىم نىزاملارنىڭ مۇندەرىجىسى

(مەلىكە تىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتى تەستىقلىغان ۋاقىت تەرتىپى بويىچە تىزىلدى)

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونلۇق ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
ـــ 1955 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 27 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.①

① ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونىنىڭ تەشكىلىي نىزامىنىڭ 1958 ـ يىلدىكى يەنە بىر تۇرىتىلگەن لايىھىسى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىغا مەلۇم قىلىنغان، ئۇنىڭغا پرىنسىپلىق جۇڭ ئۆزگىرىش كىرگۈزۈلمىگەنلىكتىن، مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ تەكشۈرۈپ تەستىقلىشىغا سۇنۇلمىغان.

غەربىي خۇنەن مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1956 ـ يىل 5 ـ ئايىنىڭ 4 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 36 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

غەربىي خۇنەن مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1956 ـ يىل 5 ـ ئايىنىڭ 4 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 36 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

خېبېي ئۆلكىسى داچاڭ خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1956 ـ يىل 7 ـ ئايىنىڭ 9 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 43 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1956 ـ يىل 7 ـ ئايىنىڭ 9 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 43 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

خۇنەن ئۆلكىسى جيانخۇا ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق

ۆەكىللىرى يىغىنى ۆە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

1956 ـ يىل 7 ـ ئايىنىڭ 9 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 43 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

خېبەي ئۆلكىسى مېڭسۇن خۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۆەكىللىرى يىغىنى ۆە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1956 ـ يىل 7 ـ ئايىنىڭ 9 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 43 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

شىزاڭ ئاپتونوم رايونىغا تەيىارلىق كۆرۈش ھەيئىتىنىڭ قىسقىچە تەشكىلىي پرىنسىپى

1956 ـ يىل 9 ـ ئايىنىڭ 26 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 47 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

خېيلۇڭجياڭ ئۆلكىسى دۇربۇت موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۆەكىللىرى يىغىنى ۆە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

1957 ـ يىل 6 ـ ئايىنىڭ 17 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 74 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

يۈننەن ئۆلكىسى دالى بەيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ۆەكىللىرى ۆە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنىڭ 17 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

جەنۇبىي گۇيجۇ بۇيى - مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنىڭ 17 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

جەنۇبىي گۇيجۇ بۇيى - مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنىڭ 17 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

شەرقىي جەنۇبىي گۇيجۇ مياۋزۇ - دۇڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنىڭ 17 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

شەرقىي جەنۇبىي گۇيجۇ مياۋزۇ - دۇڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1957 - يىل 6 - ئايىنىڭ 17 - كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى كومىتېتىنىڭ 74 - قېتىملىق يىغىندا

تەستىقلانغان.

جىلىن ئۆلكىسى ئالدى گورلوس موڭغۇل ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

— 1957 — يىل 11 — ئاينىڭ 29 — كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 86 — قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

گۇيجۇ ئۆلكىسى سەندۇ شۇيزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

— 1958 — يىل 3 — ئاينىڭ 19 — كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 95 — قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

جىلىن ئۆلكىسى يەنبيەن چاۋشيەنزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

1958 — يىل 3 — ئاينىڭ 19 — كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 95 — قېتىملىق يىغىندا ماقۇللانغان.

گۇيجۇ ئۆلكىسى سۇڭتاۋ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

— 1958 — يىل 3 — ئاينىڭ 19 — كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 95 — قېتىملىق يىغىندا

تەستىقلانغان.

گۈيحۇ ئۆلكىسى سۇڭتاۋ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىسىلىك خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1958 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 19 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 95 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى ئىلى قازاق ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1958 ـ يىل 6 ـ ئاينىڭ 5 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 97 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

گۈاڭشى جۇاڭزۇ ئاپتونوم رايونلۇق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1958 ـ يىل 7 ـ ئاينىڭ 9 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى كومىتېتىنىڭ 99 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

گەنسۇ ئۆلكىسى لىنشيا خۇيزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

— 1958 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 101 ـ قېتىملىق يىغىندا

تەستىقلانغان.

گەنسۇ ئۆلكىسى گەننەن زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىلىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى ـــ 1958 ـ يىل 9 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ 101 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

خۇنەن ئۆلكىسى تۆڭداۋ دۆڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى ـــ 1958 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ 108 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

خۇنەن ئۆلكىسى شىنخۇاڭ دۆڭزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى ـــ 1959 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 11 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ 108 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

خۇنەن ئۆلكىسى چېڭبۇ مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى ـــ 1959 ـ يىل 4 ـ ئاينىڭ 14 ـ كۈنى مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ 108 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

يۈننەن ئۆلكىسى ۋېنشەن جۇاڭزۇ ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستـ

دىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجە-
لىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
ـــ 1958 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملە-
كەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.
غەربىي خۇنەن تۇجىيا ـ مياۋزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق
ۋەكىللىرى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
ـــ 1959 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك
مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.
يۈننەن ئۆلكىسى خۇڭخې خانى ـ يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق
خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
ـــ 1959 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملە-
كەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.
يۈننەن ئۆلكىسى چۈشيۈڭ يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق
ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى
ـــ 1959 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملە-
كەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 11 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.
يۈننەن ئۆلكىسى نۇجياڭ لىسۇ ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق
ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1959 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملـ-
كەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمـي كومىتېتـىنىڭ 11 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

لياۋنىڭ ئۇلكـسى خارچىـن سول قانات موڭـغۇل ئاپـتونوم
ناھىيىلـىك خەلق ۋەكىللـىرى يىغـىنى ۋە خەلق كومىتېتـىنىڭ
تەشكىلي نىزامى

ـــ 1959 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملـ-
كەتلىك خەلق قۇرۇلتىيـى دائىمـي كومىتېتـىنىڭ 11 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

لياۋنىڭ ئۇلكسى فۇشىن موڭـغۇل ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق
ۋەكىللىرى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلي نىزامى

ـــ 1959 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملـ-
كەتـلىك خەلق قۇرۇلتـىيى دائىمي كومىتېتـىنىڭ 11 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

نىڭشيا خۇيزۇ ئاپتونوم رايونـلۇق خەلق ۋەكىللـىرى يىغىنى
ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلي نىزامى

ـــ 1959 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 27 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملـ-
كەتلـىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمـي كومىتېتـىنىڭ 11 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

يۈننەن ئۇلـكـسى لىجـياڭ ناشى ئاپتونوم ناھىيـلـىك خەلق
ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلي نىزامى

ـــ 1962 ـ يىل 11 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىـك مەملـ-

كەتىلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 69 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

شىزاڭ ئاپتونوم رايونىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنىنىڭ سايلام نىزامى

ـــ 1963 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 20 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملەكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 91 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

يۇننەن ئۆلكىسى خېكۇ ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1964 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملەكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

يۇننەن ئۆلكىسى پىڭبىيەن مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1964 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملەكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى مولداۋا داغۇر ئاپتونوم خوشۇنلۇق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1964 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەملەكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 135 ـ

قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

ئىچكى موڭغۇل ئاپتونوم رايونى ئېۋېنكې ئاپتونوم خوشۇنلۇق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

— 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ 135 - قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

گۇاڭدۇڭ ئۇلكىسى لىيەنشەن جۇاڭزۇ - ياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

— 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ 135 - قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

گۇيجۇ ئۇلكىسى جېنىڭ بۇيى - مياۋزۇ ئاپتونوم ناھىيىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

— 1964 - يىل 12 - ئاينىڭ 12 - كۈنى 2 - نۆۋەتلىك مەملىكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمي كومىتېتىنىڭ 135 - قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

چىڭخەي ئۇلكىسى گولو زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىللىي نىزامى

ـــ 1964 ـ يىل 12 ـ ئاينىڭ 12 ـ كۈنى 2 ـ نۆۋەتلىك مەمـ
كەتلىك خەلق قۇرۇلتىيـى دائىمي كومىتېتـىنىڭ 135 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

سىچۈەن ئۆلكىسى لياڭشەن يىزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر
دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق
كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلي نىزامى

ـــ 1965 ـ يىل 8 ـ ئايـىنىڭ 6 ـ كۈنى 3 ـ نۆۋەتـلىك مەمـ
كەتلـىك خەلق قۇرۇلتىيـى دائىمي كومىتېتـىنىڭ 14 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

سىچۈەن ئۆلكىسى گەنزى زاڭزۇ ئاپتونوم ئوبلاستىدىكى ھەر
دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجـىلىك خەلق
كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلي نىزامى

ـــ 1965 ـ يىـل 8 ـ ئايـىنىڭ 6 ـ كۈنى 3 ـ نۆۋەتلـىك مەمـ
كەتلىك خەلق قۇرۇلتىيـى دائىمي كومىتېتـىنىڭ 14 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

چىڭخەي ئۆلكىسى خەيـىنەن زاڭزۇ ئاپـتونوم ئوبلاسـتىدىكى
ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغـىنى ۋە ھەر دەرىـجىلىك
خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلي نىزامى

ـــ 1966 ـ يىل 3 ـ ئايـىنىڭ 29 ـ كۈنى 3 ـ نۆۋەتـلىك مەمـ
كەتلىك خەلق قۇرۇلـتىيـى دائىمـي كومىتېتـىنىڭ 29 ـ
قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپـتونوم رايونى قىزىلـسۇ قىرغىز ئاپـتونوم

ئوبلاستىدىكى ھەر دەرىجىلىك خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە ھەر دەرىجىلىك خەلق كومىتېتلىرىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1966 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى 3 ـ نۆۋەتلىك مەملەكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 29 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

شىنجاڭ ئۇيغۇر ئاپتونوم رايونى بايىنغولىن موڭغۇل ئاپتونوم ئوبلاستلىق خەلق ۋەكىللىرى يىغىنى ۋە خەلق كومىتېتىنىڭ تەشكىلىي نىزامى

ـــ 1966 ـ يىل 3 ـ ئاينىڭ 29 ـ كۈنى 3 ـ نۆۋەتلىك مەملەكەتلىك خەلق قۇرۇلتىيى دائىمىي كومىتېتىنىڭ 29 ـ قېتىملىق يىغىندا تەستىقلانغان.

本书根据辽宁人民出版社1990年2月第一版第一次印刷版本翻译出版。

بۇ كتاب لياۋنىڭ خەلق نەشرىياتى تەرىپىدىن 1990-يىل 2-ئايدا نەشر قىلىنغان 1-نەشرى، 1-باسمىسىغا ئاساسەن تەرجىمە ۋە نەشر قىلىندى.

تەرجىمىنىڭ تەھرىرى: چاۋ فېڭخۇ
مەسئۇل مۇھەررىرى: ئوسمان موللا
مەسئۇل كوررېكتورى: ھەمرا ھاسىل

شى جۇن

مىللىي تېررىتورىيىلىك ئاپتونومىيە قانۇنى توغرىسىدا ئومۇمىي بايان

تەرجىمە قىلغۇچى: نۇربىيە ئېزىز
نەشر قىلغۇچى: مىللەتلەر نەشرىياتى ۋە تارقاتقۇچى
ساتقۇچى: جايلاردىكى شىنخۇا كىتابخانىلىرى
باسقۇچى: مىللەتلەر باسما زاۋۇتى
1992-يىل 11-ئايدا 1-قېتىم نەشر قىلىندى
1992-يىل 11-ئايدا بېيجىڭدا 1-قېتىم بېسىلدى
باھاسى: 3.00 يۈەن

（京）新登字154号

民族区域自治法概论

（维吾尔文）

史筠 著

努尔毕娅·艾则孜译

乔丰厚校订

民族出版社出版发行　各地新华书店经销

民族印刷厂印刷

开本：787×1092毫米　1/32 印张：10

1992年11月第1版

1992年11月北京第1次印刷

印数：0001—1,500册

ISBN 7—105—01653—1/D·451

民　文（维 58）　定价：3.00元

مۇقاۋىنى لىيۇ جافېڭ ئىشلىگەن
ھۆسىن خەتنى ياسىن مۇھەممەت يازغان

ISBN 7—105—01653—1/D·451
民文（维58） 定价：3.00元